

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a literární vědy

RIGORÓZNÍ PRÁCE

Mgr. Helena Denková

*Obraz Šumavy v české a německy psané literatuře po roce 1945. Krajina,
ztracený a znovuobjevovaný domov, místo setkávání i míjení národů*

*The Image of the Bohemian Forest in Czech and German-written
Literature since 1945. Landscape, Lost and Rediscovered Homeland, the
Space of Meeting and Passing by of the Nations*

Praha 2011

konzultant práce: PhDr. Václav Vaněk, CSc.

Poděkování

Děkuji konzultantovi této práce PhDr. Václavu Vaňkovi, CSc. za cenné rady a připomínky.

Děkuji PhDr. Václavu Maidlovi z Rakouského kulturního fóra v Praze za podrobné uvedení do problematiky literatury o Šumavě vzniklé (nejen) po roce 1945, dále za zprostředkování kontaktů s některými autory, o nichž je v této práci pojednáno, a také za mnoho cenných připomínek a doplňujících vysvětlení, které obohatily nejen tuto práci, ale i můj osobní obraz Šumavy.

Zvláštní poděkování věnuji Česko-německému fondu budoucnosti za poskytnutí desetiměsíčního studijního stipendia na univerzitě v Řezně, bez kterého by tato práce nemohla vzniknout.

Prohlášení

„Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.“

V Praze dne 27. 7. 2011

Anotace

Obraz Šumavy v české a německy psané literatuře vzniklé po roce 1945 je determinován především pohnutým geopolitickým vývojem tohoto regionu ve druhé polovině 20. století. Většina českých textů o Šumavě vznikla v době totality, v textech německy píšících autorů se téma Šumavy objevuje převážně až po roce 1989. Češi vymezují Šumavu většinou jako prostor na české straně hranice, německy píšící autoři naopak vnímají Šumavu, resp. „Böhmerwald“ jako region, který se rozkládá na pomezí tří států. Šumava vystupuje česky i německy psaných textech jako příroda i prostor naplněný civilizací. Jsou reflektována zejména aktuální témata, jako např. ochrana přírody, zánik původních německých vesnic, znovuoobjevování Šumavy po roce 1989 apod. Česky i německy píšící autoři se také zabývají vztahy mezi Čechy a Němci.

Klíčová slova

literatura (česká, německá, rakouská)
česko-německé vztahy

Šumava

krajina
železná opona

Abstract

The image of the Bohemian Forest in Czech as well as in German written literature is above all determined by the troubled geopolitical development of this region. Most of Czech texts about Šumava originated during the time of the communist regime, while German-writing authors concern themselves with this theme mainly only after the year 1989. The Bohemian Forest is usually considered an area on the Czech side of the border by the Czechs, German-writing authors, on the contrary, regard the Bohemian Forest, i.e. “Böhmerwald” as a region going beyond borders, belonging geographically, historically and culturally to the borderland of the three states. The Bohemian Forest represents landscape as well as civilisation in both Czech and German written texts. Literature reflects particularly on current topics such as, for example, nature preservation, vanished German villages, the rediscovery of the Bohemian Forest after the year 1989 and others. Authors writing in Czech as well as ones writing in German also deal with the problem of relationships between the Czech and the Germans.

Key Words

literature (Czech, German, Austrian)
relationships between the Czech and the Germans

the Bohemian Forest

landscape
the Iron Curtain

Obsah

1. Úvod.....	7
2. „Šumavská literatura“ a „literatura o Šumavě“ před rokem 1945.....	8
2.1 Počátky fenoménu krajiny v literatuře.....	8
2.2 Šumava jako krajina v literatuře.....	8
2.3 „Šumavská literatura“.....	9
2.4 „Literatura o Šumavě“.....	12
3. Šumava jako prostor.....	15
3.1 Definice Šumavy.....	15
3.1.1 Definice Šumavy jako problém.....	15
3.1.2 Historičnost (geografického) označení „Böhmerwald“.....	15
3.1.3 Definice přírodovědná.....	16
3.1.4 Definice etnograficko-geografická.....	17
3.1.5 Definice kulturně-geografická.....	18
3.2 Šumava jako prostor v umělecké literatuře.....	19
3.2.1 Šumava jako jeden z prostorů.....	19
3.2.2 Východiska popisu Šumavy jako prostoru v literatuře po roce 1945.....	20
3.3 Prostor Šumavy v české a německy psané literatuře po roce 1945.....	22
3.3.1 Šumava jako hráz.....	22
3.3.2 Šumava jako prostor přeshraniční.....	32
3.3.3 Šumava jako vertikála.....	40
4. Šumava jako krajina.....	44
4.1 Úvod.....	44
4.2 Šumava jako krajina vertikální.....	44
4.3 Šumava jako příroda.....	47
4.3.1 Úvod.....	47
4.3.2 Šumavská příroda krásná.....	47
4.3.3 Šumavská příroda drsná a zároveň krásná.....	51
4.3.4 Šumavská příroda nebezpečná.....	54
4.3.5 Šumavská příroda jako svět ohrožený člověkem.....	56
4.4 Šumava jako krajina opuštěná a znovu objevovaná.....	63
4.4.1 Obsahy a rozměry.....	63
4.4.2 Šumava jako „Heimat“.....	65
4.4.3 Šumava jako krajina fyzicky se proměňující.....	69

4.4.4 Šumava jako krajina bohem opuštěná.....	74
4.5 Mýtus tzv. staré Šumavy a jeho (anti)idylizace.....	79
5. Šumava jako dějiště vztahů mezi Čechy a Němci.....	91
5.1 Úvod.....	91
5.2 Šumava jako pouto: Češi a Němci.....	92
5.3 Šumava jako hranice: Češi versus Němci.....	95
5.3.1 První republika.....	96
5.3.2 Druhá světová válka a její důsledky.....	98
5.3.3 Železná opona.....	105
5.3.4 Znovunavazování kontaktů po pádu železné opony.....	112
5.3.4.1 Obecná reflexe česko-německých vztahů.....	113
5.3.4.2 Češi očima Němců.....	117
5.3.4.3 Němci očima Čechů.....	124
6. „Šumavská literatura“ a „literatura o Šumavě“ po roce 1945. Shrnutí.....	128
6.1 Témata.....	128
6.2 „Šumavská literatura“, nebo „literatura o Šumavě“.....	131
7. Závěr.....	132
8. Summary.....	133
9. Seznam použité literatury.....	134
9.1 Primární literatura.....	134
9.2 Sekundární literatura.....	137
Příloha.....	139

1. Úvod

Tématem této rigorózní práce je *Obraz Šumavy v české a německy psané literatuře po roce 1945*. Cílem této práce je komplexně popsat obraz Šumavy v českých a německy psaných textech, které vznikly po roce 1945. Motivací k výběru tohoto tématu byla skutečnost, že literární obraz Šumavy po roce 1945 dosud nebyl v odborné literatuře téměř vůbec zpracován, zatímco k literatuře o Šumavě vzniklé před rokem 1945 existuje mnoho monografií i odborných statí.

Vzhledem ke skutečnosti, že k tématu existuje málo sekundární literatury, je tato práce založena především na zkoumání primárních textů. Kritériem pro výběr těchto textů byla doba jejich vzniku po roce 1945, téma Šumavy v nejširším možném prostorovém pojetí a příslušnost autorů k české, německé nebo rakouské literatuře. Mezi pojednávané texty jsou zahrnuta díla prózy a poezie, texty dramatické předmětem zkoumání nejsou. Žánrové rozvrstvení pojednávaných textů je poměrně široké, vyloučeny jsou pouze texty a priori určené pro dětské čtenáře. Díla probíraná v této práci nepředstavují všechny texty, které o tématu Šumavy v daném časovém období vznikly, jedná se o výběr, v němž jsou zastoupeny texty různých žánrů a různého rozsahu. Několik z pojednávaných textů se nachází na pomezí literatury umělecké a populárně naučné.

Práce je strukturována do tří hlavních kapitol, které jsou vloženy do rámce teoretické kapitoly pojednávající o „šumavské literatuře“ a „literatuře o Šumavě“ před rokem 1945 (kap. „*Šumavská literatura*“ a „*literatura o Šumavě před rokem 1945*“) a závěrečné kapitoly shrnující poznatky získané zpracováním zadaného tématu (kap. „*Šumavská literatura*“ a „*literatura o Šumavě po roce 1945. Shrnutí*“). První ze tří hlavních kapitol vložených do tohoto rámce je nazvána *Šumava jako prostor* a jejím tématem je popis různých koncepcí prostorového vymezení Šumavy. V první části této kapitoly jsou pojednány různé aspekty ovlivňující definici Šumavy jako prostoru, ve druhé části jsou uvedeny způsoby zobrazení Šumavy jako prostoru ve zkoumaných literárních textech. Druhá z hlavních kapitol - *Šumava jako krajina* - je věnována literárnímu obrazu Šumavy jako krajiny ve smyslu složky přírodní i civilizační. V této kapitole jsou kromě fyzické podoby šumavské krajiny obsažena i dílčí témata související s mentálním obrazem této krajiny v jejích obyvatelích a návštěvnících. Předmětem poslední z hlavních kapitol - *Šumava jako dějiště vztahů mezi Čechy a Němci* - jsou česko-německé vztahy v regionu široce chápaném jako Šumava. Vztahy mezi Čechy a Němci jsou v této kapitole zaznamenány jako proces procházející celou historií osídlení Šumavy, a proto je jejich vývoj rozdělen do několika etap, z nichž každá je v literárních textech o Šumavě vzniklých po roce 1945 zastoupena.

2. „Šumavská literatura“ a „literatura o Šumavě“ před rokem 1945

2.1 Počátky fenoménu krajiny v literatuře

Způsoby zobrazování krajiny v literatuře jsou v čase proměnlivé, kromě faktoru časového se na obrazu krajiny v literárních textech podílejí i faktory další, jakými jsou intence konkrétního autora a zejména charakter dané krajiny. Krajina jako samostatný fenomén se v literatuře poprvé objevuje za romantismu. V geopolitickém kontextu českých zemí existovaly v počátcích zobrazování krajiny jako samostatného fenoménu v recepci literatury s námětem krajiny rozdíly u českého a německého zemského obyvatelstva. Zatímco pro českého čtenáře byla četba německy psaných textů běžnou záležitostí, obráceně tomu tak nebylo (srov. Maidl 2006: 60). Čeští čtenáři tedy získávali literární obraz krajiny zprostředkovaný německy mluvící inteligencí, německé obyvatelstvo Čech naopak kvůli jazykové bariéře nemělo možnost se s českým ztvárněním určité krajiny seznámit.

V romantické literatuře vystupuje krajina ve dvou podobách: a) vysněná, b) konkrétní (srov. Maidl 2006: 60). Ačkoli romantismus je v perspektivě literárních dějin obecně obdobím poměrně nedávným, v historii zobrazování krajiny se jedná o výchozí období a tomu odpovídají i témata a volené žánry. Prvním přístupem v dějinách zobrazování krajiny jako samostatného literárního fenoménu byl přístup mytologický (srov. Maidl 2006: 63). Na počátku dějin každé ze světových literatur stojí zachycování mytologie daného regionu, skrze mýty je totiž prostor vymezen a následně opanován. Mytologie se nevztahuje pouze na národní literatury, tzn. mýty obsažené v literatuře nemusejí být spojeny s vymezením prostoru celé země, ale mohou se vztahovat pouze na některou z jejích částí, ta však musí být prostorově definovatelná ve smyslu např. odlišnosti od okolních krajin nadmořskou výškou, klimatickými poměry apod. Mýty se uplatňují zejména v literárních žánrech, jako je pověst, historický román a historická povídka. Jednotlivé dílčí náměty v textech, jejichž náplní je mytologie prostoru, disponují prvky vzniklými v krajině samovolně a obsaženými v ní od jejího počátku. V kontextu Šumavy se jedná o prvky z oblasti přírody, zejména les (srov. Maidl 2006: 63).

V dalších vývojových stupních literárního obrazu určité krajiny se žánrové i tematické spektrum rozšiřuje, do obrazu krajiny jsou zahrnuty i prvky z oblasti civilizace, a tím se proměňuje i zastoupení témat, je v nich zahrnuta historie i současnost lidské společnosti apod.

2.2 Šumava jako krajina v literatuře

Fenomén Šumavy jako krajiny v literatuře je specifický v několika ohledech. Šumava je prostor, jehož geografické vymezení se v dějinách mnohokrát měnilo, často bylo jeho vymezení i v synchronní perspektivě nejednotné, protože geografická definice Šumavy jako prostoru byla závislá na

různých aspektech (např. etnické příslušnosti hodnotitele, jeho vztahu k tomuto regionu apod.). Smyslem umělecké literatury není vytvořit objektivní definici nějakého prostoru, proto není Šumava prostorem uzavřeným, ale otevřeným, plynule přecházejícím v prostory ji obklopující.

Pro popis Šumavy jako krajiny v literatuře je důležité se zaměřit na dva aspekty, které dohromady tvoří obraz Šumavy nejen jako krajiny literární, ale jsou zastoupeny i v její reálné podobě. Prvním aspektem je příroda, jež je v celkovém obrazu Šumavy jako krajiny prvkem dominantním, druhým je člověk a vše, co souvisí s jeho existencí v šumavské krajině. Přírodní jevy jsou ve své podstatě ahistorické, jejich existence je trvalá, neměnná a jsou u každého autora považovány za konstantu trvajíc od stvoření Šumavy do současnosti, ačkoli v posledních několika desítkách let je i v literatuře mnohými autory přírodní složka šumavské krajiny vnímána jako ohrožená. Člověku je naopak imanentní historičnost nespočívající pouze v jeho, v poměru k přírodním jevům, relativně krátké době života, ale v celkově rychlém a proměnlivém způsobu existence, jenž se vnějškově projevuje ve formě politických dějin, vývoji vztahů mezi několika etniky obývajících společně jeden prostor apod.

Literatura je produktem člověka, proto je pro popis Šumavy jako krajiny v literatuře vhodné zvolit hledisko časové, tzn. měřítko člověka a podle něho popsat proměny literárního obrazu Šumavy. Jak již bylo uvedeno výše, je obtížné, a to nejen v beletristických textech, najít univerzální definici prostorového vymezení Šumavy, protože prostorové vnímání Šumavy je závislé na mnoha faktorech, a proto se v průběhu času mnohokrát měnilo. Jednodušší se zdá být definice vycházející z textů o Šumavě samotných, tj. z definice „šumavské literatury“ a jejího případného odlišení od „literatury o Šumavě“.

2.3 „Šumavská literatura“

Pojem „šumavská literatura“ („Böhmerwaldliteratur“) se v odborné literatuře vztahuje na převážně německy psanou literaturu, v níž je Šumava ústředním tématem (srov. Mareš 1995: 146). Texty německy psané „šumavské literatury“ vznikly v rozmezí od čtyřicátých let 19. století do roku 1945 (srov. Maidl 1999: 423). Spodní hranice časového vymezení je dobou, kdy začíná publikovat Adalbert Stifter (nar. 1805 v Horní Plané, zemř. 1868 v Linci) považovaný za zakladatele této „šumavské literatury“ (srov. Maidl 1999: 425). Horní hranice se kryje s poválečným transferem šumavských Němců, kterým de facto zanikla celá německá kultura v českých zemích (srov. Mareš 1995: 146). Václav Maidl rozděluje v komentáři k antologii *Aus dem Böhmerwald*¹ autory německé „šumavské literatury“ do tří skupin: 1) autoři narození na Šumavě, 2) autoři, kteří prožili část života na Šumavě, 3) autoři, jejichž dílo je se Šumavou tematicky spojeno (srov. Maidl 1999: 424).

Česky psaná „šumavská literatura“ je v daném období zastoupena pouze Karlem

¹ Maidl 1999: 423-432

Klostermannem. Ačkoli jeho mateřským jazykem byla němčina, je zařazován do literatury české, protože napsal téměř všechna svá díla česky. Skrze Klostermannova díla byla Šumava objevena českými čtenáři.

Primárním charakterizujícím znakem „šumavské literatury“ bylo její omezení na region Šumavy, autoři a díla „šumavské literatury“ byli s výjimkou Adalberta Stiftera a jeho textů známi pouze na Šumavě a v Pošumaví, tj. v širokém prostoru na pomezí dnešních Čech, Bavorska a Rakouska. V rámci tohoto regionu byly texty autorů „šumavské literatury“ známé především ve městech, v odlehlých venkovských oblastech pouze velmi málo nebo vůbec. Dále byla pro tuto literaturu příznačná určitá žánrová skladba, jež odrážela ústřední téma této literatury – Šumavu, původně zejména její přírodní složku. V obrazu šumavské krajiny je dominantním elementem les, jehož ztvárnění v literatuře zastupovalo Šumavu jako celek. Již v samotném německém názvu Šumavy – Böhmerwald - je obsaženo slovo „Wald“ (les). Les je v mytologiích evropských národů symbolem něčeho divokého, ohrožujícího, nevyzpytatelného. Ze spektra literárních žánrů je les obsažen zejména v pověstech a pověrečných vyprávěních. V prvních textech „šumavské literatury“ byl les jako hlavní složka šumavské krajiny ústředním tématem.

Adalbert Stifter tematizuje les téměř ve všech svých šumavských prózách, např. v povídce *Hvozd* (v originále *Der Hochwald*, 1841, do češtiny poprvé přeložený 1862) vystupuje les jako fenomén sám o sobě, fakticky jako jedna z postav, nikoli pouze jako prostředí, na jehož pozadí se odehrává děj. Ve Stifterově pojetí je příroda, tedy i les, kategorií nepodléhající změnám v důsledku časového posunu, kategorií nacházející nad lidskými osudy a výtvoř, pro něž je naopak příznačná pomíjivost (srov. Maidl 2006: 64). Stifterovo pojmání lesa se od většiny pozdějších autorů odlišuje tím, že les není jevem hrozivým, naopak je symbolem určitého kladně hodnoceného řádu disponujícího božským rozměrem, les je útočištěm před pohnutými událostmi v lidské společnosti. Pozdější autoři, např. Karel Klostermann, naopak zpodobňují les jako hrozivý až depresivní a více se soustřeďují na lidský prvek v krajině (srov. Maidl 2006: 67). Zatímco Stifter usiluje o soulad mezi přírodou a člověkem, Klostermann a další stavějí člověka a přírodu do pozice protihráčů (srov. Maidl 2006: 67); z toho pak vyplývá, že příroda nahlížená omezenou perspektivou člověka musí být charakterizována jako nepřívětivá a nebezpečná.

Zahrnutí lidského prvku do textů pojednávajících o Šumavě, aniž by krajina Šumava ztratila svoji centrální pozici, znamenalo pro „šumavskou literaturu“ rozšíření žánrového i tematického spektra. Pozice šumavské krajiny a přírody jako podstatné složky zůstala v textech zachována, ale zároveň se objevila nová témata, jejichž společným jmenovatelem byl člověk. Jako žánr vstoupila do „šumavské literatury“ venkovská povídka. Mezi různými tématy venkovských povídek „šumavské literatury“ zaujímal zvláštní místo povídka pašerácké a loupežnické. Zprvu byly postavy pašeráků a loupežníků reflektovány spíše jako součást hrozivé šumavské přírody, téměř jako bytosti nadpřirozené, později - v souvislosti s nástupem literárního realismu - získávaly reálnější obrysy, jež je přibližovaly

skutečným osobám, začaly být zpodobňovány a všeobecně vnímány jako integrální součást šumavského obyvatelstva (srov. Maidl 1999: 428).

Obrácení pozornosti autorů „šumavské literatury“ k lidské složce šumavské krajiny se ve zpracovávání literárního obrazu Šumavy projevilo jako odklon od historické dimenze Šumavy k dimenzi synchronní. Tato skutečnost souvisela nejen s proměnou celkové literární situace (odvrat od „malebné“ romantiky), ale se změnami Šumavy samotné (srov. Maidl 1999: 429). Přesto zůstal žánr pověsti v „šumavské literatuře“ zachován (srov. Maidl 1999: 430).

Nad přírodou a člověkem stojí jako jeden z charakteristických příznaků Šumavy, šumavského světa a „šumavské literatury“ její religiozita, resp. katolicita (srov. Mareš 1995: 146). Religiozita se zde projevuje v zasazení děje a v koloběhu ročního cyklu se proměňujícího obrazu přírody do pevného rámce křesťanského roku, ve kterém je čas měřen podle církevních svátků. Katolicita „šumavské literatury“ souvisí i s přírodními podmínkami Šumavy – život v drsné a děsivé přírodě nutil člověka hledat nějaké bezpečné útočiště a tím se mu stávala víra a s ní spojená boží ochrana (srov. Mareš 1995: 146n.). Katolicita „šumavské literatury“ nesouvisí pouze s texty duchovně zaměřenými, ale je univerzálním příznakem této literatury jako takové.

Vedle centrální pozice přírody a nad člověkem i přírodou stojící víry v Boha bylo pro „šumavskou literaturu“ signifikantní tnutí k idyle „zanikajícího světa“ (srov. Mareš 1995: 147), jenž byl tvořen venkovským životem, šumavskou přírodou a vírou. Vědomí „zanikajícího světa“ je „šumavské literatuře“ imanentní a jeho výskyt v literárních textech není vázán na reálný pocit zániku, k němuž došlo po roce 1945, ale na uvědomění odlišnosti krajiny, která byla prostřednictvím stále se zrychlujících společenských změn postupně nivelizována a přizpůsobována okolnímu světu již v 19. století. Jistá exotičnost zapadlých šumavských zákoutí, jíž si autoři byli vědomi, vedla ke vzniku literatury nesoucí poselství o „zanikajícím světě“ určené „zanikajícímu světu“ (srov. Mareš 1995: 147). Nejvíce zastoupeným žánrem se stala venkovská povídka tíhnoucí k regionalismu (srov. Mareš 1995: 147).

Vědomí blížícího se zániku starého způsobu života je podle Jana Mareše v této literatuře něčím stálým, co není možné směřovat s „národním“ ohrožením (srov. Mareš 1995: 148). Vzestup českého živlu během 19. století vyvolal na německé straně jisté obavy a ty se v rámci „šumavské literatury“ v průběhu první poloviny 20. století projevy jako opětovný návrat k původnímu mýtu (srov. Maidl 1999: 429), ten však již nebyl hledán v šumavské přírodě, ale primárně v kultuře. Hlavním představitelem textů oživujících staré mýty se stal Hans Watzlik, jehož díla nejdůsledněji reprezentují proměnu funkce šumavské krajiny v textech „šumavské literatury“. Ve Watzlikových dílech není šumavská krajina podstatnou složkou textu, je pouhou kulisou (srov. Putna 2001: 83), jejíž důležitost spočívá zejména v jejím umístění na rozhraní dvou kultur - české a německé. Přesunutí tematického těžiště „šumavské literatury“ z šumavské krajiny, která byla impulzem ke vzniku „šumavské literatury“ jako takové a která jako „hlavní postava“ vystupuje v dílech Stifterových i

Klostermannových, na kulturu a s ní spojenou „usazenost v místě“ (připoutanost k místu, půdě, kmeni, tradicím kraje) (srov. Putna 2001: 84) znamenalo počátek nového způsobu nahlížení na Šumavu a zároveň se v kontextu politických událostí stalo předznamenáním konce „šumavské literatury“, jenž je časově identifikován s transferem německého obyvatelstva ze Šumavy. Watzlik se jako první ze spisovatelů „šumavské literatury“ zabýval otázkou, kde vlastně Šumava je – k jakým kulturně geografickým a geopolitickým celkům patří (srov. Putna 2001: 90), což bylo např. pro Stiftera zcela irelevantní nejen z důvodu zcela jiného přístupu k fenoménu Šumavy, ale i proto, že v jeho době byla Šumava v Čechách a Čechy v Rakousku, tudíž nebylo pro Stiftera geopolitické uspořádání Šumavy a jejího okolí podstatné.

Přes všechny výše uvedené aspekty „šumavské literatury“ je definice této literatury nesnadná a nejednotná. Jan Mareš ji definuje jako literaturu psanou převážně německy (srov. Mareš 1995: 146), Maidlova definice se zaměřuje na časové vymezení této německy psané literatury (srov. Maidl 1999: 423). Společným tématem textů německy i česky psané „šumavské literatury“ je Šumava, která tvoří jejich podstatnou složku. Šumava jako krajina je v textech „šumavské literatury“ zastoupena především přírodou zachycenou ve dvou polohách - na jedné straně jako útočiště před pohnutým dnem v lidské společnosti, na straně druhé jako prostor nebezpečný, tajuplný, charakteristický drsnými přírodními podmínkami. Ačkoli se témata textů i poměr zastoupení přírody v dílech „šumavské literatury“ měnil v závislosti na společenských změnách i intenci autorů, zůstala příroda Šumavy jednotícím prvkem německy psaných děl „šumavské literatury“. Proto jsou do tzv. šumavské literatury řazeny i texty Hanse Watzlika a dalších autorů, v jejichž dílech Šumava ve smyslu „příroda“ zaujímá pozici pouhé kulisy, pozadí, na němž se odehrává děj primárně zaměřený na události v lidské společnosti, příroda nevystupuje jako jednající postava (u Klostermanna), ani jako smyslodárný rámec (u Stiftera) (srov. Putna 2001: 83).

Zánik „šumavské literatury“, považujeme-li za ni tedy především literaturu psanou německy, nastává s transferem německy mluvícího obyvatelstva po druhé světové válce. S odchodem německého obyvatelstva zanikla nejen „šumavská literatura“, ale celá svébytná kultura svázaná s regionem Šumavy.

2.4 „Literatura o Šumavě“

Vedle „šumavské literatury“ existovala v období od poloviny 19. století do roku 1945 „literatura o Šumavě“. „Literatura o Šumavě“ byla psána česky píšícími autory, kteří na Šumavu přicházeli jako návštěvníci. Autoři „literatury o Šumavě“ činí Šumavu jedním z témat své tvorby, Šumava pro ně nepředstavuje celoživotní námět prolínající se většinou jejich děl. Absenci česky psané „šumavské literatury“, s výjimkou děl Karla Klostermanna, lze vysvětlit etnografickým rozdělením prostoru Šumavy. Vysoko položená místa při hranici s Bavorskem a dnešním Rakouskem - tzv.

Šumava centrální - byla obývána Němci, české obyvatelstvo žilo v níže položených oblastech směrem do vnitrozemí, tj. v prostoru nazývaném Pošumaví.

Šumava se jako téma v české literatuře objevuje přibližně ve stejné době, kdy vznikala tradice německy psané „šumavské literatury“. Téma krajiny má v české literatuře 19. století specifický význam. Úloha krajiny jako tématu v české literatuře 19. století spočívala především v spoluutváření národního mýtu v rámci vrcholné fáze českého národního obrození. Krajina má v utváření mýtu každého národa centrální roli, protože smyslem národního mýtu je vytyčit určité území, jež daný národ pojme za své, opanuje ho a vymezí se tak vůči územím a národům ostatním. Oživení českého národního mýtu si v době českého národního obrození kladlo za cíl poukázat na starobylost českého národa a jeho kultury ve vztahu k prostoru, jenž český národ obsadil dříve než kterýkoli jiný národ, a proto na něj má nezpochybnitelné právo.

V první polovině 19. století byla česká země sémantizována jako celek, v druhé polovině 19. století začaly být postupně objevovány jednotlivé regiony a ty zapojovány do českého národního mýtu (srov. Putna 2001: 52).

Za zakladatele české literatury s tematikou Šumavy je považován básník, pošumavský rodák, Rudolf Mayer (1837 Skránčice – 1865 Loučim). Mayer ve svých básních vzniklých koncem padesátých let 19. století konstruuje obraz Šumavy jako široce otevřeného prostoru, jemuž připisuje tichost a nostalgickou spojenou se steskem (srov. Mráz 1996: 121).

Vyčlenění jednotlivých regionů z národního prostoru jako celku souviselo s politickými, ekonomickými, správními a dalšími změnami, ke kterým od počátku šedesátých let 19. století docházelo (srov. Mráz 1996: 122). Jednotlivé regiony si začaly na jedné straně uvědomovat svoji specifickou, která je odlišovala od regionů ostatních, na druhé straně však zdůrazňovaly svoji sounáležitost s územím vlasti jako celku (srov. Mráz 1996: 122). Specifickou Šumavy spočívala v jejích přírodních podmínkách, které ji v literárním obrazu nechávaly vyniknout jako krajinu drsnou, nebezpečnou, iracionální až démonickou, díky nim však Šumava získala funkci strážní a obrannou, jež z ní činí krajinu váženou. Karel Mráz zmiňuje ve svém příspěvku *Utváření významů Šumavy v české literatuře druhé poloviny 19. století*² ve sborníku *Znovuobjevená Šumava*³ typologii Čech ustavenou v 19. století, podle níž Čechy představují mytický kruh, ve kterém zaujímá Šumava výsadní místo, protože každý kruh má pouze jeden pevný bod, střed, jenž může být s obvodem spojen různými cestami, ale pouze jedna z nich je hlavní a tou je v kontextu Čech řeka Vltava (srov. Mráz 1996: 123). Vltava představuje v prostoru Čech hlavní tepnu, pramení na Šumavě, a tak Šumava nabývá jeden ze svých mytických atributů: je kolébkou (srov. Mráz 1996: 123).

Ve druhé polovině 19. století se v důsledku společenských změn a industrializace začala Šumava proměňovat výrazně rychleji, než jak tomu bylo doposud. V literárním obrazu Šumavy se to

² Mráz 1995: 121-126

³ Ed. Maidl: 1996

projevilo jako odklon od centrálního tématu šumavské přírody k tématům souvisejícím se společenským děním. Rozšíření spektra témat literatury o Šumavě přineslo posun v nazírání na šumavskou přírodu. Nebezpečnost a démoničnost Šumavy ustoupila do pozadí, nyní začala být Šumava ztvárňována jako prostor idylický a klidný, jako útočiště před rušným městským životem. Do prostoru neprostupné šumavské přírody pronikají v „literatuře o Šumavě“, stejně jako v „šumavské literatuře“, nejprve postavy pytláka a pašeráka jako postavy autochtonní, později je integrita šumavské krajiny narušována postavami cizími – cestovateli, turisty. Přítomnost prvku člověka v šumavské přírodě neznamenal ztrátu funkce Šumavy jako součásti národního mýtu, ale s včleněním lidského prvku do krajiny Šumavy získal prostor nový rozměr času - do prostoru mytický ahistorického pronikl čas biografický (srov. Mráz 1996: 124).

Koncem 19. století začínala být přítomnost člověka v šumavské krajině pro Šumavu ohrožující, protože industrializace stále více modifikovala obraz této krajiny nejen jako prostoru přírodního, ale i civilizačního tím, že se práce přesunovala do továren (a měst), a tak mizela tradiční pospolitost obyvatel Šumavy (srov. Mráz 1996: 125).

Kontinuita česky psané „literatury o Šumavě“ nebyla přerušena událostmi spojenými s druhou světovou válkou a jejími následky, přesto se i pro české spisovatele stala Šumava po válce, resp. po roce 1948 prostorem těžko dosažitelným. Odsun německého obyvatelstva znamenal konec svébytné německé šumavské kultury a tím i německé „šumavské literatury“ (srov. Mareš 1995: 146). Česká „literatura o Šumavě“ mohla dále pokračovat, protože téměř všichni česky píšící autoři pocházeli odjinud než ze Šumavy, avšak i oni byli z prostoru Šumavy vykázáni, protože se Šumava stala střeženým hraničním pásmem, a tak i oni mohli pozorovat Šumavu pouze z povzdálí (srov. Mareš 1995: 153).

3. Šumava jako prostor

3.1 Definice Šumavy

3.1.1 Definice Šumavy jako problém

Vymezení jakéhokoli prostoru předpokládá jeho ohraničenost, odlišnost od prostorů tento obklopujících. Pro přírodovědce i autory textů umělecké literatury je Šumava prostorem odlišujícím se v mnoha různých ohledech od prostorů jiných, přesto žádná univerzální definice Šumavy neexistuje. Absenci univerzální definice Šumavy lze vysvětlit několika důvody.

Hlavním důvodem, proč není možné Šumavu exaktně definovat, je historičnost samotného označení „Šumava“. Představy o tom, která dílčí území náležejí pod geografické označení Šumava, se během staletí měnily. Tento vývoj souvisel s častými změnami geopolitické i etnografické situace daného regionu.

Pokusy o prostorové vymezení „Šumavy“ jako regionu na pomezí v současné době tří států jsou komplikovány i nejasným poměrem pojmu „Šumava“ k pojmu „Böhmerwald“, protože mezi pojmy „Šumava“ a „Böhmerwald“ v četných kontextech neplatí ekvivalence 1:1, tzn. český výraz „Šumava“ není jediným ekvivalentem k německému výrazu „Böhmerwald“. Označením „Böhmerwald“ je často míněna nejen „Šumava“,⁴ ale i další horstva daného regionu, pojem „Böhmerwald“ je tedy v těchto případech pojmu „Šumava“ nadřazený, platí ekvivalence 1:více.

3.1.2 Historičnost (geografického) označení „Böhmerwald“

Protože vztah pojmů „Šumava“ a „Böhmerwald“ není zcela jednoznačný ve smyslu ekvivalence 1:1, pojem „Böhmerwald“ v sobě obsahuje kromě jiného to, co je označováno jako „Šumava“, lze se pokusit definovat „Šumavu“ právě skrze vztah „Böhmerwald – Šumava“ - vymezit „Šumavu“ vůči ostatním částem „Böhmerwaldu“.

Slovo „Böhmerwald“ se vyskytuje v písemných zmínkách poprvé v 10. století a už tehdy označovalo různá území (srov. Stallhofer 2001: 381). Toto pojmenování během staletí v různých kombinacích obsahovalo přibližně ty oblasti, které geologové zahrnují pod pojem „moldanubikum“.⁵ Proměnlivost obsahu pojmu „Böhmerwald“ souvisela s politickým vývojem v dané oblasti. Jako jméno se „Böhmerwald“ definitivně ustálilo teprve během 18. století, ovšem kolem vzniku tohoto pojmenování byla vedena ostrá diskuse, která souvisela se vznikem státně politického vědomí ve střední Evropě na začátku 19. století a z toho vyplývajícího zesíleného pomezního charakteru tohoto území (srov. Stallhofer 2001: 381). Veškeré snahy o ustálení termínu „Böhmerwald“ jako jistého konkrétně vymezeného území byly dějinným vývojem po roce 1945 naopak dovedeny k rozpadu

⁴ Pod pojmem „Šumava“ je většinou chápána jen ta část tohoto přeshraničního celku, která se rozkládá ve vnitřním prostoru České republiky. Takto chápou Šumavu zejména Češi, příčinou může být politická situace ve druhé polovině 20. století.

⁵ V geologii souhrnné označení pro přeshraniční útvar, jehož součástmi jsou Český les, Šumava, Bavorský les (Bayerischer Wald), Hornofalcký les (Oberpfälzer Wald) a Mühlviertel (srov. Stallhofer 2001: 383).

tohoto celostního pojmu na jeho součásti, z nichž žádná nebyla a ani nesměla být přeshraničního charakteru.

Období po roce 1989 a s ním spojená snaha o znovunavázání přeshraniční komunikace a spolupráce na různých úrovních hospodářství a kulturního a společenského života přineslo novou perspektivu i pro pojmenování „Böhmerwald“ jako celostního označení pro pohraniční hory, avšak zatím se nepodařilo toto pojmenování prosadit jako jednotný název prostoru na pomezí České republiky a Německa (Stallhofer 2001: 385). „Mühlviertel“ jako označení pro rakouskou část geomorfologicky definovaného „moldanubika“, resp. „Böhmerwaldu“ ustupuje do pozadí, „Böhmerwald“ je prezentován spíše jako pohoří česko-bavorské než jako česko-bavorsko-rakouské.

Historičnost geografického označení „Böhmerwald“ je ovlivněna nejen vývojem geopolitické situace příslušného regionu, ale také různými marketingovými strategiemi spojenými s turistickým ruchem. Některé názvy se etablovaly jako značka, v povědomí potenciálních turistů jsou spojeny s atraktivní krajinou a kvalitními službami. Potřeba jasně vymezit a ohraničit turistické regiony de facto brání prosazení pojmenování „Böhmerwald“ jako označení pro celek přeshraničního charakteru. Proto se na české straně užívá slova „Böhmerwald“ výlučně jako ekvivalentu k pojmenování „Šumava“, kterým je míněna oblast ohraničená hranicí s Bavorskem. Tím je Šumava odlišena od turisticky méně atraktivního Českého lesa, pro nějž je německým ekvivalentem doslovně přeložené sousloví „Böhmischer Wald“ (srov. Stallhofer 2001: 384).

3.1.3 Definice přírodovědná

Z hlediska geomorfologického nelze „Šumavu“ ve smyslu pohoří vypínajícího se z jižního cípu pahorkatiny jižních Čech definovat jako útvar prostorově omezený státní hranicí, protože je jednou ze součástí tzv. „moldanubika“, přeshraničního útvaru skládajícího se z Českého lesa, Šumavy, Bavorského lesa (Bayerischer Wald), Hornofalckého lesa (Oberpfälzer Wald) a Mühlviertelu (srov. Stallhofer 2001: 383).

Zavedení termínu „moldanubikum“, na jehož definici se shodují čeští i německy mluvící geologové, však neřeší geografická vymezení jeho jednotlivých součástí, pouze je podle státních hranic rozděluje do tří skupin: na české (Šumava, Český les), německé (Bavorský les, Hornofalcký les) a rakouskou (Mühlviertel) (srov. Stallhofer 2001: 383).

E. Kočárek uvádí ve své stati *Obecná geografie Šumavy*⁶ geomorfologické členění samotné Šumavské subprovincie,⁷ která se skládá Českoleské podsoustavy a Šumavské hornatiny. Šumavská hornatina se dále dělí na Šumavu, Šumavské podhůří, Novohradské hory a Novohradské podhůří

⁶ Kočárek 2003: 13-28

⁷ Nejvyššími geomorfologickými jednotkami jsou provincie. Území České republiky je tvořeno dvěma provinciemi – Českou vysočinou a Západními Karpaty. Šumavská subprovincie je součástí provincie Česká vysočina (srov. Kočárek 2003: 15n.).

3.1.4 Definice etnograficko-geografická

Výše uvedená geomorfologická definice Šumavy sice potvrzuje, že Šumava je součástí nějakého většího celku, ale nemůže sloužit zároveň jako etnografická definice Šumavy. Šumava v etnografickém pojetí je organismem v čase značně proměnlivým, zjištění přesných etnografických hranic Šumavy je téměř nemožné. V 19. a první polovině 20. století se Šumava skládala ze dvou národopisných celků: 1) německého, jenž zaujímal hlavně vrcholové části Šumavy, 2) českého, který zasahoval zejména do podhůří a okrajových částí Šumavy (srov. Kočárek 2003: 16n.). Po druhé světové válce bylo německy mluvící obyvatelstvo ze Šumavy odsunuto a Šumava byla uzavřena do železné opony jako neprostupné politické hranice.⁸

Geografické vymezení Šumavy je na rozdíl od toho geomorfologického proměnlivé v čase a zároveň velkou měrou závisí na etnické příslušnosti osoby, která se o takové vymezení pokouší. Důležitý je i vztah dané osoby k definovanému prostoru – zda je místním rodákem, kdy se narodila apod. Kvůli značné proměnlivosti v čase se u tohoto druhu definice „Šumavy“ hodí užít jako podklad univerzálnější pojem „Böhmerwald“ a od něho odvodit prostorový rozsah Šumavy.

Východiskem následujícího popisu je studie Bernda Stallhofera *Böhmerwald bez hranic – jméno krajiny v minulosti, přítomnosti a budoucnosti*,⁹ jejíž teze jsou výsledky empirického výzkumu.

Obsah pojmu „Böhmerwald“ je proměnlivý, představy o tom, co je to „Böhmerwald“, jsou u obyvatel z každé strany hranice jiné. Ačkoli ze zdá, že se tento název dnes používá pouze jako německý ekvivalent pro oblast české části Šumavy (ekvivalence Böhmerwald : Šumava – 1:1), není tomu tak. Zatímco v Čechách je název „Böhmerwald“ všeobecně vztahován výlučně k Šumavě a tím je spíše než jeho striktní uzavření uvnitř státní hranice České republiky míněno odlišení Šumavy od turisticky méně atraktivního Českého lesa (srov. Stallhofer 2001: 384), je tento název samotnými obyvateli Šumavy a Českého lesa chápán jako označení pro útvar charakteru přeshraničního, příslušná bavorská a česká území jsou považována ve stejné míře za součást „Böhmerwaldu“. Obyvatelé Šumavy a Českého lesa tímto nejen zdůrazňují přeshraniční aspekt daného území, ale i spojitost německé strany tohoto území právě s německým označením „Böhmerwald“ (srov. Stallhofer 2001: 385).

Obyvatelé Bavorského lesa ve svém jazykovém úzu dodnes používají nediferencovaného označení „Wald“ (srov. Stallhofer 2001: 382), přesto je možné konstatovat, že u obyvatel z bavorské strany hranice pojmenování „Bavorský les“ označuje předhůří, zatímco hraniční hřeben samotný se nazývá „Böhmerwald“ (srov. Stallhofer 2001: 383). Tím ovšem není vyloučeno, že „Böhmerwald“ se jako označení nevztahuje na vysoko položené části Bavorského a Hornofalckého lesa (srov. Stallhofer 2001: 385) a je tak pouze jednou z jejich součástí, nikoli samostatným celkem. Obyvatelé Hornofalckého a Bavorského lesa umísťují „Böhmerwald“ převážně na českou stranu státní hranice -

⁸ Klasifikace hranic podle povahy rozdílů mezi oddělenými oblastmi:

a) přírodní hranice: hranice fyzickogeografické, vegetační apod.

b) politická hranice: hranice oddělující území jednotlivých států, smluvně dané linie

c) antropogenní hranice: etnické, jazykové, náboženské, kulturní hranice ap.

⁹ Stallhofer 2001: 381-386

přibližně mezi Cheb a Český Krumlov. Obyvatelé Mühlviertelu zasazují centrální část „Böhmerwaldu“ nikoli na českou, ale na rakouskou stranu, přibližně do oblastí mezi Aigen-Schlögl a Bad Leonfelden (srov. Stallhofer 2001: 385).

Etnické a kulturní aspekty popisovaného prostoru vystupují do popředí zejména u tzv. Böhmerwaldlerů¹⁰ (Šumaváků), německých obyvatel Šumavy, kteří byli po druhé světové válce z tohoto pro ně domovského prostoru až na malé výjimky odsunuti. Pro ně se označení „Böhmerwald“ vztahuje na bývalá německy osídlená území Českého lesa a Šumavy, která končila státní hranicí s Bavorskem a Rakouskem (srov. Stallhofer 2001: 384). Odsunutí Němci, popř. ti, co ve svých domovech zůstali, definují svoji starou vlast (Heimat) buď jako Český les, nebo jako Šumavu, nikdy ne jako oboje dohromady, přitom terminologicky striktně rozlišují mezi „Böhmerwald“ (Šumava) a „Böhmischer Wald“ (Český les) (srov. Stallhofer 2001: 384). V severní části Českého lesa konkuruje názvu „Böhmerwald“ pojmenování „Egerland“ (Chebsko), tudíž se podle výše uvedeného Němci odsunutí ze severní části Českého lesa mohou nazývat rodáky buď z Chebska, nebo z Böhmerwaldu (srov. Stallhofer 2001: 384).

3.1.5 Definice kulturně-geografická

Třetím stupněm pokusu o definici Šumavy je vymezení Šumavy na rovině kulturně-geografické. O kulturně-geografickou definici Šumavy se ve své obsáhlé studii *Šumavská literatura: řeky, cesty, modely*¹¹ pokusil M. Putna, jenž aplikoval modely Šumavy jako krajiny zaznamenané autory literatury 19. a 20. století na konkrétní a v dílech dotyčných autorů explicitně zmíněná reálně existující místa. Výsledkem se pak stalo rozdělení Šumavy na tři kraje – Watzlikův, Klostermannův a Stifterův, kde páteří každého z nich je jedna řeka (Watzlikův kraj – Úhlava, Klostermannův kraj – Otava, Stifterův kraj – Vltava), kolem níž se rozkládají dějiště práz těchto tří autorů (srov. Putna 2001: 96; viz příloha).

Severozápadní hrot Šumavy, v Putnově pojetí západní hranice Watzlikova kraje, je tvořen Všerubským průsmykem, za nímž se směrem dále na severozápad rozkládá Chodsko, které podle Putny součástí Šumavy není. Jihovýchodní výspou Šumavy je podle něho Čertova stěna uzavírající kraj Stifterův. Jižní hranici Šumavy Putna ztotožňuje s hranicí česko-německou a česko-rakouskou, ale současně reflektuje, že na obou stranách hranice, české i německé, v minulosti probíhaly snahy o její posunutí. Pouze severní hranice Šumavy je podle Putny poměrně vágní, protože při svém severním okraji Šumava splývá s nejasně definovaným Pošumavím, jemuž přisuzuje území severně od osy Klatovy – Sušice – Vimperk – Prachatice – Český Krumlov – Kaplice (srov. Putna 2001: 53).

¹⁰ Böhmerwaldleři (Waldleři) bylo označení pro šumavské Němce, tito se takto sami nazývali.

¹¹ Putna 2001: 51-96

3.2 Šumava jako prostor v umělecké literatuře

3.2.1 Šumava jako jeden z prostorů

Definovat Šumavu jako prostor literární, resp. prostor zobrazený v umělecké literatuře je obtížnější než všechny ostatní výše uvedené pokusy o definici Šumavy. Protože umělecká literatura není exaktní obor, nelze v jejím rámci předpokládat exaktní definice. Výše uvedené pokusy o definici pojmu „Šumava“ ukázaly, že najít univerzální definici Šumavy je nemožné, každá z jejích definic je závislá na určitém aspektu, který onu definici činí buď časově nestálou, nebo subjektivní. Subjektivita jako charakteristický rys uměleckých děl nejen literárních je dalším faktorem znesnadňujícím získání definice Šumavy. Subjektivita spolu s historičností pojmu „Šumava“, rozdílnými představami o prostoru Šumavy u příslušníků každého ze tří na něm participujících národů a dějinné zvraty 20. století přispívají k tomu, že získat z uměleckých textů univerzální definici Šumavy je téměř vyloučené.

Kromě subjektivity je pro uměleckou literaturu příznačná i dějová a prostorová fiktivnost. Ačkoliv se děj mnoha zde zkoumaných textů odehrává v prostoru fiktivním, je tento prostor prostřednictvím jiných textových odkazů (popř. údajů z biografie autora), než jakými jsou explicitní názvy reálně existujících měst, vesnic nebo jiných prvků v krajině, s prostorem Šumavy v nejširším slova smyslu identifikovatelný.

Každý prostor zobrazený v umělecké literatuře se k prostoru reálnému a kartograficky zachycenému vztahuje jen relativně. Pokud se jedná o určitý konkrétní i třeba ne zcela exaktně ohraničený prostor, jakým je např. Šumava, je děj zachycený v literárních textech vždy v tomto prostoru zakotvený, přestože v textech nemusí být explicitně uvedeny dílčí prvky tohoto prostoru. Místa, na nichž se odehrávají děje zaznamenané v umělecké literatuře, mohou být v textech zmíněna buď explicitně, nebo implicitně. V reálném prostoru se uplatňuje dichotomie „reálný – fiktivní“. Šumava je prostorem reálným, ale není vyloučeno, že jeho dílčí součásti (např. vesnice, jezera, hory) explicitně zmíněné v konkrétním textu jsou vzhledem k reálnému prostoru Šumavy fiktivní a ona tvoří jen jakýsi rámeček. Krajinné prvky, které jsou v literatuře vyjádřeny explicitně, mohou tedy být na rovině vně textové buď reálné, nebo fiktivní. U dílčích lokalit prostoru nazvaného „Šumava“ implicitně zmíněných v textu je rozlišení „reálné – fiktivní“ na úrovni vně textové reality v podstatě irelevantní, pokud je zřejmé, že alespoň vně i vnitřně textový rámeček prostoru označovaného jako „Šumava“ je zachován.

Reálnost, resp. fiktivnost dílčích prvků šumavského prostoru je také závislá na faktoru času, protože mnohá místa, která byla před rokem 1945, popř. před výstavbou např. lipenské přehrady, reálná, jsou z hlediska synchronního de facto již fiktivní, jelikož jsou překryta novou vrstvou reality. Zohlednění časové osy vzhledem k času reálnému i času daného literárního díla ve smyslu doby jeho vzniku i času uvnitř textu samotného se při rozboru prostoru obsaženého v literárních textech také ukazuje být důležitým.

3.2.2 Východiska popisu Šumavy jako prostoru v literatuře po roce 1945

Načrtnout prostorové vymezení Šumavy v české a německy psané literatuře vzniklé po roce 1945 lze podle volby východiska několika způsoby. Jedním východiskem by mohl být předpoklad odlišnosti představy geografického prostoru označovaného jako „Šumava“ u českých a německy píšících autorů. Odlišnost obrazu prostoru označovaného jako „Šumava“ není determinována pouze etnickou příslušností autora, ale i dalšími skutečnostmi, ke kterým se řadí historičnost pojmu „Šumava“, politické dějiny nejen 20. století, osobní dějiny autora, žánr, forma a historické období, ve kterém se odehrává děj díla apod.

Jiným východiskem by se mohla stát tzv. „šumavská literatura“ (viz kap. 2), resp. její nejvýznamnější zástupci a jejich literární zachycení Šumavy jako jistého více či méně ohraničeného území. Toto východisko však předpokládá jasnou definici „šumavské literatury“, její odlišení od literatury na Šumavě pouze napsané, definici pojmu „šumavský autor“ a také jasně zadané časové rozmezí trvání „šumavské literatury“. Poté by bylo možné vzít k popisu Šumavy jako prostoru v literatuře druhé poloviny 20. století jako podklad např. některé nejvýznamnější zástupce „šumavské literatury“ 19. a první poloviny 20. století, popsat jimi zobrazovaný prostor, který označují jako Šumavu, vytvořit jisté geograficky zřetelně ohraničené literární oblasti, z nichž každá by odpovídala jednomu autorovi, a těmto oblastem pak přiřadit autory druhé poloviny 20. století a jimi zobrazená šumavská území. Část tohoto východiska uplatnil ve výše zmíněné studii *Šumavská literatura: řeky, cesty, modely*¹² M. Putna.

Putna volí rozparcelování šumavské krajiny na tři celky pouze jako východisko pro popis modelů šumavské krajiny u těchto tří autorů, k nimž přiřazuje jejich následovníky a jejich modely šumavské krajiny. Parcelace Šumavy na tři (literárně) poměrně přesně ohraničená území se sice může stát vodítkem pro popis Šumavy jako geografického útvaru v české a německy psané literatuře po roce 1945, ale z několika důvodů se nemůže stát reálným podkladem, na jehož základě by bylo možné literaturu o Šumavě z daného období poměřovat.

Prvním důvodem je předpoklad, že autoři ve svých dílech označují jako „Šumava“ geograficky mnohem širší území, než jaké je explicitně obsaženo v dílech tří výše zmíněných autorů. Mnozí autoři a jejich geografická pojetí Šumavy by tak byli postaveni vně literatury o Šumavě, ale to není možné proto, že neexistuje univerzální definice Šumavy.

Jiným důvodem je poměrně velká časová vzdálenost mezi Watzlikem, Klostermannem a Stifterem a autory píšícími o Šumavě po roce 1945. Tato časová vzdálenost nesouvisí pouze s proměňujícím se chápáním Šumavy jako prostoru ve vztahu ke geopolitickému vývoji v daném regionu, ale i s technickým pokrokem, který autorům druhé poloviny 20. a začátku 21. století teoreticky umožňuje ve svých dílech obsáhnout mnohem větší území, než jaké měli možnost poznat a literárně zachytit autoři žijící ve století 19., protože odhlédne-li se od geopolitického vývoje a s ním souvisejících omezení ve formě např. železné opony apod., mají autoři novější literatury o Šumavě díky rozvinutým způsobům mobility snadnější přístup ke geograficky širšímu území.

¹² Putna 2001: 51-96

Rozvoj mobility jako jeden z faktorů působících proměnu v literárním nazírání Šumavy jako prostoru přináší z hlediska vývoje obrazu Šumavy pozitiva i negativa. Za pozitivní lze považovat možnost nahlédnout Šumavu jako jev komplexní povahy a komparovat výskyt určitých předem zvolených aspektů v rámci většího prostoru, než jaký je dosažitelný pouze pěšky, tj. hodnotit např. přírodní poměry v různých částech Šumavy, život na Šumavě z různých stran politické hranice apod. Negativním jevem je naopak potenciální roztržitost literárního obrazu Šumavy, neohrazenost prostoru, v němž se odehrává děj jednotlivých literárních děl. Roztržitost literárního obrazu Šumavy, přímo či nepřímo zaviněná nejen mobilitou, ale i dalšími faktory, které formují vývoj literárního obrazu Šumavy jako takového, s sebou přináší otázku (ne)existence tzv. „šumavské literatury“ po roce 1945.

Další důvody, proč pojímat Putnovo geografické rozdělení Šumavy na část Watzlikovu, Klostermannovu a Stifterovu pouze jako orientační, spočívají ve faktu etnické příslušnosti jím zvolených autorů: Stifter a Watzlik jsou autory písíciemi německy, Klostermannovým mateřským jazykem také byla němčina, ale téměř všechna díla napsal česky a je řazen do české literatury. Etnická příslušnost autora v díle Klostermannově a Stifterově není pro jimi konstruovaný obraz Šumavy determinující, Šumava v jejich pojetí není prostorem politicky striktně rozděleným a rozdělujícím, ale prostorem otevřeným, přeshraničním. Watzlikova perspektiva je oproti Klostermannovi a Stifterovi zabarvena nacionálně, resp. nacionalisticky, ale nenastihuje problematiku Šumavy jako specifického prostoru na pomezí tří evropských států a dvou světových mocenských sfér druhé poloviny 20. století. Absence ryze českého autora a jeho prostorového modelu Šumavy vyplývá z neexistence české linie „šumavské literatury“ 19. a první poloviny 20. století.¹³

S ohledem na výše uvedené skutečnosti o všestranné problematičnosti pojmu „Šumava“ je zřejmé, že do souboru literárních textů pojednávajících o Šumavě v daném časovém úseku je třeba zařadit všechna díla, která se nějakým způsobem dotýkají některé z oblastí, jež by mohla být jako Šumava definována, protože přesná definice Šumavy neexistuje. Toto se ukazuje jako jediné možné kritérium pro výběr zde zkoumaných textů. U vybraných textů se předpokládá, že geografické chápání Šumavy se bude u česky a německy písících autorů odlišovat, přičemž pojetí Šumavy bude modifikováno i faktorem časovým. Proto není stanovena žádná preskriptivní definice Šumavy, která by určité texty předem vyloučila.

¹³ Některá díla Boženy Němcové, Jana Nerudy, Adolfa Heyduka, Elišky Krásnohorské a dalších sice pojednávají o Šumavě, ale ani jeden z těchto autorů nemůže být považován za autora tzv. „šumavské literatury“, protože těžiště jejich tvorby nespočívá v tematizaci Šumavy jako prostoru a ani oni sami nejsou „šumavskými autory“ ve smyslu autorů ze Šumavy pocházejících a na Šumavě žijících, jedná se o autory „literatury o Šumavě“ (srov. kap. 2.4).

3.3 Prostor Šumavy v české a německy psané literatuře po roce 1945

3.3.1 Šumava jako hráz

V závislosti na faktoru času je vzhledem k historickým událostem po roce 1945 zřejmé, že geografické pojetí Šumavy je na všech třech stranách hranice mnohem více než dříve ovlivněno fenoménem hranice, v tomto případě hranice striktně uzavřené, cíleně oddělující dva nejen prostory, ale i dvě sféry mocenských zájmů, a sice politické hranice ve formě tzv. železné opony.

Absolutní neprostupnost železné opony ze strany Československa směrem do Německa a Rakouska přispěla k tomu, že z české strany byla Šumava chápána převážně jako území na české straně hranice, za níž jako by nebyla nejen Šumava, ale neexistovalo vůbec nic.¹⁴

Nepropustnost státní hranice a neexistence prostoru za ní je tematizována zejména v dílech českých komunisticky orientovaných autorů, ve kterých plní Šumava funkci přirozené přírodní hranice, jež odděluje západní nepřátelský svět od uzavřeného světa východního bloku. Šumava jako prostor rozdělený politickou hranicí se však objevuje i v textech autorů německy píšících. Ti však nezdůrazňují pozitivní roli této hranice, naopak ji považují za překážku svobodného pohybu v tomto kulturně a historicky propojeném přeshraničním regionu, jenž je rozdělen politickou a sekundárně i antropogenní hranicí.

Šumava jako specifický prostor hraničící s nepřátelským západním světem vystupuje v tendenčně zaměřených dílech komunisticky orientovaného autora Rudolfa Kalčíka (nar. 1923 v Berehově v Podkarpatské Rusi, dnes Ukrajina, zemř. 1980 v Praze) a jeho pokračovatele Petra Pavlíka (nar. 1933 v Netolicích). Všechna díla těchto dvou autorů vznikla před rokem 1989 a je v nich více či méně explicitně obsažen propagandisticko didaktický prvek ideologie bývalého režimu.

Zatímco Kalčík zasazuje děj svých próz pokaždé do téměř identických lokalit, pohybuje se Pavlík na území poněkud širším a to odpovídá i větší tematické šíři jeho próz. Kalčík situuje děj svých próz do osad Paseky a Hamry a jejich okolí. Identifikaci literárního prostoru se skutečně existujícími místy zde není možné zcela spolehlivě provést, protože Pasek a Hamrů je v nejširším prostorovém pojetí Šumavy vícero a nikdy se nenacházejí ve vzájemné bezprostřední blízkosti, proto se může jednat i o názvy míst fiktivních, resp. míst reálných, ale s fiktivními názvy. V případě Kalčíkových próz není přesná identifikace literární lokality s lokalitou reálnou podstatná, protože Šumava nevystupuje v jeho dílech jako postava, její úloha spočívá pouze ve vytvoření rámce pro vlastní děj, v jehož průběhu ona nepůsobí jako hybná síla, ale jako velmi specifické prostředí (hluboké lesy, bažiny, drsné klima, blízkost státní hranice), které daný děj umožňuje, nikoli přímo ovlivňuje.

V románu *Král Šumavy*¹⁵ jsou kromě Hamrů zmíněny i Třístoličník (srov. Kalčík 1988: 62) a Kašperské Hory (srov. Kalčík 1988: 203). Tato dvě místa jsou naprosto nezaměnitelná a mohou signalizovat, že v tomto případě se na úrovni reality jedná o Zadní Hamry blízko vodní nádrže Lipno,

¹⁴ Snaha komunistického režimu o maximální znesnadnění průniku československé hranice směrem zevnitř ven vedla k tomu, že dobové mapy Šumavy a dalších příhraničních oblastí byly skutečně zpracovány tak, že mapa končila státní hranicí, za níž už nebylo zobrazeno nic (srov. např. Beneš (red.) 1967; Setzwein 2007: 159).

¹⁵ Kalčík 1988 (v původní formě napsáno jako scénář ke stejnojmennému filmu z roku 1959)

jižně od Horní Plané, tzn. relativně blízko Třístoličnicku (kraj Stifterův), ale ani zde není Kalčíkovým cílem čtenářova identifikace literárních míst s místy skutečnými. Kalčík se soustřeďuje spíše na státní hranici jako takovou a na opozici „Čechy – Bavorsko“. Opozice „Čechy – Bavorsko“ se objevuje jak v románu *Král Šumavy*: „/.../ splývaly k mokré trávě zpřetrhané dráty. Vedly ještě před časem do Bavor, ale teď neměly smysl: bylo dva měsíce po Únoru. Za hranicemi byl starý nepřítel – Němci. A novější – Američané. A docela nový – pouťoroví emigranti.“ (Kalčík 1988: 9), tak v jeho novele *Bílý list*:¹⁶ „Bylo tam mělké údolí Černého potoka. Na jeho pravém břehu začínalo hustými lesy hraniční a zakázané pásmo s Bavorskem. Při levém, který byl travnatější a povlovný, se páslo stádo krav.“ (Kalčík 1976: 11). Kromě vyjádření tvrzení, že Němci jsou ve smyslu komunistické ideologie a i s ohledem na druhou světovou válku nepřátelé socialistického Československa, je zde zmíněna povaha krajiny v bezprostřední blízkosti hranice.

Hlavní kategorií je v Kalčíkově prostorovém chápání Šumavy hranice. Ačkoli nikde explicitně neuvádí, že Šumava pro něho představuje pouze oblast rozkládající se na území socialistického Československa, je na základě tendenčního zaměření jeho textů zřejmé, že Šumava pro něho nepředstavuje krajinný útvar přeshraniční, protože pro něho jako pro pohraničnicka za hranicí existuje ideologicky nepřítel a geograficky nic. Kalčík tedy ohraničuje Šumavu z jihu, směrem do vnitrozemí je pro něho hranice Šumavy nepodstatná. V rámci území Šumavy zmiňuje v *Bílém listu* pouze kategorii tzv. Šumavy centrální (srov. Kalčík 1976: 51), která není prostorově nijak blíže definována a slouží ke zdůraznění skutečnosti, že „centrální Šumava“ je ta část Šumavy v samé blízkosti hranic, která se od zbytku Šumavy odlišuje celkovým charakterem krajiny, architekturou, způsobem života bývalých německých obyvatel apod. (srov. Kalčík 1976: 51). „Centrální Šumava“ tedy není kategorie čistě prostorová ani prostor přesně vymezující.

Vedle „centrální Šumavy“ užívá Kalčík v *Králi Šumavy* i sousloví „vnitrozemská Šumava“ (srov. Kalčík 1988: 203). Ani toto sousloví v sobě neskrývá žádnou definici Šumavy, popř. některé z jejích částí. Slovní spojení „vnitrozemská Šumava“ se v daném kontextu vyskytuje v souvislosti s územím kolem Kašperských Hor (srov. Kalčík 1988: 203). Jestliže je z kontextu zřejmé, že „centrální Šumava“ je oblast v samé blízkosti hranic, pak je „vnitrozemská Šumava“ na základě spojení s Kašperskými Horami nejen položena severněji (blíže do vnitrozemí), ale je jiná i charakterem krajiny.

Některé prózy Petra Pavlíka sice také patří mezi díla literatury tendenční, ale na rozdíl od Kalčíka jsou Pavlíkovy prózy tematicky rozmanitější a tomu odpovídá i vícero pojetí Šumavy jako prostoru. Pavlíkův didaktický román *Šumavská bílá noc*¹⁷ je dedikován Kalčíkovi a Kalčíkovým prózám se přibližuje nejen tématem (život roty pohraničnicků na československo-bavorské státní hranici), ale i tendenčností. Na rozdíl od Kalčíka však pro Pavlíka není území za československou státní hranicí prostorem neexistujícím, protože uvádí název bavorského městečka Wasserschlag ležícího hned za hranicí. Toto městečko je ale pravděpodobně fiktivní, protože v blízkosti česko-bavorské hranice se žádná obec tohoto jména nenachází. Ani ostatní toponyma uvedená v *Šumavské*

¹⁶ Kalčík 1976 (napsáno 1964, přepracováno 1976)

¹⁷ Pavlík 1989 (napsáno 1986)

bílé noci nenacházejí v kartografickém zpracování své ekvivalenty. Identifikovat zcela přesně místo děje tohoto románu je tedy nemožné, ale podobně jako u Kalčíka to není podstatné, protože těžiště románu spočívá v jeho ideové náplni a Šumava tvoří pouze vhodný a díky jejím specifickým přírodním podmínkám i jediný možný prostorový rámec pro zasazení příběhu o pohraničnících.

Pro Pavlíka není důležité definovat Šumavu prostorově, on nahlíží Šumavu z hlediska její funkce a tou je vytvářet jakýsi přirozený val vůči nepřátelskému světu na druhé straně hranice, jak je uvedeno např. v *Šumavské bílé noci*: „*Šumava je jen jedna, a jediná i tím, že rozděluje tenhle pitomej a nerozumnej svět . . .*“ (Pavlík 1989: 34). Státní hranice se v jeho pojetí stejně jako u Kalčíka kryje s hranicí Šumavy, ohraničení Šumavy směrem do vnitrozemí je nepodstatné, protože tam se není potřeba vymezovat vůči ideovému nepříteli.

Pavlíkovy novely *Šumavský deník*¹⁸ a *Řeka*¹⁹ nemají a priori tendenční obsah, přesto je i v nich autorova politická orientace patrná. Každá z obou novel akcentuje ve svém tematickém plánu zcela jiné motivy, než je ochrana státních hranic. Proto není děj ani jedné z nich situován do blízkosti hranic. Novela *Řeka*, jejímž hlavním tématem je řeka (pravděpodobně Vltava) a její proměny (stavba přehrad) v kontextu společenských změn po druhé světové válce, je situována do vesnice Brůdek, která je zatopena nově vznikající přehradou, a proto o kus výš vznikne vesnice Nový Brůdek. Brůdek a Nový Brůdek jsou s největší pravděpodobností vesnicemi fiktivními, ale symbolizují osud mnoha vesnic zatopených lipenskou přehradou. Lipenská přehrada ani Šumava však nejsou v novele *Řeka* nikde explicitně zmíněny, přesto je nově vznikající přehrada, se kterou definitivně končí onen starý dobrý a blíže nedefinovaný svět (viz kap. 4.5), identifikována právě s přehradou Lipno. Šumava jako celek zde tvoří pouze jakýsi rámec daný autorovým celoživotním sepětím se Šumavou²⁰ hlavní figurou je bezejmenná řeka.

Novela *Šumavský deník* otevírá téma vymezení Šumavy vůči ještě obtížněji definovatelnému prostoru jižních Čech. Ačkoliv tato mozaikovitá próza v názvu obsahuje adjektivum „šumavský“, není v celém textu zmíněno ani jedno šumavské toponymum, i když je zde Šumava jako region v mnohých ohledech jedinečný explicitně i implicitně zmiňována velmi často. Vlastnosti zde přisuzované Šumavě se vztahují na Šumavu jako celek, bližší lokalizace se jeví, na rozdíl od próz odehrávajících se v hraničním pásmu, být nepodstatnou, důležité je pouze odlišení Šumavy z jedné strany od vágně definovaných jižních Čech a z druhé od ostře odděleného Německa, resp. Bavorska.

Vyhranění Šumavy vůči jižním Čechám se uskutečňuje skrze hlavní postavu Jakuba K., jenž „*/.../ byl Jihočech. Tenhle literárně hezky znějící přívlastek lze bez výhrad použít vzhledem k místu, kde se Jakub K. narodil. Malebné městečko skutečně leží v západním cípu Blat na začátku Šumavy.*“ (Pavlík 1988: 11). Rodné městečko Jakuba K. není výslovně jmenováno, ale Blaty je možná míněna Blatenská slat', rašeliniště u pramene Březnického potoka (srov. Bernhardt/Jelen/Mazný/Haller 2007:

¹⁸ Pavlík 1988 (napsáno 1974)

¹⁹ Pavlík 1982 (napsáno 1980)

²⁰ Petr Pavlík se narodil v Netolicích, studoval v Prachaticích a Českých Budějovicích, pracoval jako učitel na základních školách ve Volarech, Horní Plané, Českých Žlebech, poté působil jako pracovník poříčního dozoru na Teplé a Studené Vltavě, nakonec se usadil na samotě u Stožce na Prachaticku (srov. Janoušek (red.) et al., 1998: 186), kde také vznikla všechna jeho zde pojednávaná díla.

16), která se nachází severozápadně od Horažďovic, ale nelze to tvrdit s určitostí, protože Blat i blat je v jižních Čechách více. Jestliže ale Pavlík okolí Horažďovic považuje za severní hranici Šumavy, pak v jeho pojetí Šumava zasahuje poměrně hluboko do vnitrozemí - do míst všeobecně považovaných spíše za jižní Čechy.

Jižní hranice Šumavy je opět pevně dána, kryje se se státní hranicí s Bavorskem. Děj tohoto fiktivního deníku sice není exaktně lokalizován a jisté je pouze to, že se odehrává na Šumavě, ale blízkost hranice s Bavorskem je zřejmá: „*Když začali (...) vyzvánět, nebylo v širém šumavském údolí mnoho lidí, kteří by se neohlédli po štíhlé oplechované věži. Bylo na ní málo českého, spíše se podobala dlouhým věžím bavorských kostelíků. Nebylo divu – neměly k sobě daleko, dělilo je jen pásmo hraničních hor, a dost možná, že (...) jejich zvony se navzájem slyšely.*“ (Pavlík 1988: 85).

Výše uvedená pasáž nejen potvrzuje geografickou blízkost místa děje k Bavorsku, ale nepřímou poukazuje i na skutečnost, že Šumava nebyla vždy ostře rozdělena politickou hranicí, ale spíše hranicí přírodní (pásmo hraničních hor). Změna příslušnosti prostoru Šumavy k určitému státnímu celku je v *Šumavském deníku* reflektována v dialogu Jakuba K. a jeho milenky, Němky Hildegardy, jenž se odehrává na konci druhé světové války:

„*Ty lesy, to je Šumava.*“

„*Šumava . . .*“, opakovala těžce české slovo. „*Německo?*“

„*Zatím ještě . . .*“

(Pavlík 1988: 28).

Tento dialog potvrzuje domněnku, že v Pavlíkově chápání není Šumava útvarem přeshraničním, ale pouze českým.

Kalčíkovy a Pavlíkovy prózy spojuje nejen shodné chápání jižní hranice Šumavy, která se kryje s hranicí státní, ale i skutečnost, že pokud k této z jihu ostře ohraničené Šumavě hledají protipól z druhé strany hranice, je jím vždy Bavorsko a nikdy Rakousko, ačkoli Kalčík v *Králi Šumavy* zmiňuje Třístoličník, který se nachází na česko-bavorsko-rakouském trojmezí.

Vedle textů Kalčíkových a Pavlíkových se Šumava jako prostor rozdělený a rozdělující vyskytuje i v textech autorů píšících německy. Šumava, resp. Böhmerwald nebo zkráceně Wald se jako široce chápaný přeshraniční prostor na pomezí Čech a Bavorska, jímž nepochopitelně a nesmyslně prochází neprostupná politická hranice, objevuje v textech bavorských spisovatelů Haralda Grilla (nar. 1951 v Hengersbergu v Bavorsku, nyní žije v obci Wald v Horní Falci) a Bernharda Setzweina (nar. 1960 v Mnichově, nyní žije ve městě Waldmünchen nedaleko česko-bavorské hranice), dále rakouského autora Christopha Janacse (nar. 1955 v Linci, nyní žije v obci Niederalm u Salcburku) a zástupce tzv. pražské německé literatury Johanna Urzidila (nar. 1896 v Praze, zemř. 1970 v Římě).

V Urzidilově povídce *Kde údolí končí*,²¹ která je spolu s povídkou *U hranic*²² zasazena podle Putnovy parcelace Šumavy do kraje Stifterova (Horní Planá, Nová Pec, Plešné jezero, Jelení, Želnavá), je existence železné opony nahlížena ve vztahu k době vzniku těchto povídek (padesátá léta

²¹ Urzidil 1996: 98-110 (napsáno 1956)

²² Urzidil 1996: 84-97 (napsáno 1954)

20. století) synchronně. Tímto se Urzidil přibližuje perspektivě Kalčíkové i Pavlíkové, avšak jeho východiskem není zdůraznění ideové opodstatněnosti železné opony, ale naopak poukázání na skutečnost, že taková hranice je v tomto prostoru nepatřičná. Urzidil se zaměřuje především na hranici ve smyslu časového oddělení tzv. „starého“ a „nového“ světa (viz kap. 4.5) a z něho vyplývajících změn určitého přesně definovaného prostoru.²³ Přesto v jeho povídkách vystupuje politická hranice, a sice jako prvek narušující přirozenou integritu šumavské krajiny, resp. přírody. V povídce *U hranic*, jejíž děj se odehrává v 19. století, je státní hranice pojednána jako linie, která striktně nerozděluje, přesto je na každé z jejích stran svět poněkud jiný: „Člověk překročil hraniční kámen a všechno bylo hned jiné; proč, to nikdo neuměl vysvětlit. Zde ležel jeden svět, tam druhý, dělicí čára byla neviditelná a nenadálá /.../“ (Urzidil 1996: 94).

Harald Grill nazírá politickou hranici protínající Šumavu ze současné perspektivy, popř. se obrací do doby nedávno minulé, kdy byla existence železné opony aktuální a v jeho pojmání prostoru na pomezí Čech a Bavorska znamenala rušivý prvek, který omezoval jeho touhu po poznávání tohoto prostoru jako celku. Vzhledem k tomu, že Grillovo poznávání krajiny se uskutečňuje skrze pěší putování, je neprostupná státní hranice v jeho textech hodnocena jako něco nepřirozeného, co narušuje integritu prostoru. Z hlediska konkrétního geografického ukotvení se Grill ve svých textech pohybuje v poměrně širokém prostoru pojmenovávaném „Wald“²⁴ (viz kap. 3.3.2). Pouze zřídka udává Grill přesnou lokalitu děje, je tomu tak zpravidla v případech, kdy je z hlediska autorovy intence potřeba zdůraznit, že určité skutečnosti se vyskytují právě na daném místě. Přesné lokalizace se v Grillových textech objevují především při popisu „české strany Waldu“.²⁵ Toponyma užitá v Grillových textech vztažených k české části Šumavy odpovídají podle Putnova rozdělení Šumavy místům zasahujícím převážně do kraje Stifterova, jako např. v Grillově příspěvku *Wunderschön und gottverlassen! Wandernotizen entlang des Moldautales*²⁶ v antologii *Böhmerwald*,²⁷ ve kterém Grill explicitně zmiňuje údolí Teplé Vltavy, Volary, vrch Perník, obce Ovesná, Nová Pec a Horní Planá (srov. Grill 2003: 107-118). Ve sbírce *Nur gestürzte Engel haben Geduld*²⁸ Grill v podtitulu básně *Am Fusse der Himmelsleiter*²⁹ zmiňuje horu Lusen,³⁰ která se nachází v Bavorsku, bezprostředně za českou hranicí, cca 3 km jižně od obce Březník, jež v Putnově klasifikaci patří do kraje Klostermannova (srov. Putna 2001: 96).

Železná opona jako politická hranice mezi Čechami a Bavorskem je v Grillových textech zachycena v různých fázích své existence. První fáze zaznamenává železnou oponou v době, kdy byla

²³ Např. v povídce *Kde údolí končí* je reflektována proměna krajiny po odsunu šumavských Němců a plány na její zatopení vodní nádrží Lipno (srov. Urzidil 1996: 110).

²⁴ Tímto označením je míněna přeshraniční oblast svým rozsahem přibližně odpovídající prostoru definovanému jako „Böhmerwald“ v nejširším slova smyslu (viz kap. 3.1.2).

²⁵ V textech, v nichž Grill pojednává o poměrech na české straně Šumavy, je děj situován nejen místně, ale i časově, jedná se o reflexi poměrů v českém pohraničí po pádu železné opony (viz kap. 5.3.4.2).

²⁶ *Překrásná a bohem opuštěná [krajina]! Zápisky z putování podél údolí Vltavy*; Grill 2003: 107-118

²⁷ *Šumava*; eds. Ettl/Eisch 2003

²⁸ *Jen padlí andělé mají strpení*; Grill 1998

²⁹ *U paty nebeského žebříku*; Grill 1998

³⁰ Luzný

nastolena teprve několik let:

Bayerisch Eisenstein, 1956

mittn durchn bahnhof geht a zaun

d muata sagt zu mir

des is d grenz

mei erschte echte grenz

aaf da andern seitn koa mensch zum sehng

aber d sonna scheint drent und herent

da vatter deit mit seinu krucka

über de rostige schrankn

do drent do steht da russ

wennst ummegehst daschiaßt a di

und er halt sei krucka wia r a gwaahr

mia laafis kalt übern buckl obe

aber i mechts wissen

und schiab oan fuuß

a stüickl unter da schrankn durch

nix passiert

vielleicht muaßi älter sei wia fünf

dass de schiaßn aaf mi

vielleicht erscht wenn i in d schuld geh³¹

(Grill 2003: 16)

Hraniční přechod Bayerisch Eisenstein – Železná Ruda (v Putnově parcelaci Šumavy nejjižnější bod Watzlikova kraje, srov. Putna 2001: 96; viz příloha) je v této básni ze sbírky *Bairische Gedichte*³² nahlížen perspektivou pětiletého dítěte, která odpovídá věku autora v roce 1956 (srov. název básně). Nepatřičnost plotu postaveného přes koleje uprostřed nádraží v Bavorské Železné Rudě

³¹ *Bavorská Železná Ruda, 1956 // prostředkem nádraží prochází plot / maminka mi říká / to je hranice // má první opravdová hranice // na druhé straně nikdo není / ale sluníčko svítí tam i sem // tatínek se svou holí / překročí rezavou závoru / na druhé straně stojí Rus / kdybys to obešel zastřelí tě // tatínek drží svoji hůl jako zbraň // mrazí mě v zádech / ale chtěl bych to zkusit / prostrčím jednu nohu / kousíček pod závoru // nic se nestalo // asi by mi muselo být víc než pět / aby na mě vystřelil // a možná teprve kdybych se něčím provinil*

³² *Bavorské básně; Grill 2003*

v kombinaci s nemožností dítěte pochopit smysl takto nastavené hranice, jejíž jedna strana je volná a na druhé hrozí nebezpečí okamžitého zastřelení, poukazují na absurditu železné opony jako takové. Absurdita železné opony a jejího zážitku je umocněna poznatkem lyrického subjektu o tom, že slunce svítí na obou stranách hranice stejně, tudíž není důvod zde zřizovat jakoukoli hranici, protože smyslem hranice je oddělit dva odlišné prostory nebo fenomény, nikoli rozdělit jednotný celek.

Z hlediska kognitivní vyspělosti autora, zde přeneseně lyrického subjektu, je vyspělostně vyšší stupeň náhledu na politickou hranici mezi Čechami a Bavorskem obsažen v Grillově knize *Stilles Land an der Grenze*,³³ ve které je tematizováno mnoho jednotlivých prvků šumavské krajiny - zastoupeny jsou prvky z oblasti přírody i civilizace. Existence železné opony je zde zachycena v několika perspektivách vzhledem k různým časovým fázím její existence.

Reflexe vyprázdnění a fyzické proměny krajiny v okolí hranice v důsledku transferu původního německého obyvatelstva je popsána v kapitole *Grenze in uns und Grenzen um uns*:³⁴ „*Birnen und Äpfel auch heute. Sie fallen ins Gras. Überreif. Überreif auch die Zeit. Ein paar hundert Meter nur bis zur tschechischen Grenze. Auch die, die da drüben lebten, mussten ihre Dörfer verlassen. Aber dort blieb kein Stein auf dem anderen. Nicht einmal Wald durfte werden auf tschechischer Seite: Brachland und Wiesen entlang der Grenze bis heute.*“³⁵ (Grill 2001: 56; srov. kap. 4.4.3). Tento obraz úzkého pruhu příhraniční krajiny je ve stejné kapitole doplněn o konstatování, že všechny druhy plotů, tedy i železná opona, jsou již zrezivělé, a proto je na čase je odstranit: „*Alle (...) zuletzt genannten Zäune des Oberpfälzer Waldes*³⁶ *hatten ein gemeinsames Merkmal: ihre Krone bestand aus rostigem Stacheldraht.*“³⁷ (Grill 2001: 57). Tímto se autorova perspektiva přesouvá od líčení minulosti k současnosti a zejména očekávané a žádané budoucnosti. Kapitola *Grenze in uns und Grenzen um uns* je směřována k obecné úvaze o funkci plotů a hranic: „*Die Aufgabe dieser Umzäunungen deutet in zwei (...) Richtungen: zum einen sollen sie Schutz bieten vor Eindringlingen, zum anderen sollen sie eine Abgrenzung markieren.*“³⁸ (Grill 2001: 56), která je následně parafrázována: „*Zäune grenzen an, Zäune grenzen aus.*“³⁹ (Grill 2001: 67). Úvaha o smyslu i potřebě vymezovat a ohraničovat určitá území vůči jiným ústí ve smířlivý postoj k fenoménu hranice, protože hranice není vytyčována za účelem prostého oddělení určitého území od okolí, ale i kvůli jeho ochraně, což je důvod relevantní, a takové vymezování by za jistých okolností mělo být chápáno jako zásah pozitivní.

Oproti Haraldovi Grillovi a jeho pojetí Šumavy jako širokého přeshraničního prostoru, jenž do

³³ *Tichá země na hranici*; Grill 2001

³⁴ *Hranice v nás a hranice kolem nás*; Grill 2001: 55-57

³⁵ „*Hrušky a jablka ještě dnes. Padají do trávy. Přezrálá. Přezrálý je také čas. Jen několik set metrů k české hranici. Také ti, kteří žili tam na druhé straně, museli opustit své vesnice. Ale tam nezůstal kámen na kameni. Ani les nesměl na české straně zůstat: úhor a louky jsou podél hranice ještě dnes.*“

³⁶ Hornofalcký les

³⁷ „*Všechny (...) výše jmenované ploty v Hornofalckém lese mají jeden společný znak: jejich koruna je z rezavého ostnatého drátu.*“

³⁸ „*Úlohu těchto oplocení lze vykládat dvěma (...) způsoby: za prvé mají poskytovat ochranu před vetřelci, za druhé mají ohraničovat.*“

³⁹ „*Ploty spojují, ploty vyčleňují.*“

roku 1945 přírodně i kulturně historicky představoval jedinou entitu, se rakouský spisovatel Christoph Janacs ve své sbírce *Šumava*⁴⁰ zaměřuje téměř výhradně na českou část Šumavy. Užší prostorové vymezení Šumavy se v Janacsově sbírce projevuje konkretizací jím vybraného prostoru četnými toponymy korespondujícími s reálnými místy v šumavské krajině. Toponyma obsažená v Janacsově sbírce *Šumava* zasahují v Putnově rozdělení Šumavy do krajů Klostermannova (např. Kvilda, údolí Vydry) a Stifterova (např. Lenora, Stožec, Plešné jezero, Horní Planá, Vítkův Kámen) i dále směrem na jihovýchod, do oblasti sousedství Čech a Rakouska (Kaplice, Cetviny, Wulowitz). Užitím mnohých toponym při popisu české strany Šumavy se Janacsova sbírka přibližuje textům českých autorů, protože ti také většinou přesně konkretizují místa dějů svých textů a zároveň vnímají Šumavu jako prostor na české straně hranice.

Stejně jako Harald Grill zachycuje i Janacs politickou hranici v různých fázích její existence. V básni *Přechod I*⁴¹ Janacs zaznamenává podobný prožitek státní hranice jako Harald Grill v básni *Bayerisch Eisenstein, 1956* (viz výše):⁴²

přechod I

hranice dříví

závora

hraniční kůly

značky od -

lupující

písmo: znamení

různočtení

pokusy o smysl

cesta:

sem a tam

stejný obraz:

na druhé straně vůz

pár očí

za dalekohledem

z druhé strany miny

mlčení se prodlužuje

(Janacs 2004: 89)

⁴⁰ Janacs 2004

⁴¹ Janacs 2004: 89

⁴² Grill 2003: 16

Přestože zde zážitek hranice na rozdíl od básně Grillovy není líčen dětskou perspektivou, vnímá lyrický subjekt státní hranici v podobě železné opony podobně. Janacs také poukazuje na nesmyslnost předělu uprostřed cesty odjakživa užívané k přechodu hranice, jejíž jedna strana je nyní volně přístupná, druhá je zcela nepochopitelně zaminována a střežena ozbrojenými vojáky.

Reflexe železné opony po jejím pádu a otevření hranic je obsažena v Janacsově básni *Mrtvá hranice*:

Mrtvá hranice

kořist visí

ve spárech

lovci za sebou

smazali stopy

je tu světlo

řekl někdo

ale není tu nikdo

(Janacs 2004: 119)

V této básni se Janacs nesoustřeďuje primárně na materiální formu železné opony, ale na otisk této hranice v krajině, který zůstává i poté, co byla odstraněna a nahrazena státní hranicí do jisté míry otevřenou. Železná opona je nazvána „mrtvou hranicí“. Přestože ozbrojení strážci hranice z krajiny zmizeli i s ostatními dráty a dalšími atributy spojenými s ostrahou hranice, zůstává tato hranice v krajině jako těžko smazatelná stopa, jizva, již nelze odstranit. Obraz šumavské krajiny poznamenané nejprve transferem Němců po druhé světové válce a poté jejím roztržením do dvou striktně oddělených celků je tematizován i v dalších Janacsových básních ze sbírky *Šumava* (viz kap. 4.4.4).

Jiný obraz hraničního prostoru je obsažen v románu *Zelená panna*⁴³ od Bernharda Setzweina. Setzwein tematizuje železnou oponu nejen jako politickou hranici, ale i jako vnitřně rozdělený prostor a tím konstruuje zcela jinou vizi příhraničního prostoru než ostatní autoři. Hlavní odlišnost spočívá ve fiktivnosti místa děje Setzweinova románu. Setzwein zasazuje děj svého románu do fiktivní vesnice Hlavanice specifické nejen tím, že se nachází v blízkosti česko-bavorské hranice kdesi v oblasti Českého lesa, ale i tím, že byla v roce 1865 oficiálně prohlášena za střed Evropy (srov. Setzwein 2007: 187nn.). Fiktivnost vesnice Hlavanice činí v kontextu tohoto románu Putnovu parcelaci Šumavy do tří geograficky přesně vymezených krajín irelevantní.

Setzweinova koncepce prostoru je takřka absolutně centralistická. Autor volí pro děj románu jediné místo a rozvíjí celé mystérium tohoto místa, pro které není determinující pouze jeho blízkost státní hranici v době existence železné opony, ale i jeho umístění v kontextu Evropy s ohledem na historii daného prostoru jako celku i budoucí perspektivy. Oproti ostatním autorům je v Setzweinově

⁴³ Setzwein 2007

románu prostor východiskem, z něhož vycházejí ostatní složky díla, zejména jeho děj, prostor při hranicích s Německem není pouhou kulisou, ale je činitelem ovlivňujícím vše ostatní.

Pojetí hranice není v *Zelené panně* omezeno pouze na typy hranice definované v kap. 3.1.4 (pozn. č. 8), ale je vztaženo i na oddělení určitého úzce ohraničeného prostoru – Hlavanic - od zbytku území téhož státu. Vyčlenění jistého prostoru z prostorů okolních se vyskytuje v mnoha textech pojednávajících o Šumavě, ale v nich se většinou jedná o vyjmutí Šumavy z prostoru Čech na základě její výjimečnosti. Setzwein naproti tomu vyjímá jedinou vesnici Hlavanice nejen z prostoru Čech, ale i ze střední Evropy. Hlavanice byly oficiálně vyznačeny středem Evropy (srov. Setzwein 2007: 187nn.) a autor je na několika místech románu v souvislosti s událostmi 20. století charakterizuje jako „*oko tajfunu*“ (Setzwein 2007: 16).

Označením Hlavanic za „*oko tajfunu*“ je vyjádřena nejen výjimečnost a jedinečnost tohoto prostoru, ale i jeho oddělenost od zbytku daného jevu - „*tajfunu*“ - na straně jedné, na straně druhé jeho centrální pozice v daném jevu, protože oko je obecně vnímáno jako střed určitého jevu. Oko je vždy místem jedinečným, je potřeba ho chránit, stojí uprostřed dění, ale samo o sobě je nedotknutelné, chráněné před děním, které je jím pozorováno a které žádná jiná část daného jevu vidět nemůže (oko je u živých organismů vždy na hlavě... Hlavanice): „*./.../ normálně do Hlavanic dorazilo máloco, tady se člověk nacházel nejen v absolutním středu světa, nýbrž v tichém (...) i co se zpráv týče, oku tajfunu.*“ (Setzwein 2007: 16). Setzwein skrze charakteristiku Hlavanic jako „*oka tajfunu*“ poukazuje na hranice uvnitř zdánlivě jednotného prostoru nazývaného Čechy. Perifernost Hlavanic vzhledem ke zbytku země založená na nedostupnosti zpráv a společenského dění nachází paralelu v textech o Šumavě, v nichž je izolovanost určitého místa od dění ve společnosti dána jeho nedostupností na základě nadmořské výšky (viz kap. 4.2). Paradox Hlavanic spočívá v jejich perifernosti v kontextu Čech a zároveň oficiálně uznané centrální pozici v kontextu Evropy. Tento paradox Setzwein vytváří záměrně s cílem poukázat na absurditu vytyčování hranic v rámci jakékoli politické ideologie, jež se snaží o vybudování neprostupných hranic mezi státy i lidmi.

Setzwein nahlíží v *Zelené panně* fenomén hranice jako jev procesuální, jenž nedisponuje pouze body vzniku a zániku, ale vyvíjí se v průběhu delšího časového období. Hranice přitom není akcentována jako linie oddělující dva státy, ale jako prvek tříštící malý, ohraničený a dříve kompaktní prostor nazývaný Hlavanice. Hlavanice jsou odděleny nejen od zbytku Čech, ale rozděleny i vnitřně. Poloha Hlavanic u hranice s Bavorskem zapříčinila první rozdělení prostoru Hlavanic již v době protektorátu, kdy se nedaleký zámek, sídlo českého hraběte Hlaváčka, stal součástí Sudet, zatímco vesnice samotná náležela k „*Rest-Tschechei*“ (srov. Setzwein 2007: 147). Hlavanice a tím i střed Evropy byly po komunistickém převratu v Československu rozděleny mezi blok západní (zámek) a východní (vesnice): „*Zámek ležel uprostřed zakázaného pásma, vesnice poněkud východněji, a tudíž mimo. Což znamenalo, že zámek byl po čtyřicet let pro civilní obyvatelstvo nedostupný.*“ (Setzwein 2007: 54). Zámek jako sídlo šlechty musel být po válce nutně vyňat z východního bloku, protože se do něho příznačnou „*individuálností*“ šlechticů, a tudíž „*nekolektivitou*“, nehodil: „*./.../ modrá krev! To se rudochům do toho jejich učení o barvách samozřejmě nehodilo.*“ (Setzwein 2007: 181). Nacistická i

komunistická ideologie vytyčily v prostoru Hlavanic identickou hranici, tím autor implicitně vyjadřuje, že obě ideologie byly stejně zločinné.

Hlavanice jako otevřený prostor, který byl roku 1865 oficiálně vyznačen jako „střed Evropy“, se ve 20. století proměnil v uzavřené „oko tajfunu“, izolované od okolního dění a zároveň vnitřně diferencované na dvě části, z nichž jedna patřila k svobodnému západnímu světu a druhá k uzavřenému východnímu. Obě části byly ale uzamčeny v „magickém“ „oku tajfunu“, takže si svoji (ne)přístupností pro okolní svět byly víceméně rovny. Metafora „oko tajfunu“ symbolizuje paradox umístění Hlavanic jako geografického centra Evropy na periférii dění i zájmu a tato perifernost se týká nejen příhraničního prostoru na české straně hranice, ale i na straně bavorské, protože ta byla existencí železné opony de facto stejně postižena jako strana česká. Relativizace významů centra a zároveň periferie „středu Evropy“ v době komunistické éry je v *Zelené panně* vyjádřena takto: „/.../ hned za středem Evropy byl hned zase s Evropou konec, člověk byl současně ve středu i úplně na okraji, a tohle někomu vysvětlíte.“ (Setzwein 2007: 74) nebo také: „Deset kilometrů odsud, a člověk tam nesmí, něco takového existuje skutečně jenom uprostřed Evropy.“ (Setzwein 2007: 77). V souvislosti s odtržením zemí východního bloku od zbytku Evropy reflektuje Setzwein také způsob zobrazování příhraničního prostoru v mapách (srov. také kap. 3.3.1, pozn. č. 14): „/.../ zeměpisné mapy Českého lesa byly na západ od Hlavanic nestydatým způsobem bílé /.../“ (Setzwein 2007: 159).

Komunistická éra nastolila nejen novou definici vnitřního přerozdělení hlavanického prostoru (Západ versus Východ), ale posunula střed Evropy na její okraj, čímž bylo centralistické pojetí Evropy (střed ať už ve smyslu různých historických koncepcí, např. velko- a maloněmecké či později Třetí říše) na čtyřicet let nahrazeno dualistickým a pojem „střed Evropy“ tak ztratil svůj význam. Jeho znovuoživení má přinést až nová doba, éra polistopadová: „*Mohlo by se tam [na zámku] zřídit centrum setkávání..., dům s názvem Střed Evropy.*“ (Setzwein 2007: 75).

3.3.2 Šumava jako prostor přeshraniční

Opačnou polohu zobrazení Šumavy jako prostoru v české a německy psané literatuře vzniklé po roce 1945 představuje pojetí Šumavy jako prostoru přeshraničního, zasahujícího na území tří státních celků: České republiky, Německa (Bavorska) a Rakouska. Nazírání Šumavy jako fenoménu náležejícího ve sféře geopolitické několika různým subjektům a ve sféře kulturněhistorické představujícího jeden kompaktní útvar předpokládá vyloučení prvku neprostupné politické hranice. Zastoupení prvku železné opony a zároveň nazírání Šumavy jako fenoménu přeshraničního se v rámci konkrétního textu nevylučuje, podstatné je z hlediska vymezení Šumavy jako prostoru pojetí Šumavy buď jako území ohraničeného česko-bavorskou, resp. česko-rakouskou hranicí, nebo prostoru přírodně a kulturněhistoricky přeshraničního, v němž má politická hranice pouze organizačně informativní roli.

Zatímco pokusy o definici Šumavy jako území rozprostírajícího se pouze na české straně hranice jsou komplikovány nepřesným prostorovým vymezením Šumavy vůči Českému lesu, Novohradským horám a Pošumaví, definice Šumavy jako fenoménu přeshraničního je nesnadná nejen

v rovině prostorového vymezení, ale i terminologického pojmenování. S ohledem na historickou proměnlivost obsahů pojmenování „Böhmerwald“ a „Šumava“ je zřejmé, že u německy píšících autorů bude chápání Šumavy jako prostoru odlišné než u autorů českých. Rozdílná je také perspektiva nahlížení tohoto prostoru - je to pohled z protějších stran železné opony, a to i po roce 1989, protože pád železné opony odhalil jiný typ hranice, která dosud nebyla překonána, hranici antropogenní.

Železná opona představuje v literárním obrazu Šumavy druhé poloviny 20. století dominantní fenomén. Z hlediska literatury vzniklé po roce 1945 je pro podobu literárního obrazu Šumavy faktorem determinujícím, jemuž v důležitosti sekundují faktory etnické příslušnosti autora a doby vzniku konkrétního díla. Fenomén železné opony je sice v kontextu dané doby a regionu významné téma, ale v procesu celého společenského a geopolitického vývoje Šumavy představuje železná opona pouze malý segment, proto se ve spektru literatury o Šumavě vzniklé po roce 1945 objevují četná díla, v nichž je způsob zachycení prostoru částečně ovlivněn např. historickým obdobím, v němž se odehrává děj díla apod.

Vzhledem k neekvivalenci pojmů „Böhmerwald“ a „Šumava“ ve smyslu poměru 1:1 (viz kap. 3.1.1 a 3.1.2) lze předpokládat, že v pojetí německy píšících autorů bude pojem „Böhmerwald“ chápán jako jev přeshraniční, ale pojem „Šumava“, pokud bude v jejich textech vůbec v této české podobě zmíněn, bude označovat spíše prostor uvnitř českých hranic. Češi vnímají Šumavu spíše jako prostor uvnitř Čech, pojem „Böhmerwald“ je pro ně pouze německým ekvivalentem k českému pojmenování „Šumava“ ve smyslu ekvivalence 1:1. Většina zde pojednaných česky psaných děl vznikla v době existence železné opony, zatímco téměř všechny německy psané texty vznikly po jejím pádu, proto je možné předpokládat, že pro české autory představuje Šumava fenomén hraničící a pro německé a rakouské spíše přeshraniční.

Předpoklad užšího prostorového pojetí Šumavy v textech českých autorů a širšího v dílech autorů píšících německy se v textech projevuje v rozdílném způsobu segmentace prostoru. Česky píšící autoři situují děj svých děl do konkrétních lokalit, a proto se v jejich textech vyskytuje velký počet toponym, německy píšící autoři naopak nazírají Šumavu, resp. Böhmerwald jako vnitřně diferencovaný celek, v němž se v synchronní perspektivě uplatňuje zejména hranice antropogenní. V česky psaných textech je velmi detailně segmentován prostor české části Šumavy, v německy psaných textech se vyskytuje především segmentace na rovině vyšších prostorových celků. Šumavou nazývají německy píšící autoři především tu oblast, která byla kvůli železné oponě čtyřicet let nedostupná a kterou oni po roce 1989 (znovu) objevují.

V pojetí Šumavy, resp. Böhmerwaldu jako fenoménu přeshraničního ztrácí na relevantnosti Putnova klasifikace šumavského prostoru na tři dílčí krajiny, protože Putnovo rozdělení Šumavy se vztahuje pouze na prostor uvnitř českých hranic (srov. Putna 2001: 96; viz příloha).

Z hlediska historického období, ve kterém se odehrává děj textů, je Šumava jako prostor jednolitý nazírána v textech pojednávajících o době středověku a v textech, v nichž je přesné časové určení irelevantní, protože je v nich tematizován mýtus krajiny.

Historické romány pojednávající o středověku jako době, kdy docházelo ve střední Evropě ke

konstituci státních útvarů, které se od sebe postupně začaly vymezovat státními hranicemi, jsou mezi zkoumanými díly zastoupeny romány *Zlatá stezka*⁴⁴ od Václava Písaře (nar. 1899 v Praze, zemř. 1982 ve Vodňanech) a *Šumava*⁴⁵ od Manfreda Böckla (nar. 1948 v Landau an der Isar, Bavorsko). Děj Böcklova románu se odehrává v rozsáhlém období mezi lety 1010 a 1637. Böckl zachycuje opanování a následné postupné přerozdělování šumavského prostoru mezi vznikající státní útvary. Böcklovo prostorové chápání Šumavy je v tomto románu značně široké, zahrnuje i Chodov a Domažlice. Vzhledem ke skutečnosti, že Böckl zachycuje dějiny Šumavy jako prostoru uprostřed Evropy od prvního setkání Bavora a zástupce Slovanů, je termín „přeshraniční“ v tomto kontextu irelevantní, protože tehdy ještě žádné hranice neexistovaly. Ačkoli se postupně jednotlivé části Šumavy stávaly svrchovanými územími státních útvarů vznikajících ve středu Evropy, zůstala v rámci Böcklova románu Šumava otevřeným prostorem setkávání i poklidného soužití národů, mytickým symbolem počátku dějin střední Evropy.

Děj Písařova románu *Zlatá stezka* je zasazen do doby husitského hnutí a husitských válek. Prostor Šumavy není v tomto románu pouze pozadím, na němž se odehrává děj ve společnosti. Místa dějů jednotlivých zápletek odpovídají různým místům na Šumavě a zejména v Pošumaví (Prachaticko, Vodňany, Strakonice, Bavorov atd.). Prostor na pomezí Čecha a Bavorska není ve *Zlaté stezce* geograficky exaktně vymezen, ale je charakterizován jako prostor Čechům i Němcům společný a zároveň pro příslušníky obou národů takřka nedosažitelný: „*Mezi dunajským údolím a českou kotlinou strmí široká hradba šumavských hřebenů, avšak daleko tvrdší zábranou než horské svahy a strže byl hluboký hraniční hvozd. (...) Hraniční hvozd byl zemí bez pána. Nikdo si nad ním neosvojil vládu, nikdo jej nepovažoval za svůj; Češi ho nazývali lesem bavorským a Němci lesem českým. Nejčastěji ho však jmenovali prostě lesem – byl to les všech lesů.*“ (Písař 1972: 12).

Dominantním prvkem šumavské krajiny byl a stále je les ve smyslu ekosystému, a tak se již od počátku literárního zpracování obrazu Šumavy stal značkou zastupující Šumavu jako celek. Synekdocha typu pars pro toto (les ve smyslu celé Šumavy) není patrná v českém pojmenování „Šumava“, avšak v německém ekvivalentu „Böhmerwald“ je obsažena. Německy mluvící obyvatelstvo Šumavy i širě pojatého Böhmerwaldu po staletí užívalo zkrácené pojmenování „Wald“ pro označení nejen lesa ve smyslu ekosystému, ale i „Lesa“ ve smyslu tohoto přeshraničního prostoru jako celku. Prostorové vymezení pojmu „Wald“ je stejně jako definice pojmu „Böhmerwald“ závislé na mnoha faktorech, a tak je označením „Wald“ míněn různě široký prostor na pomezí Čech a Bavorska, případně i Rakouska. Pojem „Wald“ byl užíván německy mluvícími obyvateli české části Šumavy a Bavorského lesa.

Pojem „Wald“ se vyskytuje v dílech Haralda Grilla. Grill nejčastěji tematizuje určité jednotlivé prvky krajiny „Waldu“ a dále problematiku hledání domova, který autor situuje do „Waldu“ jako celku, aniž by svůj domov konkrétně lokalizoval. V úvodní kapitole knihy *Waldbuckelwelten*,⁴⁶

⁴⁴ Písař 1972 (napsáno v letech 1951–1953, 1. vydání 1958)

⁴⁵ Böckl 1992

⁴⁶ *Svět zalesněných kopců*; Grill 2002

jejímž tématem je Bavorský les, Grill popisuje, jak vnímají vztah mezi pojmy „Bayerischer Wald“ (Bavorský les) a „Böhmerwald“ (Šumava) místní obyvatelé z obou stran hranice: „*Bayerischer Wald oder Böhmerwald (Šumava) – bei den Einheimischen diesseits und jenseits der Grenze heißt einfach: Der Wald.*“⁴⁷ (Grill 2002: 5). Pojem „Wald“ jako označení pro prostor přeshraničního charakteru se objevuje i v mnohých dalších Grillových textech. Pojem „Wald“ představuje kategorii stojící mezi kategorií „Šumava“ definovanou jako území ohraničené českou státní hranicí a kategorií „Böhmerwald“, v jejíž definici je zahrnuta nejen „Šumava“, ale i další oblasti širšího pohraničního regionu česko-německo-rakouského (srov. kap. 3.1.3).

Spojení Šumavy s Bavorským lesem v jeden celek bez patrné politické hranice („*Wo hört der Bayerische Wald auf, und wo beginnt der Böhmerwald?*“;⁴⁸ Grill 2002: 5) znamená další perspektivu náhledu na Šumavu. Plynulá hranice mezi oběma součástmi „Wald“ neznamená, že Šumava a Bavorský les jsou ve všech aspektech identické a liší se pouze jejich název a příslušnost k státnímu útvaru. Grill naopak poukazuje na mnohé odlišnosti způsobené čtyřicet let trvajícím rozetnutím tohoto regionu.

Také Hubert Ettl (nar. 1948 v Nittenau, Bavorsko) spojuje v předmluvě k antologii *Waldland. Poetische Streifzüge durch den Bayerischen Wald*⁴⁹ Bavorský les se Šumavou, jedná se však spíše o spojení na rovině lesa jako ekosystému, než o historicky a kulturně propojený region: „*.../ ein (...)* *Porträt des großen Waldlandes Bayerischer Wald, der zusammen mit der tschechischer Šumava das größte zusammenhängende Waldgebiet Mitteleuropas umfaßt* *.../*“⁵⁰ (Ettl 1999: 5).

Reflexe česko-bavorského příhraničního prostoru jako jedné entity složené ze dvou složek, jež se od sebe odlišily v důsledku kulturně politického vývoje ve 20. století, se vyskytuje i v dalších antologiích, ne vždy je však zřejmé, jestli je pojmy „Wald“, popř. „Waldgebiet“ (zalesněné území) označován ekosystém (les), nebo přeshraniční region propojený společnou kulturou a historií („Les“). Definování pojmu „Wald“ je obtížné i z důvodu značné subjektivity prostorového vymezení tohoto pojmu, protože označení „Wald“ se může vztahovat i na jiná území, než pouze na zalesněné oblasti Šumavy a Bavorského lesa, může jím být v konkrétním kontextu míněn např. i Hornofalcký les apod. Pojmenování „Wald“ ve smyslu přeshraničního regionu se společnými dějinami i kulturou není pouhým konstruktem, ale historicky vzniklým pojmem, s nímž souvisí i historické označení obyvatel tohoto prostoru, již byli nazýváni „Waldlery“ (viz kap. 3.1.4).

Soubory pověstí a pověrečných vyprávění zachycují především mýtus Šumavy. Mezi zkoumanými texty jsou zastoupeny sbírky pověstí a pověrečných vyprávění vytvořené českými autory. Děje těchto textů jsou zasazeny do doby, kdy byla Šumava široce otevřeným prostorem bez pevně vymezené politické hranice, popř. hranice již existovala, ale pro pohyb a život v daném regionu nebyla nijak omezující. Společným znakem pověstí a pověrečných vyprávění je zasazení děje do blíže

⁴⁷ „*Bavorský les nebo Šumava – pro domorodce z této i druhé strany hranice je to zkrátka: „Wald“.*“

⁴⁸ „*Kde končí Bavorský les a kde začíná Šumava?*“

⁴⁹ *Lesnatý kraj. Poetické toulky Bavorským lesem*; ed. Mooser 1999

⁵⁰ „*.../ portrét velkého lesnatého kraje, Bavorského lesa, který dohromady s českou Šumavou tvoří největší souvislé zalesněné území ve střední Evropě* *.../*“

neurčeného časového období, jež je možné souhrnně označit jako dobu „staré Šumavy“ (viz kap. 4.5).

Koncepce prostoru je v těchto druzích textů částečně ovlivněna žánrem, protože děje pověstí jsou vždy situovány do zcela konkrétních a identifikovatelných lokalit. Kromě toho se při vytváření obrazu prostoru v literatuře uplatňuje i intence autora. Pověsti a pověrečná vyprávění se vždy váží nejen ke určitému kraji, ale odlišují se i uvnitř kraje, vztahují ke zcela konkrétním místům, která jsou zpravidla menší než město, popř. vesnice - jsou jimi např. v kraji všeobecně známý mlýn, samota, místo v lese apod. Tímto vzniká jiná koncepce prostoru, než jaká je např. prezentována ve většině děl německy píšících autorů (viz výše).

Pověsti o Šumavě a další mytická vyprávění vystupují v české literatuře vzniklé po roce 1945 ve dvou liniích. První je představována *Příběhy ze staré Šumavy*⁵¹ od Antonína Rausche (nar. 1906 v Jindřichově Hradci, zemř. 1982 v Jihlavě) a jimi volně inspirovanými *Světýlky na Křemelné*⁵² a *Skřítky pod Kašperkem*⁵³ Jaroslavy Voráčkové (nar. 1942 ve Stachách). Rausch v předmluvě ke svému souboru pověstí zmiňuje, že autentické záznamy o příbězích ze staré Šumavy nejsou k dispozici (srov. Rausch 1974: 5), proto se pokusil najít pamětníky tzv. „staré Šumavy“ (viz kap. 4.5) a z jejich vyprávění sestavit sbírku příběhů. Texty Jaroslavy Voráčkové jsou inspirovány pověstmi Antonína Rausche a díly dalších autorů. Voráčková se také zabývá teoretickým výkladem o nadpřirozených bytostech a jejich krajovém působení, a tak její texty stojí na pomezí beletrie a literatury populárně naučné.

Toponyma uvedená v Rauschových *Příbězích ze staré Šumavy* vymezují Šumavu jako prostor velmi široký, zahrnující nejen všechny tři literární kraje podle Putny (srov. Putna 2001: 96; viz příloha), ale i Pošumaví. Stifterův kraj je zastoupen např. Vyším Brodem, Vítkovým Kamenem a Černým jezerem, Klostermannův kraj Rejštejnem, Horskou Kvildou, Sušicí a Kašperskými Horami, kraj Watzlikův Železnou Rudou a Nýrskem. Z oblasti vágně prostorově definovaného Pošumaví je zastoupeno např. město Strakonice a poutní místo Strašín. V Rauschově prostorovém pojetí Šumavy se vyskytují i místa nacházející se na pomezí Šumavy a Novohradských hor - jedná se Dolní Dvořiště, Kaplici apod. Protože se děje jednotlivých pověstí odehrávají v blíže neurčené dávno minulé době, nazírá Rausch Šumavu jako prostor přeshraniční, otevřený a zároveň kompaktní, soudržný mytologií, kulturou a vírou: „/.../ svatá Panna Maria Kájovská, slavná po celé Šumavě i hluboko do Čech a do Rakous i Bavor svou mocí /.../“ (Rausch 1974: 135). Na rozdíl od některých jiných autorů akcentuje Rausch náležitost Šumavy všem třem na ní participujícím státním celkům: „*Tehdy bylo prý po Šumavě, nejen v Čechách, ale také v Rakousku a v Bavorsku, velice mnoho čarodějnic, které dělaly lidem všemožnou škodu.*“ (Rausch 1974: 251), přesto se v jeho sbírce pověstí vyskytuje pouze velmi málo toponym označujících místa na rakouské a bavorské straně Šumavy.

Sbírky pověrečných vyprávění Jaroslavy Voráčkové nelze považovat za texty zcela původní a tomu odpovídá i zachycení Šumavy jako prostoru. Voráčková uvádí explicitní názvy lokalit

⁵¹ Rausch 1974

⁵² Voráčková 1990

⁵³ Voráčková 2000

obsažených i v pověstech Rauschových, ale oproti Rauschovi koncentruje děje svých příběhů pouze do krajů Stifterova (Horní Vltavice, Královský hvozd) a zejména Klostermannova (Popelná, Srní, Rejštejn, Kašperské Hory, Prášily, Horská Kvilda, Vogelsang⁵⁴ apod.). Kromě zasazení dějů pověstí a pověrečných vyprávění do reálně existujících lokalit se v jejich textech nevyskytují explicitní tvrzení o náležitosti Šumavy k území více než jednoho státu, přesto je vzhledem k době, ve které se odehrávají děje jejich příběhů, možné konstatovat, že Šumavu nepojímá jako prostor ohraničený českou státní hranicí.

Druhá linie je reprezentována souborem *Srdce Vltavy a jiné šumavské pověsti*⁵⁵ od volarského spisovatele a lokálního historika Romana Kozáka (nar. 1965 v Podbořanech, dnes žije ve Volarech) a povídkovým souborem *Trojí čas hor*⁵⁶ od Zdeňka Šmída (nar. 1937 ve Kdyni na Domažlicku, dnes žije v Praze). Tuto druhou linii představují soubory povídek s tématem také souvisejícím se ztvárněním mýtu Šumavy, nejedná se však o texty zaznamenané na základě sbírání tradovaných pověstí, ale o původní umělecké texty.

Kozákovy pověsti jsou sice pravděpodobně také založeny na tradovaných vyprávěních, nejedná se však o prosté zaznamenání těchto vyprávění, ale o stylizované příběhy vložené do rámce - jsou vyprávěny cestujícími projíždějícími vlakem zimní šumavskou krajinou. Titul souboru naznačuje, v jakém prostoru se děje pověstí odehrávají. Srdce Vltavy byl meandr Vltavy ve tvaru srdce, který zanikl zatopením lipenskou přehradou. Kozák tedy situuje pověsti do oblasti Stifterova kraje (Schwarzenberský kanál, Trístoličník, Vyšebrodský průsmyk, Stožec, Volary, Lenora) a do prostoru mezi kraji Stifterovým a Klostermannovým (Jelení, Vimperk). Přestože se děje všech jeho pověstí odehrávají na české straně Šumavy, je explicitně vyjádřeno stanovisko o náležitosti Šumavy třem zemím: „*Co když hledám na špatné straně šumavského hvozdů? Co když pramen leží někde na rakouské nebo bavorské straně?*“ (Kozák 1995: 17). Šumava je tedy otevřeným přeshraničním prostorem obývaným společně etnikem českým a německým: „*.../ poznali jsme se [Češi, Bavoři a Rakušané] navzájem a tak se už na Bavory a Rakušáky u druhé strany Šumavy nedíváme jako na neznámé cizáky.*“ (Kozák 1995: 55).

Ve Šmídových povídkách ze souboru *Trojí čas hor* je vize prostoru konstruována jinak než u Kozáka. Šmíd užívá k zakotvení děje do krajiny mnohem méně toponym a zároveň koncentruje děj všech tří povídek do relativně úzce ohraničeného prostoru kryjícího se v Putnově rozdělení Šumavy s krajem Klostermannovým (srov. Putna 2001: 96; viz příloha). Osou Klostermannova kraje je řeka Otava, která je zde nazývána řekou Oo: „*.../ kde na soutoku Vydry a Křemelné vyrůstá z jejich vod řeka Oo /.../*“ (Šmíd 1981: 33). Kolem řeky Oo se rozprostírají sídla tvořící mapu Klostermannova kraje uvedenou v Putnově studii (srov. Putna 2001: 96): Modrava, Kvilda, Kašperské Hory (zde nazývané také Zlaté Hory), Srní atd. Koncentrace dějů všech tří povídek do relativně úzce ohraničeného prostoru neznamená, že autor vnímá Šumavu pouze jako kraj rozkládající se v okolí

⁵⁴ Podlesí

⁵⁵ Kozák 1995

⁵⁶ Šmíd 1981

řeky Otavy, naopak uvádí explicitní definici Šumavy, v níž je zahrnut prostor od jižního cípu kraje Watzlikova až po centrum kraje Stifterova (srov. Putna 2001: 96): „*Studený déšť a hvízdavý vítr pádí po bocích Šumavy, od [Železná] Rudy až k vodám Lipna /.../*“ (Šmíd 1981: 168). Na rozdíl od Kozáka Šmíd neuvádí příslušnost Šumavy ke třem státům, zmiňuje pouze stranu českou a bavorskou (srov. Šmíd 1981: 51). Absenci rakouské strany Šumavy je možné připsat zasazení děje do regionu, který sousedí s Bavorskem. Jako jediný z autorů textů o mýtu Šumavy užívá Šmíd převážně německých názvů vesnic a měst. Tím zdůrazňuje existenci německého osídlení Šumavy v době, kdy se odehrávají děje jeho povídek.

Pojetí prostoru na pomezí Čech, Bavorska a Rakouska jako vnitřně diferencovaného celku vystupuje v textech s dějem odehrávajícím se v době po roce 1989. Toto pojetí je zastoupeno zejména v textech psaných německy. Editoři antologie *Böhmerwald*,⁵⁷ Hubert Ettl a Katharina Eisch, v předmluvě této antologie zmiňují pojem „Silva Bohemica“, který se v písemných záznamech poprvé objevil před více než 1000 lety a již tehdy sloužil jako označení pokaždé jinak ohraničené zalesněné oblasti: „*Seit der Begriff des „Silva Boemica“ vor mehr als 1000 Jahren erstmals auftauchte, wurde damit ein immer wieder anders abgegrenztes Waldland bezeichnet, so daß zuweilen auch der Oberpfälzer Wald und der Český les bis nach Waldsassen und Eger im Norden mitgemeint war, ein andermal nur das grenzübergreifende Waldgebirge von Šumava und Bayerischem Wald.*“⁵⁸ (Ettl/Eisch 2003: 7). V jiné pasáži předmluvy definují pojem „Böhmerwald“ jako českou hraniční oblast rozprostírající se od Domažlic po Vyšší Brod a Krumlov s výběžky do hornorakouského Mühlviertelu: „*Der hier beschriebene Böhmerwald bleibt, dem im 20. Jahrhundert geprägten Verständnis folgend, auf das tschechische Grenzland von Taus bis Hohenfurt und Krumau mit seinen Ausläufern hinein ins oberösterreichische Mühlviertel begrenzt.*“⁵⁹ (Ettl/Eisch 2003: 7). Tato historická reflexe i pokus o soudobou definici „Böhmerwaldu“ poukazují na skutečnost, že ani na bavorské straně neexistuje žádná univerzální definice prostoru označovaného jako „Böhmerwald“, resp. „Šumava“. Slabinou této definice je absence vymezení severní, tj. ve vztahu k Čechám vnitrozemské hranice „Böhmerwaldu“, ale vzhledem k výše zmíněné tendenci k odlišné segmentaci prostoru v česky a německy psaných textech je tato absence pochopitelná.

Jedním z faktorů ovlivňujících prostorové pojetí Šumavy je doba vzniku díla. Přeshraničnost prostoru označovaného jako „Böhmerwald“, popř. „Wald“ není výhradní doménou textů německy píšících autorů. Také český básník Ondřej Fibich (nar. 1954 v Praze, nyní žije v Jemnicích u Strakonice) zachycuje ve svých *Pasovských elegiích*⁶⁰ „Šumavu“ jako prostor přeshraniční. Na rozdíl od německy píšících autorů je však výchozím pojmem pro nahlížení tohoto prostoru český výraz

⁵⁷ Šumava; eds. Ettl/Eisch 2003

⁵⁸ „*Od doby, co se pojem „Silva Bohemica“ před více než 1000 lety poprvé objevil, jím bylo označován pokaždé jinak ohraničený zalesněný kraj, takže jím někdy byl míněn i Hornofalcký les a Český les sahající na severu až k Waldsassenu a Chebu, jindy se jím označovalo pouze přeshraniční lesnaté pohoří Šumavy a Bavorského lesa.*“

⁵⁹ „*Zde popisovaná Šumava zůstává, v souladu s pojetím uplatňovaným ve 20. století, omezena na české pohraničí od Domažlic po Vyšší Brod a [Český] Krumlov s výběžky do hornorakouského Mühlviertelu.*“

⁶⁰ Fibich 1998

„Šumava“. Ústředním tématem této sbírky je Pasov, ale v *Prologu* autor zasazuje Pasov do širšího geografického i kulturněhistorického kontextu, jímž je pro něho Šumava, skrze již vede cesta z Čech do Pasova:

Prolog

*V časech, kdy Šumava byla pralesem
a víra lidí mělká,
otiskl poustevník Vintíř⁶¹ své tělo do kamene
Na znamení všem potomkům*

(...)

*Zatím autobus míří k Pasovu
Pryč jsou záseky i dráty
Jak se měnily Vintířovy stezky!
Ale my?*

*Je mlha, s ní leží první sníh
Pozdní noc
Ještě nevyšel Stifterův poutník
A vltavín nezdvihly tvé dlaně*

*Vždyť srdce otvírá se
až v betlémskou chvíli
Tvým darem je chvojí na rány
Šumavo! Bud' opět jedna*

Na věky věků Amen

(Fibich 1998: 10)

Fibich ztvárňuje oblouk dějin Šumavy od počátků jejího osídlení ve středověku po současnost a zejména blízkou budoucnost. Šumava v jeho pojetí představuje nejen přeshraniční fenomén ve smyslu geomorfologickém a kulturněhistorickém, ale také spojnicí národů žijících na obou stranách současné hranice. Šumava tedy není jen prostorem, v němž docházelo a snad opět bude docházet k prostému setkávání Čechů a Němců, ale je živým organismem, který má potenciál znovu spojit obě etnika do tvůrčího soužití (srov. také kap. 5.3.4.1).

⁶¹ Vintíř (německy Günther, cca 950-1045) byl německý poustevník a benediktinský mnich, který kolem roku 1040 opustil klášter v Niederaltaichu a vydal se na Šumavu. Usídlil se blízko Dobré Vody u Hartmanic, kde jako poustevník žil až do své smrti (srov. také kap. 4.5, pozn. č. 190).

3.3.3 Šumava jako vertikála

Nad dvourozměrným geografickým vymezením Šumavy jako prostoru stojí rozměr třetí – vertikála – která je dominantním prvkem v prózách bavorovského kněze Františka Hobizala (nar. 1933 v Českých Budějovicích, zemř. 2001 v Bavorově), představitele literatury „*linie křesťanské Šumavy*“ (Putna 2001: 71). Dějiště jeho próz je v dvourozměrném prostoru velmi široké, zahrnuje Šumavu i Pošumaví, území od Prachatic k Volarům a k Českému Krumlovu (srov. Putna 2001: 69). Do této oblasti spadá děj Hobizalovy volné tzv. šumavské trilogie *Schreinerské kořeny*,⁶² *Schöningerské pastviny*⁶³ a *Údolí Vogelsang*,⁶⁴ jejímž tématem je dění na Šumavě ve čtyřicátých a padesátých letech 20. století. Do oblasti Šumavy je dále situována jeho próza *Cesta k nebi*.⁶⁵ Dějiště jeho vzpomínkových knih naznačují jejich názvy: *Volání budějovických zvonů*,⁶⁶ *Budějovické nálady*,⁶⁷ *Bomby na Budějovice*,⁶⁸ *Moje Strážsko*⁶⁹ a *Moje Doudlebsko*.⁷⁰

Hobizalovy texty obsahují značné množství toponym, jedná se zejména o názvy hor, vesnic a poutních míst.⁷¹ Jeho chápání prostoru je na rozdíl od jiných autorů velmi hierarchizované, Hobizal užívá toponyma označující reálné obce, hory apod. a zároveň hierarchizuje na úrovni celků vyšších – explicitně rozlišuje mezi Šumavou, Pošumavím a jižními Čechami.

Hierarchie „Šumava – Pošumaví – jižní Čechy“ není v Hobizalových dílech pouhým rozdělením prostoru, nýbrž slouží k odlišení různých typů krajiny. V Hobizalově chápání prostoru se uplatňuje zejména linie vertikální, podle níž Hobizal za Šumavu považuje území s průměrnou nejvyšší nadmořskou výškou v daném regionu, které se směrem do vnitrozemí svažuje nejprve do podhůří nazvaného Pošumaví a poté ještě níž, do jižních Čech: „*Podzim přišel docela náhle. Tam dole, v Pošumaví, a ještě více v jižních Čechách, tam se někdy příkrádal docela nenápadně.*“ (Hobizal 2004: 44). Nadmořská výška je pro Hobizala základním kritériem segmentace prostoru, horizontální členění prostoru je pro něho naopak takřka nedůležité, nesoustřeďuje se na určitý ohraničený mikroregion a svoji náklonnost vyjadřuje území podstatně širšímu, než jsou pouze Šumava, Pošumaví a jižní Čechy: „*Miluji Tě, Šumavo. Miluji Tvé hory, kopce, stráně, lesy, jezera, potoky i řeky. Miluji Tvé nádherné Pošumaví. Miluji Doudlebsko, Třeboňsko, Novohradsko i Českou Kanadu. Miluju Blata a celé jižní Čechy.*“ (Hobizal 1999: 107). Lyrický subjekt se v této pasáži z novely *Údolí Vogelsang* vyznává z lásky k Šumavě a dalším regionům, které se Šumavou sousedí, ale nejsou její součástí.

Nadmořská výška jako hledisko segmentace prostoru na Šumavu a oblasti „přišumavské“

⁶² Hobizal 2004: 7-126 (1. vydání 1996)

⁶³ 1. vydání 1997

⁶⁴ Hobizal 1999

⁶⁵ Hobizal 2001 (napsáno 1977)

⁶⁶ Hobizal 2007: 7-50

⁶⁷ Hobizal 2007: 51-85

⁶⁸ Hobizal 2007: 87-142

⁶⁹ Hobizal 2001

⁷⁰ Hobizal 1999

⁷¹ Tematická stavba jeho děl odpovídá spíše užití toponym a jmen pomístních než širokých kategorií „Šumava“, „Pošumaví“, „jižní Čechy“ apod., protože se ve svých textech soustřeďuje zejména na tzv. malé dějiny – dějiny obyčejných lidí, jejich mezilidských vztahů apod., zatímco tzv. velké neboli politické dějiny nechává stranou.

vystupuje v Hobizalových textech nejen na úrovni vyšších krajinných celků, ale i na rovině jednotlivých šumavských vrcholů: „*Velkým králem Šumavy je Javor; jistě, králem Šumavy, který ovládá půlku Čech a Pošumaví, je zcela jistě Boubín, ten nádherný Boubín, králem české Šumavy pohraniční je Plechý. (...) Ale Roklan, ač druhá nejvyšší hora Šumavy, není král. (...) to je patriarcha! Vznešený, posvátný a tajemný patriarcha*“ (Hobizal 1999: 72). Javor⁷² (1456 m. n. m.) i Roklan⁷³ (1452 m. n. m.) se nacházejí na území Bavorska (jsou nejvyšší a druhou nejvyšší horou Bavorského lesa), Plechý⁷⁴ (1378 m. n. m.) leží na hranici České republiky a Rakouska. Jejich začleněním do prostoru nazývaného Šumava Hobizal de facto definuje Šumavu jako fenomén přeshraniční, i když se děj všech tří próz tzv. šumavské trilogie odehrává v době vytyčení železné opony a „redukce“ prostoru Šumavy na oblast uvnitř československé hranice. Hobizalovo chápání Šumavy jako prostoru přeshraničního lze doložit i explicitní zmínkou o ekvivalenci slov „Šumava“ a „Böhmerwald“: „/.../ ono to z Alp sem není tak daleko a přechasto byla Šumava, čili Böhmerwald, brána jako předhůří Alp.“ (Hobizal 2004: 40).

Přestože je v Hobizalových textech výrazně dominantní linie vertikální, není linie horizontální zcela eliminována, spíše naopak. Jejím východiskem je pojetí Šumavy jako celku přeshraničního, to se však v Hobizalových textech neprojevuje situováním děje próz na území Čech, Bavorska a Rakouska. Soudržnost české části Šumavy s její bavorskou, popř. i rakouskou částí je demonstrována spíše na rovině mezilidských vztahů, na přirozeném respektu k původnímu německy mluvícímu obyvatelstvu, které bylo po roce 1945 donuceno opustit českou část Šumavy. Proto Hobizal volí v titulech⁷⁵ svých próz o Šumavě německé názvy míst, která byla dříve obývána Němci a dnes leží hluboko v českém území. V textech samotných jsou však tato místa pojmenována českými názvy. Hobizalovým cílem je udržet v povědomí českého čtenáře původní německé názvy, aby nebyly po transferu Němců zapomenuty: „*A z celé té lehounké nádhery shlížel se svou postříbřenou hlavou starý Schreiner čili ted' už Bobík.*“ (Hobizal 2004: 63).

Hobizalovo vymezení Šumavy se na rozdíl od autorů zdůrazňujících politickou hranici uskutečňuje směrem do vnitrozemí, tj. vymezuje Šumavu vůči Pošumaví a jižním Čechám, směrem opačným naopak konstatuje, že Šumava je fenoménem přeshraničním. Přesto i v rámci prostoru označeného jako „Šumava“ rozlišuje mezi dílčími mikroregiony, vyzdvihuje oblast tzv. „centrální Šumavy“ (srov. Hobizal 2004: 7), která není přesně definována, ale kryje se s okolím vesnice Zuschlag, jejíž jméno je zřejmě fiktivní, ale mohlo by se jednat o zaniklou osadu Cudrovice (Zuderschlag).⁷⁶ Autor pouze zmiňuje, že se daná osada nachází na českém území (srov. Hobizal 2004: 23). Identifikaci Zuschlagu s Cudrovicemi (Zuderschlag) podporuje i následující pasáž ze *Schreinerských kořenů*:⁷⁷ „/.../ její oči (...) přeběhnou kopce kolem Zuschlagu, obrátí se vpravo, k Schreinerovým úbočím (...) Šumavští velikáni vzadu, nad Volary, vidět nejsou, tím spíše ne Alpy /.../“

⁷² Großer Arber

⁷³ Großer Rachel

⁷⁴ Plöckenstein

⁷⁵ Schreiner – Bobík, Schöninger – Klet', Vogelsang - Podlesí

⁷⁶ Osada Cudrovice se nacházela v okrese Prachatice, cca 5 km jižně od obce Záblatí.

⁷⁷ Hobizal 2004 (1. vydání 1996)

(Hobizal 2004: 64n.). Cudrovice se opravdu nacházely v blízkosti Schreineru (Bobík) i Volar.

Toponyma uvedená v novele *Schreinerské kořeny* představují v kartografickém zpracování relativně kompaktní prostor, který je možné považovat za autorovo prostorové vymezení Šumavy. Východním cípem tohoto prostoru je hora Bobík. Dále jsou zde patrné dvě hlavní linie: jedna směřuje od Prachatic přes Volary a Stožec do bavorského Haidmühle, druhá je tvořena hlavními body Haidmühle – Dreissesselberg⁷⁸ - Plöckenstein⁷⁹. Severní hranice Hobizalem popisovaného prostoru vede přibližně v linii Prachatic – Chroboly – Kájov. Jestliže autor v úvodu novely *Schreinerské kořeny* předznamenává, že se její děj odehrává v prostoru „centrální Šumavy“, pak je možné „centrální Šumavu“ v Hobizalově pojetí vymezit přibližně jako prostor ohraničený výše uvedenými liniemi. Takto definovaná „centrální Šumava“ zaujímá pouze oblast na území Československé, resp. České republiky, ačkoli jejím jihozápadním cípem je bavorské příhraniční městečko Haidmühle. V Putnově rozdělení Šumavy (srov Putna 2001: 96; viz příloha) se jedná o prostor rozkládající se mezi krajem Klostermannovým a Stifterovým, východní hranicí zasahující do kraje Stifterova.

Novela *Údolí Vogelsang*⁸⁰ obsahuje oproti *Schreinerským kořenům* zejména toponyma označující větší územní celky, kromě Šumavy např. Blata, Novohradsko, Českou Kanadu (srov. Hobizal 1999: 107). Děj novely je situován do obce Regenstein, která se nachází v údolí Vogelsang. Název „Regenstein“ je fiktivní, ale skrze další odkazy v textu lze Regenstein ztotožnit s obcí Rejštejn, ležící jihozápadně od Kašperských Hor. Vogelsang je německé označení pro zaniklou osadu Podlesí, jejíž zbytky se rozkládají jižně od Kašperských Hor. Identifikaci literárního Regensteinu s reálným Rejštejnem odpovídá i výrok hlavní postavy novely, pátera Felixe: „*Je to tam drsný, ale je to kraj Klostermannův. Já zatím znal spíše kraj Stifterův.*“ (Hobizal 1999: 10), kterým je místo děje ztotožněno s krajem Klostermannovým, do kterého patří i Rejštejn (srov. Putna 2001: 96; viz příloha).

V románu *Cesta k nebi*⁸¹ Hobizal podrobné zobrazování šumavské krajiny rozšiřuje o zmínku mnohých míst v Pošumaví. Hlavní linie děje se odehrává na Boubínsku: „*Kolem se rozprostírala krajina, ohraničená Bobíkem i Boubínem a všude tu byl ráj na pohled.*“ (Hobizal 2001: 50). Styčnými body krajiny jsou především hory a kopce: „*A se mnou se zachvěli otcové Boubín a Schreiner a Solovec, Libín, Chlum, Přílba, Javorník, ale také Hrad i hrad dole a všechno vůkol.*“ (Hobizal 2001: 43). Hobizal rozšiřuje dvourozměrný geografický prostor o další rozměr a zároveň tento prostor hierarchizuje kritériem tohoto třetího rozměru - nadmořské výšky: „*Okolní vršky jakoby čekaly, Vážný Věvec i jižní Mařský vrch a ty nižší: Uhřice, Brankovec, Betaň a Pátek si už vymyly oči a seskupení kolem Kiliánka dychtivě očekávalo jeho zpěv. Vážná sousední Běleč začínala řadu těch větších: Pastviště, Čertovu stráň, Kupu a další. A konečně tu byla naše velká, majestátní rodina: navždy nahrbená matka – Schreiner, vždy zvědavě vykukující dítě – Solovec a usměvavě klidný Boubín.*“ (Hobizal 2001: 65). Hierarchii šumavských a pošumavských vrcholů podle nadmořské výšky odpovídá i přisouzení určitých lidských vlastností některým z kopců. Do personifikace šumavských

⁷⁸ Třístoličník

⁷⁹ Plechý

⁸⁰ Hobizal 1999

⁸¹ Hobizal 2001 (napsáno 1977)

hor autor promítá svoji vizi Šumavy jako prostoru celkově výjimečného, Bohem požehnaného (viz kap. 4.2). Prostory Boubínsko a Pošumaví jsou v románu *Cesta k nebi* v jedné epizodě doplněny o oblast Soumarského mostu, Stožce a Českých Žlebů (srov. Hobizal 2001: 86nn.), tzn. do prostoru kraje Stifterova (srov. Putna 2001: 96).

4. Šumava jako krajina

4.1 Úvod

Zatímco vymezení Šumavy jako prostoru v české a německé literatuře po roce 1945 je charakteristické mnoha různými subjektivními koncepcemi, mezi nimiž téměř neexistují průniky, je zachycení Šumavy jako krajiny v literatuře kompaktnější, obsahuje některé často se opakující motivy, jež se objevují v dílech psaných česky i německy. Charakteristika Šumavy jako krajiny je z hlediska časové osy uskutečňována na rovině synchronní i diachronní, přičemž v některých textech se tyto roviny bezprostředně dotýkají, v jiných jsou si vzdálené.

Šumava jako krajina nevystupuje v textech vzniklých po roce 1945 pouze jako útvar přírodní, ale jako útvar komplexní, složený ze dvou hlavních sfér: přírody a člověka, resp. civilizace. V umělecké literatuře o Šumavě jsou proměny obou těchto hlavních složek krajiny reflektovány zvlášť naléhavě ve druhé polovině 20. století. Vztah složky přírodní a lidské, jejich prolínání, symbióza i konkurence, jsou v novější česky i německy psané literatuře o Šumavě zastoupeny ve velkém počtu.

4.2 Šumava jako krajina vertikální

Nazírání Šumavy jako fenoménu, jehož dominantní vlastností je vertikálnost, již bylo zmíněno v kap. 3.3.3 jako dominantní prvek prostorového vymezení Šumavy v dílech Františka Hobizala. Vertikálnost je jednou z výrazných vlastností Šumavy, ovlivňuje její klima a tím i (ne)příhodnost pro život člověka a jeho aktivity, proto je významným prvkem i v literárním obrazu šumavské krajiny.

Umělecké pojmání Šumavy jako prostoru trojrozměrného akceptuje šumavskou krajinu jako území, jehož výrazným prvkem jsou kopce a hory, tedy krajinné prvky vertikální. V některých textech je vertikálnost Šumavy obsažena pouze implicitně, jiné obsahují explicitní sdělení o kopcovitém charakteru kraje. Oba typy sdělení slouží jako východiska pro rozvíjení dějových zápletek i jako prosté vyjádření osobního vztahu subjektu literárního díla, resp. autora k Šumavě. Šumava jako krajina charakteristická specifickými přírodními poměry plní v textech různých autorů rozličnou funkci, v některých textech se stává součástí tématu, v jiných pouze vytváří rámec pro děj, jehož průběh by byl s ohledem na přírodní poměry i geopolitickou situaci v jiných oblastech nepravděpodobný, popř. nemožný.

Relativně vyšší průměrná nadmořská výška Šumavy se jako fenomén objevuje v česky i německy psané literatuře. Opozici „nahore – dole“, která má různé stupně ve vztahu ke krajinám Šumavu obklopujícím i v rámci Šumavy samotné, a která se částečně kryje s opozicí „příroda – civilizace“, je v knize Haralda Grilla *Waldbucketwelten*⁸² demonstrována na příkladu klimatu: „*Berge, Wälder und Wiesen verkleiden sich nicht. Sie verändern ihr Aussehen mit den Jahreszeiten. Hier oben*

⁸² *Svět zalesněných kopců*; Grill 2002; hlavním tématem této knihy je Bavorský les, ale autor považuje Bavorský les a Šumavu za jeden nedělitelný celek (viz kap. 3.3.2).

*in Waldhäuser beginnt der Frühling spät, zögerlich, und im Herbst fällt der Winter schon bald, hastig, über die Waldbuckel her. Nicht umsonst heißt es: A halberts Jahr Winter, und a halberts Jahr kalt.*⁸³ (Grill 2002: 69).

Z prozaických textů českých autorů je vertikálnita Šumavy explicitně obsažena v dílech Petra Pavlíka a Františka Hobizala. Petr Pavlík vztahuje vertikálnitu Šumavy také částečně k počasí a klimatickým podmínkám, ale zároveň ji popisuje v širším geografickém kontextu, než je pouhé srovnání „nahore – dole“ ve smyslu kontrastu „hory – údolí“. V novele *Vichřice*⁸⁴ se opozice „nahore – dole“ vyskytuje i jako vyjádření protikladu mezi Šumavou a s ní spojeným Bavorským lesem na jedné straně a na druhé straně dunajskou rovinou, která se od hornaté Šumavy odlišuje svým mírným klimatem: „*Za vrcholy Roklanu a Luzného vyvstal pevný pruh jiné hmoty, barevně odlišený od báně oblohy. Táhl se obzorem k přesnému západu. V tu stranu Šumava přecházela v Bavorský les, který se příkře svažoval k nepřehledné dálavě dunajské roviny. Ta vyhlížela mdlé, jen se slabým zelenožlutým přívsvitem.*“ (Pavlík 1984: 30). V této pasáži je popisován pomalý příchod vichřice, která následně zasáhne pouze horské oblasti, zatímco dunajské rovině a jiným nízko položeným oblastem se vyhne.

Příklad protikladu „nahore – dole“, jenž stojí v poměru k tomu, na jak velké území se vztahuje, mezi kategoriemi Šumava jako „pohoří – nížina“ a na menší plochu se vztahujícím a zároveň uvnitř Šumavy se vyskytujícím protikladem „hora – údolí“, lze nalézt v Pavlíkově románu *Šumavská bílá noc*.⁸⁵ „*Projel [terénní automobil] zasněženou plání s osamoceně vzrostlými závojnатыmi smrky, které těmto místům, svažující se do Bavor, dodávaly téměř parkový vzhled.*“ (Pavlík 1989: 17).

Opozice „hora – údolí“ v rámci prostoru Šumavy se objevuje v několika Pavlíkových prózách. Ve *Vichřici* je tato opozice konkretizována jako vztah „meteorologická stanice na hoře Bílý Kámen – městečko Náhor a okolní vesnice“, přičemž je zachycena jednak jako objektivní popis klimatických rozdílů: „*Až přijde sníh, tady už zůstane až do jara. Dole v kraji za tu dobu zem několikrát prohlédne černou oblevou.*“ (Pavlík 1984: 32), jednak jako subjektivní reflexe meteorologa Jana Doubka: „*./.../ uvažoval, co se asi tam dole za dnešní den všechno urychleně propojilo, odhalilo nebo snad i zaniklo. Všechno jede dál, lidská radost i smůla . . . (...) tam dole, odkud sem přes lesy ze všech stran doléhá vyzvánění kostelních zvonů, kde vyjí sirény továren a hřmí auta a vlaky pod nebem křižovaným drahami letadel, žijí lidé a denně takhle vykupují osud svého světa. Den po dni, a vůbec se nemusí přihnat vichřice . . .*“ (Pavlík 1984: 196n.).

Podobnou reflexi opozice „nahore – dole“, vztaženou ovšem na sféru člověka a jeho život v specifických šumavských podmínkách, zachytil Pavlík ve své novele *Šumavský deník*.⁸⁶ „*Chudáci [němečtí adoptivní rodiče hlavní postavy Jakuba K.] shrbení dřinou, nevědomi si podílu na zlu, které nemectví rozneslo po celém světě. Ani netušili, jaká hrůza se zatím světem převalila. K nim nahoru na samotu doléhal jen hlas zvonku, když přišla zpráva, že někde daleko padl jeden z nich.*“ (Pavlík 1988:

⁸³ „*Hory, lesy a louky se nepřevlékají. Mění svůj vzhled podle ročních období. Tady nahore, v domově lesů, začíná jaro pozdě, váhavě, a na podzim přichází zima časně, náhle se rozprostře přes hřbety lesů. Ne nadarmo se tady říká: Půl roku zima a půl roku chladno.*“

⁸⁴ Pavlík 1984 (napsáno 1977-1979)

⁸⁵ Pavlík 1989 (napsáno 1986)

⁸⁶ Pavlík 1988 (napsáno 1974)

18). V tomto úryvku je popisována oddělenost prostoru označovaného jako „nahore“ od zbytku světa, jež znemožňuje místním obyvatelům účast na politickém a společenském dění, a tím je i vymaňuje z jakéhokoli podílu viny na událostech druhé světové války.

Održtenost obyvatel šumavského prostoru od dění v okolních krajinách je zachycena i v Hobizalově novele *Schreinerské kořeny*:⁸⁷ „Doleji, v Pošumaví, (...) se rozjásal masopust (...) a tady, nahore, nic. Tam se ho ještě leckdes hlučně účastnily armády osvoboditelů, ale tady nahore ani nebyly.“ (Hobizal 2004: 74). Izolovanost obyvatel Šumavy od světa je na několika místech zmíněna i v Hobizalově próze *Cesta k nebi*,⁸⁸ všechny tyto pasáže se týkají doby druhé světové války. V jedné pasáži je absence kontaktu horské Šumavy s oblastmi v nížině hodnocena spíše pozitivně, protože do vysokých šumavských poloh válka nezasáhla, a to už se blížila ke svému konci: „Dole ještě běsnila válka.“ (Hobizal 2001: 32). Jiná pasáž se týká hlavní postavy díla, kněze, který je v době protektorátu povolán sloužit do farnosti Hora sv. Kiliána, o níž vypravěč tvrdí, že je asi nejvyšš položenou farností v protektorátu (srov. Hobizal 2001: 12): „/.../ sem se nikdo nehrne a nahoru už vůbec ne.“ (Hobizal 2001: 10).

Dalším styčným bodem Pavlíkových a Hobizalových próz je ve vztahu k vertikalitě Šumavy explicitní zmínění a pojmenování určitých hlavních prvků vertikální roviny Šumavy - jednotlivých hor. Ačkoliv v Pavlíkových a Hobizalových textech zaujímají hory z hlediska intence autora rozdílné postavení, je oběma autorům společný respekt a obdiv vůči vrcholům, které determinují obraz i charakter celé krajiny. Zatímco Pavlíkovo pojetí je pouhým konstatováním velikosti a okázalosti jím zmíněných hor („*Odvěce vzepjaté hory a úbočí, tváře velikánů Boubína, Luzného, Roklanu, Knížecího Stolce i méně okázalých vrcholů /.../*“; Pavlík 1984: 86n.), Hobizal činí z osobního a velmi subjektivního vztahu k šumavským horám jedno z důležitých dílčích témat, které se vyskytuje v každém z jeho textů. Skrze perspektivu pátera Felixe, hlavní postavy novely *Údolí Vogelsang*,⁸⁹ Hobizal nejen hierarchizuje významné šumavské hory a vyjadřuje k nim svůj vztah, ale staví je do pozice mytických vládců šumavské krajiny: „*Velkým králem Šumavy je Javor (...), králem Šumavy, který ovládá půlku Čech a Pošumaví, je zcela jistě Boubín, ten nádherný Boubín, králem české Šumavy pohraniční je Plechý. (...) Ale Roklan, ač druhá nejvyšší hora Šumavy, není král. (...) to je patriarcha! Vznešený, posvátný a tajemný patriarcha.*“ (Hobizal 1999: 72). Hierarchizace šumavských hor se zdůrazněním aspektu jejich personifikace se objevuje v Hobizalově próze *Cesta k nebi*: „/.../ naše velká, majestátní rodina: navždy nahrbená matka – Schreiner,⁹⁰ vždy zvědavě vykukující dítě – Solovec a usměvavě klidný Boubín.“ (Hobizal 2001: 65). V *Cestě k nebi* se jinými slovy opakuje také výše uvedená pasáž z *Údolí Vogelsang*: „*Posvátní velikáni a mezi nimi ten nejposvátnější, do celých jižních Čech i Pošumaví hledící král Šumavy – velebný Boubín.*“ (Hobizal 2001: 11). Opakování stejné charakteristiky některých hor ve více Hobizalových textech je možné pojímat jednak jako výraz vyjádření autorova osobního vztahu k těmto horám, tzn. toho, že tento vztah není pevně svázán např.

⁸⁷ Hobizal 2004 (1. vydání 1996)

⁸⁸ Hobizal 2001 (napsáno 1977)

⁸⁹ Hobizal 1999

⁹⁰ Bobík

pouze s určitou postavou, jednak jako zdůraznění stability tohoto vztahu, protože Hobizalovy texty vznikaly postupně během relativně dlouhého časového období, do něž zasáhly změny politického systému apod.

4.3 Šumava jako příroda

4.3.1 Úvod

Základním rozlišením šumavské přírody je rozdělení na přírodu krásnou, člověku přívětivou, a přírodu drsnou, člověku nepřející a pro člověka nebezpečnou. Tato distinkce v textech nevystupuje jako pouhý kontrast krajních pólů s případnou absencí explicitního vyjádření jedné z obou poloh, ale je autory začleňována do širších vztahů, plní v rámci textu funkci danou intencí autora. Proto není možné jednoznačné rozdělení na díla, v nichž se objevuje příroda jako element výhradně pozitivní, a ta, v nichž je obsažena výlučně druhá z obou poloh.

Uvedené základní póly nahlížení šumavské přírody představují v literárním popisu šumavské přírody extrémní polohy. Mezi nimi se nachází široké spektrum dalších způsobů, jak lze charakterizovat šumavskou přírodu. Nejedná se pouze o popis vlastností, které stojí mezi oběma krajními póly, ale i o vyjádření jiných kvalit, kterými příroda Šumavy disponuje. Takovými kvalitami jsou např. krása, nezkaženost a jiné vlastnosti, k jejichž vyjádření užívají autoři prostředků, jako je personifikace apod. Veškeré vlastnosti připisované šumavské přírodě nevystupují v jednotlivých textech jako prosté charakteristiky, ale jsou součástí širších kontextových zapojení, která je usouvztažňují s dalšími motivickými prvky, proto je v některých případech nesnadné jednoznačně zařadit danou charakteristiku pouze do sféry zobrazování přírody. Tato skutečnost je dána jednak koherencí textu, jednak specifickou autorskou intencí pro daný kontext.

4.3.2 Šumavská příroda krásná

Ačkoli je jakýkoli pokus o kategorizaci charakteristik připisovaných šumavské přírodě nepřesný, protože každý výrok o jejích vlastnostech je subjektivní a tím originální vzhledem ke kontextu a intenci autora, lze některé charakteristiky shrnout pod označení „šumavská příroda krásná a člověku nakloněná“.

Šumava jako entita bezvýhradně krásná v podobě krajiny jako celku i jejích jednotlivých součástí (přírody a složky lidské) se nejčastěji objevuje v textech Františka Hobizala. Hobizalovy charakteristiky Šumavy jako krajiny jsou explicitní a ve všech jeho textech o Šumavě je Šumava pojednávána jako fenomén a priori pozitivní. Subjekt literárního díla je v Hobizalových textech velmi blízký autorovi, proto je možné považovat charakteristiky Šumavy obsažené v jeho dílech současně za postoje autora k Šumavě, nikoli za pouhé konstrukty vytvořené v rámci intence autora k zdůraznění určité kvality šumavské přírody v konkrétním kontextu.

František Hobizal jako představitel duchovního proudu v literatuře o Šumavě nahlíží na šumavskou krajinu jako na ráj stvořený Bohem, v němž v absolutním souznění koexistují všechny jeho složky a jehož jediným potenciálním narušitelem je člověk. Hobizal nepreferuje krajinu nedotčenou civilizací, protože člověk je také přirozenou součástí krajiny, i pro něho byla krajina Bohem stvořena. Ústředním prvkem Hobizalovy šumavské krajiny jsou hory, jimž připisuje vlastnosti jednak lidské, jednak vlastnosti obvykle spojované s různými božstvy. Kromě hor Hobizal nevyčleňuje žádný jiný krajinný prvek, přesto pro něho Šumava představuje komplexní fenomén, jemuž je imanentní přírodní i duchovní kouzlo. Krása Šumavy v Hobizalových textech spočívá v prolínání přírodního a duchovního rozměru hierarchizovaných tak, že duchovní kouzlo Šumavy stojí nad krásami přírodními, což odpovídá i hierarchii stvoření světa, ve které je Bůh hybatelem, příroda a člověk jsou produkty hybatelovy činnosti: „*Ta [Šumava] je nejen krásná, ale i Bohem žehnaná /.../*“ (Hobizal 1999: 106). „Požehnanost“ Šumavy jako nejvyšší hodnota i stupeň krásy je zmíněna i v jiných Hobizalových textech, např. v románu *Cesta k nebi* (srov. Hobizal 2001: 88, 90).

Hobizalův obraz Šumavy je konstruován ze složky přírodní i lidské. Nad těmito stojí složka božská činící ze Šumavy krajinu požehnanou. Krása přírodní krajiny se v Hobizalových textech objevuje ve formě popisu estetické výjimečnosti některých šumavských hor i jako konstatování o kráse Šumavy jako celku: „*Nenajde se v Čechách nic krásnějšího nad jižní Čechy se Šumavou a Pošumavím!! Je to kraj tak rozmanité krásy, že si těžko vybereš, ale můžeš vybírat – dokonce podle momentální nálady. Chceš podlehnout náladě snivé, poetické? Navštiv Vodňansko s Lomečkem, chceš cítit Boží ruku v přírodě? Máš tu Doudlebsko s Řimovem. Máš vodnaté a lesnaté Třeboňsko, máš Blata klidu a pokoje, máš Novohradské hory s nezapomenutelným Bryndlem, máš Slepíčí hory jako pozdrav mýtu, máš tu vznešené kláštery Vyšší Brod i Zlatou Korunu. Máš metropoli kraje nazvanou Českou Florencií, máš husitský Tábor, máš hrady, lesy, rybníky, dvorce, záměčky, kostelíky i chrámy, zasahuje sem Českomoravská vrchovina, skok je odtud do České Kanady, ale je tu především veleba hor šumavských a pošumavských. Jako vlny stále vyšší a vyšší se zvedají na obzor a lemují všechno a vyráží Ti dech. A když se vzpamatuješ – vyskočí Ti na rty Hartauerova hymna⁹¹ a jsi správně naladěn na tuto krajinu.*“ (Hobizal 1999: 12). Krása šumavské krajiny jako celku, prostoupená představou duchovního ráje, je zmíněna i v Hobizalově románu *Cesta k nebi*: „*Kolem se rozprostírala krajina, ohraničená Bobíkem i Boubínem a všude tu byl ráj na pohled.*“ (Hobizal 2001: 50).

Lidská složka je šumavské krajině také imanentní, avšak její působení není Hobizalem hodnoceno bezvýhradně pozitivně. Ačkoli autor skrze své postavy vyjadřuje víru v krásu lidí ve stejné míře jako v krásu šumavské přírody, je „krása člověka“ negativně poznamenána nesprávným chováním některých lidí daného do souvislosti s určitými historickými událostmi 20. století. Jednotlivec sice není schopen politické události nijak ovlivnit, tato skutečnost ho však nezbavuje odpovědnosti za stav společnosti a za vlastní činy. Člověk se tak v Hobizalově pojetí vymaňuje z

⁹¹ Andreas Hartauer (1839-1915) byl sklář a malíř skla pocházející ze Stach, je autorem textu k písni *Tam v hloubi Šumavy*, která se stala neoficiální šumavskou hymnou zpívanou Čechy i Němci. Odkazy na Hartauerovu píseň se objevují v mnoha textech literatury o Šumavě, většinou v kontextu vyjádření svorného soužití Čechů a Němců na Šumavě v dřívějších dobách.

autorova bezvýhradně pozitivního nazírání na Šumavu a v kontextu událostí 20. století se dokonce proměňuje v element, který je v šumavské krajině rušivý: „*Sestupuje starou cestou z Kašperek k Regensteinu. Do údolí Vogelsangu. (...) ale údolí je prostě jedinečné. Boží klid a mír a pohoda a všechno krásné kolem. Jen my, lidé, se někdy do této krásny nehodíme /.../*“ (Hobizal 1999: 20n.).

Vedle duchovního rozměru šumavské krajiny připisovaného jí Františkem Hobizalem se v literatuře často objevuje označení šumavské přírody, resp. šumavské krajiny jako krajiny čisté, neposkvrněné. Neposkvrněnost jako jedna z charakteristik Šumavy prostupuje díla autorů různé politické orientace a je obsažena v textech vzniklých před rokem 1989 i pozdějších. Čistota a neposkvrněnost jsou vlastnosti v našem kulturním kontextu obvykle spojované se ženou v podobě lidské i se ženou v podobě božské, Pannou Marií. Tyto vlastnosti jsou přeneseně vztahovány na pojmy panenství, lůno apod. Charakteristiky šumavské krajiny a přírody jako čisté a neposkvrněné se zpravidla vztahují pouze na tu část Šumavy někdy označovanou jako „centrální“. Univerzální definice „centrální Šumavy“ neexistuje, ale tímto pojmem je obvykle míněn prostor při hranici s Bavorskem a Rakouskem odlišující se od zbytku Šumavy a Pošumaví dominancí člověkem nenarušené přírody. Jedná se o část Šumavy dříve obývanou převážně Němci, jež je svými přírodními poměry subjektivně hodnocena buď jako krásná, nebo jako drsná – obě polohy jsou této části Šumavy vlastní.

Jako neposkvrněná je Šumava charakterizována zejména v textech Františka Hobizala a Petra Pavlíka. Hobizalovým světonázorovým východiskem je křesťanství, v jehož rámci nahlíží na Šumavu jako na Bohem stvořený ráj. Podobně jako hory vyděluje Hobizal ze Šumavy jako krajiny Bohem požehnané určitý prostor, jenž není jen Bohem požehnaný, ale je neposkvrněný, tj. nabývá další přidané hodnoty: „*Na Soumaráku*⁹² (...) autobus vjel do šumavské tišiny při hranicích, kde bych byl v pokušení zvolat: „*Stůj, noho, posvátná místa jsou, kamkoli kráčíš.*“ *Jedinečná nádhera neposkvrněné Šumavy nás vzala do své náruče za myslivnou českožlebskou, tam, kde začínala sice nevysoká, avšak podivuhodná hora Stožec, posvátný Turmberg (...) Stožec! Hora, les, skála, kaple i vesnice dole s malou staničkou na břehu Studené Vltavy, to vše se mi stalo pojmem Šumavy.*“ (Hobizal 2001: 86). V této pasáži z Hobizalova románu *Cesta k nebi* je „neposkvrněná Šumava“ identifikována s konkrétním a reálným prostorem. Hlavní postava navíc v závěru definuje tento prostor jako centrální vzhledem k jejímu celkovému chápání Šumavy, protože tento konkrétně vymezený prostor se jí stává „*pojmem Šumavy*“ (Hobizal 2001: 86).

Petr Pavlík volí k pojmenování hodnoty „čistota“ ve vztahu k šumavské přírodě výraz „lůno“ vyjadřující, že daný prostor je nejen neposkvrněný, ale je ve vztahu k okolí prostorem centrálním. Zatímco v románu *Šumavská bílá noc* se Pavlík pouze zmiňuje o lůně Šumavy bez jeho bližší konkretizace (srov. Pavlík 1989: 44), v novele *Šumavský deník* je užito slovní spojení „lůno Šumavy“ k vyjádření kontrastu „čistota – znesvěcení“: „*Naplňuje dávnou pravdu, že krása se nedotkne jen duševně bídých lidí. Tím se zčásti vysvětluje, proč fašismus zneuctil lůno Šumavy táborem smrti. Nic nemělo zůstat ušetřeno . . .*“ (Pavlík 1988: 103). Autor neuvádí žádné bližší souvislosti, které by mohly sloužit k identifikaci zmíněného „tábora smrti“ s nějakým historicky reálným zařízením, v

⁹² Soumarský most

kontextu děje to ani není podstatné, protože jeho intencí je sdělit, že fašismus poznamenal i tu nejnvtitnější a nejintimnější část Šumavy. Popis téhož zařízení se objevuje ještě na jednom místě románu *Šumavská bílá noc*: „/.../ mučí je [vězně] *tou samou prací, která pro ně bývala svatá. Taková práce se těžko dělala v kocovině po občasně marnotratné pitce v hospodě. Pila a sekera chtějí od člověka všechno, a oni je sem přivezli napůl mrtvé! Znesvěcují les strílením i prací . . .*“ (Pavlík 1988: 115). Zde není akcentována skutečnost existence koncentračního tábora na Šumavě, ale nesnadný život obyvatel Šumavy, každodenní těžká práce, která byla pro místní lidi samozřejmou součástí života, ale teď je po nich vyžadována jako po věznicích tohoto tábora.

Vedle duchovního rozměru šumavské krajiny a přisuzování jí vlastností čistoty a neposkvrněnosti je na Šumavu u některých spisovatelů nahlíženo jako na krajinu a priori krásnou v souvislosti s tím, že je pro ně rodným krajem. Krása prostoru označovaného jako rodný kraj se nemusí nutně vztahovat pouze na přírodní složku krajiny, zpravidla se jedná o nazírání zmíněného prostředí jako komplexu složeného z přírodní i civilizační složky, popř. je kladen důraz na jednu z nich. Mezi českými autory zaujímá motiv rodného kraje ústřední pozici v básních Josefa Hrubého. Josef Hrubý (nar. 1932 v Černěticích u Volyně) pochází z oblasti všeobecně považované za Pošumaví, sám autor tuto oblast pojmenovává „jižní Čechy“. Předmětem jeho tvorby tedy není Šumava, jak ji chápou např. Hobizal nebo Pavlík, ale prostor, v němž má převahu složka civilizační. Přesto se Hrubý výrazně zaměřuje na jeden z fenoménů přírodních - na řeku Volyňku - tu zobrazuje jako krajinný prvek, s nímž spojuje především své dětství. Motiv Volyňky se objevuje ve víceroch Hrubého básních. Ve sbírce *Ve jménu, lásky, lodí a ryb*⁹³ je obsažena báseň nazvaná přímo *Volyňka*:

Volyňka

Vím že řeka pode mnou

mne miluje

a také stará pouliční lampa

Svítil tak tesklivě

jako by si pamatovala

mé první básně

ty nejtěžší hodiny z poezie

Ano je to ona

V rozevřených dlaních břehů

objímá mé dětství

Řeka pode mnou

kteřá mne miluje

Pořád k ní uléhám

Protéká mou hlavou

⁹³ Hrubý 1988

obrostlá měsíčním třpytem

Teprve potom odpočívá

na dně svého jména

Řeka pode mnou

kteřá mne miluje

(Hrubý 1988: 66)

Hrubého popis Volyňky je vyjádřením jeho hlubokého osobního vztahu k této řece. Ten je založen na spojení této řeky s mentálním obrazem krajiny jeho dětství. Jedná se tedy o jinou kvalitu krásy přírody, Volyňka je krásná pouze proto, že je spojena s jeho vzpomínkami na dětství.

4.3.3 Šumavská příroda drsná a zároveň krásná

Mezi oběma krajními póly náhledu na šumavskou krajinu, resp. přírodu se v literatuře o Šumavě vyskytuje i koncepce pojmání Šumavy jako světa krásného, ale zároveň drsného a nebezpečného. Toto hodnocení je v širokém spektru náhledů na Šumavu specifické tím, že obsahuje oba krajní póly. Nejedná se přitom ve všech kontextech o hodnocení šumavské přírody jako celku, v některých případech je takto charakterizován jen některý z prvků vytvářejících dohromady obraz Šumavy. Někteří autoři popisují Šumavu jako krásnou i nebezpečnou explicitně, jiní volí prostředky implicitní. Přisuzování obou krajních poloh je někdy dáno vývojem děje, v jiných případech se jedná o výroky postav, které mohou přeneseně vyjadřovat osobní stanovisko autora.

Hodnocení šumavské přírody a celkově krajiny, jež je možné označit za ambivalentní, resp. v čase děje románu proměnlivé, je významnou součástí tématu románu Jana Otčenáška (nar. 1924 v Praze, zemř. 1979 tamtéž) *Když v ráji pršelo*.⁹⁴ Pozitivní a negativní stanoviska postav ve vztahu k Šumavě jsou v tomto románu proměnlivá jednak v závislosti na průběhu děje, který je de facto vývojem vztahu dvou mladých lidí, jednak na postavě, která o Šumavě právě referuje. Východiskem je na jedné straně Petrovo realistické hodnocení pronesené cestou při stěhování na Šumavu: „*Je tam krásně, ale nečekej selanku – alespoň zpočátku ne! Ty neznáš Šumavu jako já, mohlo by se stát, že by ti ty tvé bukolické představy šeredně nabourala.*“ (Otčenášek 1985: 13), na straně druhé čistě negativní hodnocení jeho partnerky Lu, vyplývající z první zkušenosti s daným krajem: „*Ani trochu se mi město na první pohled nezalíbilo, připadalo mi zpuštělé a nevládné, (...) působilo dojmem cizoty a zavrženosti, jako by ani nepatřilo do téhle země; jeho zdi, oprýskané a navlhlé dešti, vydechovaly sirobu a těžkomyslnost, krámy byly dosti ubohé a hlavní třída téměř liduprázdná. (...) obyčejné a nijak významné město v pohraničí, sotva dvacet kilometrů od hranic /.../“ (Otčenášek 1985: 27).*

Vývoj vztahu obou postav k Šumavě je v tomto románu zachycen perspektivou Lu, jejíž vztah k Šumavě se z počátečního výhradně negativního postoje pozvolna mění v polohu opačnou. V procesu sžívání se se šumavskou krajinou Lu nejprve přijímá specifika této krajiny, která ji činí nesnadným místem pro život člověka: „*Bylo by přece škoda, kdyby tak krásné místo, jako je tohle údolí, zůstalo*

⁹⁴ Otčenášek 1985 (1. vydání 1972)

trvale neobjeveno /.../“ (Otčenášek 1985: 127n.), později dochází k vnitřní identifikaci této postavy se šumavskou krajinou, jemuž na počátku nic nenasvědčovalo: *„/.../ pokorného a slastně vnímaného souladu mezi mnou a světem – připadá mi srozumitelný tak jako já sama sobě, konečně mám na něm své místo a vím o něm, nic mě neděsí a všechno je najednou samozřejmé: les, louka, hřbety hor, tráva a oblaka, tenhle dům, já a to, co se ve mně odehrává.“* (Otčenášek 1985: 178).

Přijetí drsné šumavské krajiny a identifikace s ní však nevyklučuje přirozený respekt z určitých přírodních jevů, jež v drsné krajině přirozeně nabývají podstatně větší intenzity než v oblastech nížinných: *„/.../ ticho a bílo, holý vrcholek Ostružné⁹⁵ zazářil jako svíce – kde jsme se to přes noc ocitli? Pak se naráz zešeřilo a v zásvětím tichu se znovu začala sypat ta bělostná marnost – bylo to strašidelně krásné!“* (Otčenášek 1985: 258). Užití oxymorónu *„strašidelně krásné“* (Otčenášek 1985: 258) k označení šumavské krajiny pokryté prvním podzimním sněhem je výrazem obdivu k této krajině i možných obav z nadcházející šumavské zimy.

Vyústěním Otčenáškovy románu je v oblasti hodnocení šumavské přírody i krajiny výrok potulného malíře, jediného hosta ve mlýně Petrem a Lu přestavěném na hotel: *„Je tu krásně, zatraceně, jenomže – namalovat se to nedá! Čert ví proč, buď to neumím, nebo to dnes opravdu nejde – každý pokus mi připadl jako idiotská karikatura, imitace, urážka – prostě kýč k zeblení, chyběl v tom vzduch, prostor, obsah, všechno podstatné . . . tady se musí být, být v tom, kristepane – a tak jsem tu jen byl a díval se!“* (Otčenášek 1985: 308n.). Tímto výrokem nabývá podstata Šumavy jako krajiny a zejména její přírodní složky (mlýn se nachází na samotě) estetické kvality, která se nevyskytuje v žádném jiném textu. Je nazvána tak krásnou, že člověk nedokáže svými schopnostmi a dovednostmi stupeň této krásy nijak zachytit.

V textech žánrově zařaditelných mezi pověsti a pověrečná vyprávění se obraz šumavského světa proměňuje spolu s vývojem děje. V textech těchto žánrů je děj většinou postaven na provinění člověka proti určitému řádu a následném trestu, krajina a příroda zaujímají roli pozadí, z něhož vycházejí nadpřirozené bytosti trestající lidské provinění nebo je „trestajícím“ subjektem přímo některý z přírodních jevů (např. bažiny).

Ve Šmídově *Pověsti o Hanesu Gruberovi⁹⁶* ze souboru *Trojí čas hor⁹⁷* vystupuje lesní víla, jež je sice vnějškově krásná (*„Dívka, která vystoupila z páry tůně a kráčela po vodách k Hanesovi, se nikomu nepodobala a byla ze všech nejkrásnější“*; Šmíd 1981: 23), ale přivádí Hanesa Grubera do neštěstí. Víla jako nadpřirozená bytost má podobu lidskou, vychází však z přírody a její funkcí je pokoušet člověka a následně ho trestat. V její existenci jsou propojeny atributy krásy a nebezpečí, získává moc nad člověkem a přináší mu neštěstí, i když provinění je dobrovolným aktem člověka.

Příkladem propojení krásy a nebezpečí v jedné součásti šumavské přírody je charakteristika lesa v jedné z pověstí v *Příbězích ze staré Šumavy⁹⁸* od Antonína Rausche: *„Blízky les byl strašný i*

⁹⁵ Ostružná je pravděpodobně název fiktivní hory. Děj románu je situován do ne blíže specifikované lokality v blízkosti šumavské osady Jelení, která je dnes součástí obce Nová Pec.

⁹⁶ Šmíd 1981: 7-83

⁹⁷ Šmíd 1981

⁹⁸ Rausch 1974

dobrý /.../“ (Rausch 1974: 11). Hrůza i laskavost lesa vystupují i zde na příkladu nadpřirozených bytostí, jež jsou ze své podstaty a funkce vždy buď dobré, nebo zlé.

Ve sbírce pověstí *Srdce Vltavy a jiné šumavské pověsti*⁹⁹ od Romana Kozáka je dimenze dvojího hodnocení Šumavy vztahena k původu těch, kteří Šumavu hodnotí: „*Cizím lidem se zdá být zdejší kraj povětšinou smutný a zádumčivý.*“ (Kozák 1995: 11). Místní obyvatelé mají tedy na charakter krajiny jiný názor než její návštěvníci.

Stejně jako v jiných souborech pověstí o Šumavě vystupují i u Kozáka různé škodící i pomáhající nadpřirozené bytosti. Stejnou funkci mají i některé přírodní prvky krajiny, např. bažiny. Provinění proti řádu je stíženo přísným trestem: „*Zaběhnutý řád přírody nejde měnit jen tak na počkání. Následky předem nikdy neodhadneš.*“ (Kozák 1995: 63n.).

Odlišná dimenze nahlížení na Šumavu jako na krajinu krásnou a zároveň nebezpečnou je obsažena v Pavlíkově románu *Šumavská bílá noc*,¹⁰⁰ kde je Šumava personifikována jako celek. Pohraničníci ji přirovnávají k ženě: „*Terén nepřehledný, členitý jako naschvál právě tam, kde Šumava měla mít při svém zrodu rozum a uvědomit si, že jednou v ní budou sloužit mladí lidé. Ale ono je to jinak: kde je lehké pro nás, ochránce státních hranic, tam je vše snadnější i pro ty, co se rozhodli státní hranice narušit. Proto se major Klenka na Šumavu a její strže k potůčkům, svahy jako střechy, močály i skalní útvary nikdy nezlobil. (...) že ta na první pohled zálučná krajina nám hraje do ruky, jen ji pochopit, a vy, pohraničníci, to zvládnete. Šumava je ženského rodu a každý z vás už nějaké zkušenosti s děvčaty má, a ti, co už s nimi něco zažili, by měli poučit ostatní.*“ (Pavlík 1989: 27). Přenesení vlastností ženy na Šumavu (obě jsou i stejného gramatického rodu) a tím vyjádření nesnadnosti zacházení s ní a orientace se v jejích vlastnostech, tj. přírodních podmínkách, je zde z hlediska pohraničníků považováno za přednost, protože jim členitý charakter krajiny na jedné straně usnadňuje práci, ale na druhé straně se v něm musejí velmi dobře orientovat, zejména znát nebezpečná místa. Přenos ženských vlastností na Šumavu se v románu objevuje ještě na jednom místě: „*Jenže dnes se Šumava zase ukázala. (...) Mlha, sníh, viditelnost pod psa. (...) Snad se na nás Šumava nerozzlobila, že opouštíme Fořtovnu a vzdalujeme se do závětrí, kde budeme méně vystaveni jejím rozmarům i náhodným sakramentsky poučeným zvědavcům z druhé strany. Měj rozum, holka zlatá, my tady s tebou budeme válčit dál a zase budeš slyšet naši chválu i naše zatracování, a ti mladí kluci, ti dnešní i ti, co přijdou po nich, se ti dál budou svěřovat se vším, co je těší i bolí.*“ (Pavlík 1989: 77n.). I zde je Šumava zobrazena jako ženská osoba dvou tváří – nepřívětivé i krásné, pouze je na ni přenášena jiná ženská role – zatímco v prvním úryvku vystupuje jako mladá dívka, zde je spíše matkou.

Dichotomické nazírání na šumavskou krajinu se v *Šumavské bílé noci*, jejíž děj se odehrává během jedné dubnové noci za sněhové kalamity, objevuje v souladu s vývojem děje. Ve chvílích, kdy kalamita naplno zasáhne danou oblast Šumavy a ohrožuje zejména pohraničníky, je Šumava hodnocena negativně: „*Šumava dnes rozprostřela do krajiny pěkně zrádnou síť, aby nás slovila jako slanečky.*“ (Pavlík 1989: 112). Výhradně negativní hodnocení je opět aplikováno na ženskou podstatu

⁹⁹ Kozák 1995

¹⁰⁰ Pavlík 1989 (1. vydání 1986)

Šumavy, které je přisuzována nejopovrhovanější ženská role: „*Šumava umí být děvka zlá.*“ (Pavlík 1989: 175). Když nebezpečí pomine, je krajina opět nazírána jako přívětivá: „*Slunce stoupalo a pěkně hřálo a sníh rychle tál. Zase se rodilo to mnohohlasé cvrlikání a zurčení a přidávaly se i zvuky, jako by voda ve svém spěchu do údolí potkávala v úzkých korytech bystřin rozvěšené zvonky. Jaro se vrátilo do krajiny.*“ (Pavlík 1989: 182).

4.3.4 Šumavská příroda nebezpečná

Protikladem charakteristik Šumavy jako krajiny člověku příznivě nakloněné jsou charakteristiky Šumavy jako krajiny primárně drsné a nebezpečné, zejména její přírodní složky. Distribuce charakteristik Šumavy jako krajiny buď drsné a nebezpečné, nebo krásné a přívětivé je v umělecké literatuře motivována intencí autora ve vztahu k vývoji děje i případnému ideovému vyznění díla jako celku. Proto nelze tyto charakteristiky považovat ani za objektivní popis šumavské přírody, ani za prosté subjektivní vyjádření vztahu vypravěče a postav k ní. Přesto je na základě zkoumaných textů možné konstatovat, že popis Šumavy jako kraje krásného a člověku přívětivého je častěji motivován autorovým osobním vztahem k této krajině, zatímco líčení Šumavy jako krajiny nebezpečné a nehostinné je v textech spojeno s určitou autorskou intencí. Tato intence nabývá buď podoby ideologického zbarvení textu, nebo souvisí s žánrem díla.

Negativních charakteristik šumavské přírody využívají komunisticky orientovaní autoři jednak k odrazení potenciálních narušitelů hranice od pokusů dostat se přes hranici na západ, jednak k vyzdvihnutí práce pohraničnicků vykonávajících i v takto nehostinném a nebezpečném kraji náročnou službu ve všech ročních obdobích. Obě tyto intence de facto splývají v konstatování, že Šumava je nebezpečná všem – jak pohraničnickům, kteří daný region a jeho terén znají do nejmenších detailů, tak i narušitelům hranice.

Obraz šumavské krajiny jako prostoru člověku nebezpečného s akcentem na složitost přírodních podmínek jakožto faktoru lidskými schopnostmi neovlivnitelného (na rozdíl od např. srovnávání bývalých německých vesnic se zemí) je obsažen v Kalčíkově románu *Král Šumavy*.¹⁰¹ Kalčík charakterizuje šumavskou přírodu jako drsnou v tomto románu ve více pasážích, čímž zdůrazňuje nezávislost jím připisovaných vlastností Šumavy na průběhu děje. Tyto vlastnosti jsou Šumavě imanentní a vykazují vysokou míru stálosti. Zároveň lze nepříznivé přírodní poměry Šumavy ve vztahu k člověku, jenž v románu schematicky vystupuje pouze ve dvou rolích – pohraničnick jako postava pozitivní a narušitel jako postava negativní, přeneseně chápat jako moc stojící nad člověkem, nad postavami pozitivními i negativními. Šumavská příroda je nestranná, „soudí“ všechny osoby stejně, nepoměřuje je podle zákonů lidských, ale přírodních. Před přírodními podmínkami Šumavy jsou si všichni lidé rovni. Pohraničníci sice na rozdíl od uprchlíků znají krajinu kolem státní hranice velmi podrobně, ale např. bažiny jsou pro ně stejně nebezpečné jako pro toho, kdo se v daném území pohybuje poprvé: „*Ale právě v (...) těch nesčetných ostrůvcích pevné země a bezedného bahna (...)*

¹⁰¹ Kalčík 1988 (v původní formě napsáno jako scénář ke stejnojmennému filmu z roku 1959)

spočívalo všechno nebezpečí vysokohorské šumavské slatě.“ (Kalčík 1988: 172). Podobnou charakteristiku vztahuje Kalčík i na prostorově větší území a tím konstruuje obraz Šumavy jako celku: „*Dvoje stopy uhýbaly k obrovským slatím a zbahnělým lesům, končícím až kdesi u Kašperských Hor. Ve vnitrozemské Šumavě není ztracenějšího koutu, není rozsáhlejších nepřehledných a divokých komplexů hustých, tlejících lesů, mokřin, bažin a potoků.*“ (Kalčík 1988: 203). Slatě jsou zde v obrazu krajiny signifikantním prvkem šumavské přírody, jehož opakovaný výskyt v textu v čtenáři upevňuje obraz Šumavy jako krajiny nebezpečné a tím na jedné straně odrazuje potenciální narušitele a na straně druhé heroizuje pohraničníky jako ty, kteří každý den nasazují vlastní život, aby ochránili socialistické Československo před průniky dovnitř i ven.

Intence autora zobrazit Šumavu jako krajinu primárně nebezpečnou může být kromě snahy vyjádřit určitou tendenční myšlenku motivována i zvoleným žánrem díla. Ze zkoumaných textů je Šumava jako krajina a priori nebezpečná konstruována v textech žánrově zařaditelných pod pověst. Společnými znaky všech textů této kategorie, je místo děje a dále diachronie děje ve vztahu k době vzniku těchto textů. Obraz určité krajiny jako pozadí i činitele zasahujícího do děje negativním způsobem je jedním z hlavních atributů pověsti jako žánru. Dále je pro žánr pověsti charakteristický výskyt nadpřirozených bytostí. Nadpřirozené bytosti nabývají buď polohy pozitivní, nebo negativní, nikdy povahovými vlastnostmi neodpovídají reálným osobám, jejichž charaktery se skládají z vlastností dobrých i špatných.

Diachronní zachycení Šumavy, zprostředkované pověstmi a pověrečnými vyprávěními, predikuje obraz Šumavy jako krajiny drsné a člověku nepříznivé. Přítomnost nadpřirozených bytostí je pro obraz Šumavy v diachronní perspektivě spíše redundantní, protože Šumava z hlediska diachronního je chápána jako krajina klimatickými podmínkami a přírodními poměry člověku nepříznivá, zatímco v synchronní perspektivě druhé poloviny 20. století a počátku 21. století je přírodní složka Šumavy chápána naopak jako člověkem ohrožená (viz kap. 4.3.5).

Charakteristika Šumavy jako krajiny nebezpečné souvisí v pověstech a pověrečných vyprávěních se žánrem. Pro pověsti je typická jednoduchá zápletka, která se týká narušení mravního světového řádu, provinění je následně potrestáno (srov. výše Kozák 1995: 63n.). Dobrovolné a vědomé provinění člověka, následované nevyhnutelným a ve většině případů neadekvátně přísným trestem, se zpravidla uskutečňuje buď v hraničních životních situacích, nebo za dalších jinak extrémních okolností, jakými může být např. povaha krajiny, v níž se děj pověsti odehrává. Šumavská krajina se svými přírodními a klimatickými poměry objektivně vymyká typům krajin obecně považovaných za příznivé pro život člověka, proto představuje jistý rizikový faktor, který se může stát okolností spouštějící děj typický pro žánr pověsti. V krajině bez extrémních parametrů by byl takový děj nepravděpodobný, čtenář by mu neuvěřil.¹⁰²

Charakter krajiny jako faktor spouštějící neobvyklé jednání člověka působí buď jako celek,

¹⁰² Děj pověsti a pověrečných vyprávění se nemusí bezpodmínečně odehrávat v krajinách disponujících extrémními přírodními podmínkami, ale zde je jednotícím prvkem všech těchto příběhů právě společná krajina konkrétního umístění a jména – Šumava.

nebo je jako spouštějící prvek autorem vyzdvížena jedna z jeho motivických složek. V případě šumavské krajiny mohou být takovými složkami lesy, řeky, hory apod. V evropské mytologii zaujímá zvláštní postavení zejména les, jenž pro člověka představuje na jedné straně nenahraditelný zdroj surovin, a tím i práce a obživy, na druhé straně je místem temným, nebezpečným, je sídlem mnoha démonických nadpřirozených bytostí. Šumavské lesy se v pozici prostoru strašidelného a lidskému životu potenciálně nebezpečného objevují ve všech typech zkoumaných textů, zejména v pověstech.

Explicitní charakteristika lesa jako jevu nebezpečného se objevuje např. ve Šmídově povídce *Příběh zapomenutého fořta*¹⁰³ ze souboru *Trojí čas hor*:¹⁰⁴ „/.../ nová fořtová tak nespátří šíři pustoty, jež ji obklopuje. Nespátří hloubku lesů a bezradnost cest. Nepoleká ji mrtvý dech močálu. Domnívá se, že stačí pár slunečních šípů, aby tu vzplanuly všechny barvy léta. Avšak tento svět zná pouze jedinou barvu: truchlivě zelenou, která přechází v černající modř.“ (Šmíd 1981: 169).

4.3.5 Šumavská příroda jako svět ohrožený člověkem

V česky i německy psané literatuře o Šumavě je tematizována problematika vztahu člověka k přírodě. Aspekt ekologie, který v různých podobách vystupuje v dílech prozaických i v poezii, představuje aktualizaci vztahu „člověk – příroda“, zde „člověk – šumavská příroda“. Přítomnost tématu ekologie v beletristických dílech o Šumavě poukazuje na význam a aktuálnost této problematiky. Společným východiskem všech autorů, kteří se ve svých dílech přímo či nepřímo zmiňují o ekologických otázkách spojených se Šumavou jako krajinou, je názor, že Šumava jako příroda i Šumava jako krajinný celek je vysoce hodnotná, a proto je potřeba ji chránit. Literatura vzniklá po roce 1945 reflektuje Šumavu nejen jako prostor civilizační, do kterého výrazně zasáhly politické dějiny 20. století, ale i jako prostor přírodní, v němž se stále častěji a ostřeji střetává moc člověka s mocí přírody, přičemž schopnost přírody vyrovnávat se s drancujícími útoky člověka se ukazuje být stále slabší a omezenější.

Proměna poměru sil ve vztahu „člověk – šumavská příroda“ je tematizována v textech česky i německy píšících autorů, avšak v dílech německy píšících autorů se toto dílčí téma vyskytuje častěji. Předpoklad, že téma ekologie bude čteněji zastoupeno v dílech německy píšících autorů, protože Německo a Rakousko jsou zeměmi, v nichž ekologie představuje již několik desetiletí významné politické téma, není zcela správný. Také texty českých autorů ze sedmdesátých a osmdesátých let obsahují přímo i nepřímo vyjádřené úvahy o hodnotě šumavské přírody a potřebě ji chránit.

Základním principem ekologie jako vědy je zkoumání vztahů mezi prostředím a organismy žijícími v tomto prostředí. Zjednodušené přenesení vztahu „člověk – Šumava“ na tento princip se v umělecké literatuře vzniklé po roce 1945 projevuje jako reflexe aktuálně ohrožené šumavské přírody. Dojem aktuálního ohrožení přírodního bohatství Šumavy souvisí s celkovou proměnou vztahu mezi člověkem a přírodou, ke které začalo docházet již ve druhé polovině 19. století. Rozvoj mechanizace,

¹⁰³ Šmíd 1981: 158-210

¹⁰⁴ Šmíd 1981

stále se zvyšující spotřeba přírodních materiálů a současně nešetrné zacházení s přírodními zdroji obrátily ve 20. století ve vztahu „člověk – příroda“ poměr sil. Zatímco v předcházejících stoletích byla horská příroda člověku převážně nebezpečná, člověk s ní musel svádět každodenní boj o své přežití, ve 20. století se stala tím ohroženým prvkem ve vztahu „člověk – příroda“ příroda, která se lidským aktivitám umocněným rychlým technickým pokrokem nedokáže bránit.

Obecné stanovisko o potřebě chránit šumavskou přírodu je uvedeno v Pavlíkově románu *Vichřice*¹⁰⁵ prostřednictvím myšlenek meteorologa Jana Doubka o blížící se vichřici: „*A lesy pokrývající hřebeny a svahy i údolí jsou hodnoty, pro které se vyplatí hledat ochranu proti živlům. A taky se přitom myslelo na lidi tam dole.*“ (Pavlík 1984: 67).

Z německy píšících autorů se tématu vztahu člověka k přírodě nejčastěji věnuje bavorský spisovatel Harald Grill. Četnost zastoupení této tematiky v Grillových textech souvisí s jeho úzkým a velmi přesně specifikovaným vztahem ke krajině na pomezí Bavorska a Čech, ať už je toto území definováno jako Šumava, nebo Bavorský les, protože pro něho se jedná o jeden nedělitelný celek nazývaný „Wald“¹⁰⁶ (srov. Grill 2002: 5). Grill projikuje do prostoru jím označovaného jako „Wald“ své pojetí „Heimat“ (domov; viz kap. 4.4.2). Projekce domova do krajiny v sobě obsahuje nejen subjektivní vztah k této krajině, ale i implicitně vyjádřenou charakteristiku této krajiny: „*Der Bayerische Wald war nur und ist die Landschaft, mit der ich Maß nehme. Gerade der Übergang vom Wald in die Ebene hat es mir angetan. (...) Und jede Rückkehr in den Wald ist mit dem Gefühl der Rückkehr ins Geschätzte und in die Geborgenheit verbunden*“¹⁰⁷ (Grill 2002: 97). Pojem domov je obvykle spojován s atributy, jako je bezpečí, krása apod., jeho ohrožení je vždy vnímáno negativně: „*Dem Wald drohen immer wieder von verschiedensten Seiten Gefahren. Seine Bewohner müssen sich mehr und mehr darin üben, sich zu wehren, wenn ihnen ihre Heimat nicht nur teuer sondern auch lieb ist.*“¹⁰⁸ (Grill 2002: 97). Grillův vztah k „Waldu“ jako domovu je posunut ještě do další roviny, ve které přirovnává putování krajinou k putování životem: „*Man kann durch eine Landschaft wandern oder fahren wie durch ein Leben.*“¹⁰⁹ (Grill 2002: 56).

Vztah Haralda Grilla k bavorsko-českému přeshraničnímu regionu, založený na identifikaci tohoto prostoru s domovem a budovaný osobními zkušenostmi z procházení krajinou a tím jejím poznáváním, implikuje hojně zastoupení tématu ekologie v jeho textech. Grillova stanoviska vztahující se k ekologii však nejsou jednostranná, nevyjadřují protiklad bezvýhradného přitakání přírodě a absolutního odmítnutí lidských činností škodících přírodě. Grill vychází z představy přirozené symbiózy člověka a krajiny, resp. člověka a přírody, proto v jeho pojetí znamená zničení

¹⁰⁵ Pavlík 1984 (napsáno 1977-1979)

¹⁰⁶ V tomto kontextu se výraz „Wald“ vztahuje na Bayerischer Wald (Bavorský les), popř. i Böhmerwald (Šumava), nikoli na les jako ekosystém. V některých dalších kontextech souboru *Waldbuckelwelten (Svět zalesněných kopců;* Grill 2002) však není distinkce „Wald“ ve smyslu Bavorský les/Šumava a „Wald“ jako plocha porostlá stromy zcela jednoznačná.

¹⁰⁷ „*Bavorský les byl a je krajinou, která je mi měřítkem. Právě přechod z [Bavorského] lesa do roviny mi učaroval (...) A každý návrat do [Bavorského] lesa je spojen s pocitem návratu do krajiny ctěné a bezpečné.*“

¹⁰⁸ „*Lesu stále znovu hrozí nebezpečí z nejrůznějších stran. Jeho obyvatelé se musí stále více cvičit v tom, jak se bránit, jestliže je jim jejich domov nejen drahý, ale i milý.*“

¹⁰⁹ „*Člověk může putovat nebo projíždět krajinou jako životem.*“

jedné složky tohoto symbiotického vztahu automatický zánik složky druhé: „*Der Wald gilt uns als Ort der Erholung. Hier lecken wir unsere Wunden, wir Krieger, hier wollen wir aufatmen. (...) Aber auch der Wald wird zum Spiegel unserer Seele, unserer Träume, unseres Denkens. Was ihn zerstört, zerstört auch uns.*“¹¹⁰ (Grill 2002: 10).¹¹¹

Harald Grill se ve svých textech často soustřeďuje na detail, jímž vyjadřuje svůj vztah k danému fenoménu jako celku, proto vyjadřuje své obavy o krajinu a její přírodní bohatství na příkladech různých prvků přírody. Každý z těchto prvků reprezentuje určitý segment přírody ohrožený lidskou činností. Například strom je v jeho podání živou bytostí srovnatelnou s člověkem, jíž je ale oproti člověku připisována jakási vyšší míra důstojnosti (pravděpodobně) nejen v okamžiku jeho smrti: „*Äste brechen von solchen Bäumen, wie Hoffnungen abfallen von Menschen, wenn sie zu vielen Schicksalsschlägen ausgesetzt sind. Trotzdem: Bäume sind keine Menschen. Bäume sterben im Stehen.*“¹¹² (Grill 2002: 25).

Jiným příkladem takového detailu je opuštěný kamenolom v lesích působící navzdory přirozené regenerační schopnosti přírody ještě desítky nebo stovky let po svém uzavření jako zřetelná rána v krajině: „*Und wieder andere sehen in so einem Loch inmitten des Waldes einen brutalen Einschnitt, eine Wunde in der Landschaft. Jäh reit der Wald ringsum ab – keine Übergangszone ist erkennbar.*“¹¹³ (Grill 2001: 42). Tato pasáž knihy *Stilles Land an der Grenze*¹¹⁴ však v kontextu nepůsobí jako kritika lidských zásahů do krajiny, protože tento lom dával po staletí místním lidem práci, které byl v kraji jinak nedostatek. Tento příklad představuje jinou dimenzi hodnocení vztahu „člověk – příroda“, než jaká je uváděna v obvyklých úvahách o ekologii. Podobné pozitivní hodnocení zásahu člověka do přírody není v textech jiných autorů obsaženo.

Motiv dobývání kamene se vyskytuje i v Grillově knize *Waldbuckelwelten*.¹¹⁵ Pozitivní stanovisko obsažené ve výše uvedené ukázce je zde nahrazeno obecnou úvahou o vztahu člověka a přírody. Grill si klade otázku, zda může existovat příroda bez kultury (srov. také pozn. č. 111), tj. složky lidské, a konstatuje, že obě složky krajiny, příroda i člověk, disponují některými společnými vlastnostmi, např. smrtelností. Člověk i příroda umírají, ale příroda umírá rukou člověka, což je zdůrazněno jako kritický bod. Člověk se může stát nástrojem a každý nástroj je potenciální zbraň: „*Jeder Mensch kann zum Werkzeug werden. Jedes Werkzeug kann Waffe sein.*“¹¹⁶ (Grill 2002: 68).

¹¹⁰ „*Les je nám místem odpočinku. Tady si lžeme svoje rány, my bojovníci si tady můžeme oddychnout. (...) Ale les se také stává zrcadlem naší duše, našich snů, našeho myšlení. Co zničí jej, zničí i nás.*“

¹¹¹ Nevyhnutelné sepětí složky lidské se složkou přírodní, avšak vzhledem k ostatním příkladům v opačné kauzalitě, Grill vyjadřuje i citátem německého folkloristy Konrada Köstlina v záhlaví jedné z kapitol souboru *Waldbuckelwelten*: „*Erst Kultur stattet die Natur mit Metaphern aus, füllt sie mit Bildern, die das 'Natur' genannte für immer neue Erfahrungen zugänglich machen. Wir können Natur ohne Kultur nicht denken.*“ (Grill 2002: 67; „*Teprve kultura obdarovává přírodu metaforami, vyplňuje ji obrazy, které zprostředkovávají to, co je nazýváno přírodním, jako stále nové zkušenosti. Příroda je bez kultury nemyslitelná.*“).

¹¹² „*Větve takových stromů se lámou, jako naděje opouští lidi, když jsou vystaveni příliš mnoha ranám osudu. Přesto: Stromy nejsou lidé. Stromy umírají vestoje.*“

¹¹³ „*A opět další vidí v takové díře uprostřed lesa brutální zásah, ránu v krajině. Nenadále je obklíčena lesem – žádná přechodová zóna není patrná.*“

¹¹⁴ *Tichá země na hranici*; Grill 2001

¹¹⁵ *Svět zalesněných kopců*; Grill 2001

¹¹⁶ „*Každý člověk se může stát nástrojem. Každý nástroj může být zbraň.*“

Tato obecná úvaha je autorem přenesena na obraz konkrétní části šumavské krajiny, z níž člověk buldozery postupně vytěžuje vše, co má pro něj nějakou cenu: „*Am Frauenauer Trinkwasserspeicher bekommt man im Herbst bei Niedrigwasser einen Eindruck davon, wie mächtig Menschen mit Hilfe ihrer Werkzeuge und der Maschine werden können. Achtung, Osser, Arber, Falkenstein, aufgepaßt! Die Bulldozer werden größer und ihr werdet kleiner und kleiner. Holz zu Holz, Stein zu Stein, Sand zu Sand. In Ewigkeit. Amen.*“¹¹⁷ (Grill 2002: 68).

Lom jako symbol zásahu lidské moci do přírody se vyskytuje i v textech jiných autorů, avšak kromě Grilla žádný z nich nehodnotí takový zásah jako užitečný. Staré šumavské lomy dnes již většinou neplní svoji funkci, postupem času se opět stávají součástí přírody, nejčastěji lesa. Postupné splývání lomu s lesem je autory implicitně hodnoceno jako akt vítězství přírody nad živlem lidským a autoři tomuto aktu přitakávají, jako např. Josef Hrubý v básni *U lomu* z jeho sbírky *Básně básně*.¹¹⁸

U lomu

*Tráva obchvacuje lom
a proměňuje kámen
na mávnutí křídel
Vlaštovky se vymrštují
na oběžnou dráhu
A ty nastupuješ do vlaku
a mizíš jako kapka krve
ve vesmíru*

Až srdce usedá

(Hrubý 1991: 16)

Proces znovunavracení člověkem uchváceného a pozměněného prostoru zpět do sféry přírody je autory hodnocen s ohledem na charakter jevu stávajícího se znovu prvkem přírody. Pokud je to lom, pak tuto skutečnost většina autorů považuje za pozitivní, pokud je to např. vesnice (viz kap. 4.4.3), je tento proces nahlížen jako smutný konec dějin mnoha generací obyvatel daného prostoru. „Vítězství“ přírody nad člověkem je ve zkoumaných textech zastoupeno dvojitým způsobem. Prvním je všeobecné konstatování pomíjivosti lidského prvku v prostředí přírody, druhým je obraz nějakého konkretizovaného předmětu pohlcovaného přírodou. Všeobecné konstatování o vítězství přírody nad ničivou silou člověka poskytuje v textu *Tagträume*¹¹⁹ v antologii *Böhmerwald*¹²⁰ Huberta Ettla a Kathariny Eisch z české části Šumavy pocházející autorka Rosa Tahedl (nar. 1917 Guthausen,¹²¹ zemř.

¹¹⁷ „*U vodní nádrže ve Frauenau si člověk na podzim, při nízkém stavu vody, uvědomí, jak moc jsou lidé díky nářadím a strojům mocní. Pozor, Ostrý, Javore, Falkensteine! Buldozery se budou zvětšovat a vy budete menšími a menšími. Les za lesem, kámen po kameni, zrnko po zrnku. Na věčnost. Amen.*“

¹¹⁸ Hrubý 1991

¹¹⁹ *Denní snění*; Tahedl 2003: 28-31

¹²⁰ *Šumava*; Eds. Ettl/Eisch 2003

¹²¹ Guthausen (Dobrá na Šumavě) je osada vzdálená cca 3 km severně od Stožce.

2006 v Chamu, Bavorsko): „*Doch bin ich unendlich dankbar, daß ich den alten Wald (...) noch einmal (...) erleben darf. Da stehen sie rund um mich her, die Riesen einer Natur, welche immer wieder Sieger über die Zerstörungswut von uns Menschen ist.*“¹²² (Tahedl 2003: 29).

Konfrontace moci lidské a přírodní je v literatuře zastoupena určitými typy obsahujícími danou sféru jako celek. Na straně člověka je to vesnice jako jednotka existence člověka v krajině spojená s jeho materiálním i duchovním a emocionálním životem, na straně šumavské přírody je to les. Narušení integrity lesa lidskými aktivitami symbolizuje vztah člověka k šumavské přírodě jako celku. Kromě lomu jako představitele lidských aktivit uvnitř lesa popisují někteří autoři zásahy člověka směřované na les samotný, tj. kácení.¹²³ Takové příklady lze nalézt např. v textech Františka Hobizala a Ondřeje Fibicha.

František Hobizal užívá obrazu kácení lesů primárně ke kritice socialistického zřízení. Ničení přírodního bohatství pro něho znamená ničení duchovních hodnot, protože v Hobizalově náhledu je Šumava stvořením Božím s velkým duchovním obsahem, jenž je symbolizován zejména některými šumavskými horami (viz výše kap. 3.3.3 a kap. 4.2): „*/.../ lesy hučely, byt' dost prořídlé porážením. Neboť i socialistický stát chtěl hodně vydělávat.*“ (Hobizal 1999: 69).

U Ondřeje Fibicha se podobný motiv vyskytuje v básni *Tichá bolest lesa* ze sbírky *Pasovské elegie*:¹²⁴

Tichá bolest lesa

Jak je lehké

v tom vánočním ruchu

NEVIDĚT KREV

(...)

Všechno to upravené chvojí

nebude nikdy lesem

a zase zvadne

(Fibich 1998: 34)

Fibichova kritika se na rozdíl od Hobizalovy nevztahuje na určitý politický režim a jeho hospodářství, ale spíše obecně na konzumní způsob trávení vánočních svátků a života vůbec, kdy si každý pořídí domů kousek lesa, ale nikoho nezajímá, jaké důsledky to pro les znamená.¹²⁵

Jednotlivým prvkem lesa jako ekosystému je strom. Strom v pozici zástupce přírody v konfrontaci s negativně působící lidskou činností se objevuje v Grillově básni *Waldspaziergang* ze

¹²² „*Jsem nekonečně vděčná, že smím ještě jednou zažít ten starý les. Tady stojí kolem mě obři přírody, která je stále znovu vítězem nad lidskou vášní ničit.*“

¹²³ Diachronní pohled na tuto problematiku je obsažen v Praxlově populárně naučné knize *Der Dreiländerberg. Grenzland Bayern – Böhmen – Österreich (Hora tří zemí. Pohraničí Bavorsko – Čechy - Rakousko)*, kde Praxl v kapitole nazvané *Das ist das Leben der Wälder: Erschließung und Nutzung der Forste* (Praxl 1979: 83-100; *To je život lesů: Zpřístupnění a využití lesů*) popisuje dějiny těžarství dřeva v oblasti kolem Třístoličnicku (Dreisesselberg).

¹²⁴ Fibich 1998

¹²⁵ V současné době jsou stromky určené pro vánoční trh pěstovány plantážovým způsobem a pouze pro tento účel, a tak jejich vykácení ve skutečnosti nepřináší lesu velkou škodu.

sbírky *Bairische Gedichte*:¹²⁶

Waldspaziergang

*i mag net
der baam sei
wo s d du
herzaln eineschneidst*

*wer ehrlich is
schneidt se
ins eigne fleisch*¹²⁷

(Grill 2003: 9)

Podobně jako v ostatních ukázkách je i zde patrná Grillova koncentrace na jeden konkrétní prvek ze sféry přírody, zde se jedná o strom. Kritika lidského počínání ve vztahu k přírodě se v tomto případě týká zbytečného zničení stromu vyrytím srdce do jeho kůry. Ve druhé sloce autor konstatuje, že kdo to myslí s láskou upřímně, řeže do vlastního masa, nikoli do stromu.

Jiným způsobem než ostatní autoři se nad vztahem „člověk – příroda“ zamýšlí bavorský spisovatel Friedrich Brandl (nar. 1946 v Ambergu, Bavorsko). Jeho perspektiva není vyjádřením a priori kritiky činností vedoucích k drancování přírodního bohatství, protože se na rozdíl od ostatních autorů nezaměřuje na výčet chyb, jichž se člověk ve vztahu k přírodě dopouští při snaze hospodářsky využít jejich zdrojů. Brandl volí perspektivu jakoby opačnou, v níž je sice člověk také považován za agresora a příroda za oběť, ale tímto pro něho není vztah uzavřen, protože zničení přírody vede následně k odcizení člověka přírodě i sobě samému, člověk se zánikem přírodních prvků ztrácí prostředí, jež ho obohacovalo. Tímto postojem se Brandlovy texty přibližují některým textům Grillovým, v nichž je také vyjádřena závislost člověka na přírodě a zánik přírody znamená automaticky i zánik člověka (srov. výše Grill 2002: 10).

V básni *Mehr Natur* ze sbírky *Meine Finga in deine Rindn*¹²⁸ Brandl zobrazuje rozpor v chování člověka na jedné straně k přírodním jevům, jež jsou všeobecně považovány za krásné (pampeliška, sedmikráska, zpěv kosů), a na straně druhé k určitým jevům ze sféry lidské, jež naopak nejsou považovány ani za estetické ani příjemné (hluk bagru a strojů při kácení stromů):

Mehr Natur

*Da Löwenzahn
der se sein Weg soucht
zwischen Teerdeckn und Pflastersto
is uns a Dorn im Aug*

¹²⁶ *Bavorské básně*; Grill 2003

¹²⁷ *Procházka v lese // nemám rád / ten strom / do kterého jsi / vyryl srdce // kdo je upřímný / řízne se / do vlastního masa*

¹²⁸ *Mé prsty ve tvé kůře*; Brandl 2002 (1. vydání 1992)

*Da Blütenstaub
auf de Spazierweg und
de Gänseblüemerln af m Rasn
macha uns bäis*

*s Amselgezwitzcher
um fünfe
in da Früh
regt uns af*

*Den Lärm von
de Bagger und
Baumfällmaschinen
überhörn ma großzügig*

*seng niat
die Betonpfosten
für den neia
meterhouchn Bauzaun¹²⁹
(Brandl 2002: 26)*

Brandl zde poukazuje na paradox v lidském jednání – člověku se nelíbí, když asfaltem prorůstají pampelišky nebo ho ruší zpěv kosů v pět hodin ráno, ale hluk bagrů mu nevádí.

Vyšší stupeň abstrakce v popisu důsledků zničení přírodního prostředí člověkem je obsažen v Brandlově básni *Wiedereinbürgerung* ze sbírky *Flussabwärts bei den Steinen*.¹³⁰

*Wiedereinbürgerung
Wer bürgert uns
einmal wieder ein
in den wenigen Oasen
die noch übrigbleiben
nach unseren Orgien
aus Asphalt und Beton*

*Vielleicht die
Wildkatze¹³¹*

¹²⁹ *Více přírody // Pampeliška / která si hledá cestu / mezi asfaltem a dlažebními kostkami / je nám trnem v oku // pyl / na pěšině a / sedmikráska na trávníku / nás rozezlují // zpěv kosů / v pět hodin / ráno / nás rozčiluje // hluk bagrů a / pil / velkoryse přeslechneme // nevidíme / betonové sloupky / pro nový / metr vysoký plot kolem staveniště*

¹³⁰ *Po proudu při kamenech; Brandl 2002*

¹³¹ *Navrácení domů // Kdo nás jednou / přijme zpět / do těch nemnoha oáz / které ještě zbyly / po našich*

(Brandl 2002: 28)

Brandl v této básni klade otázku, zda bude člověk schopen rekonstruovat jím zničený svět přírody, až se do něho jednou bude chtít vrátit, protože již nyní zbývá mezi asfaltem jen málo oáz přírody. Odcizení člověka přírodě způsobené ničením přírody se je obsaženo i v Grillově knize *Waldbuckelwelten*.¹³² Grill kriticky nahlíží bezohledné chování člověka k lesu a vyslovuje názor, že zničení lesa bude mít za následek i zánik člověka, protože les je zrcadlem duše člověka, jeho snů a myšlení (srov. výše Grill 2002: 10).

4.4 Šumava jako krajina opuštěná a znovu objevená

4.4.1 Obsahy a rozměry

Šumava je krajina specifická nejen přírodními podmínkami, ale i geopolitickým vývojem. Ačkoliv je pro své přírodní poměry územím částečně izolovaným, její geografická poloha v součinnosti s politickými dějinami z ní ve 20. století učinily značně exponované místo. Přesto v mnoha ohledech zůstala vždy periferií. Po odsunu německého obyvatelstva a vzniku „železné opony“ byla periferizace Šumavy dokonána téměř úplně. Poloha Šumavy na rozhraní tří států a dvou mocenských bloků, původně čteně zastoupené německy mluvící obyvatelstvo, které muselo až na malé výjimky opustit stovky let obývaná území, jsou faktory, jež reálný i literární obraz Šumavy podstatně formovaly.

Reflexe Šumavy jako krajiny poznamenané někdejšími německy mluvícími obyvateli obsahuje několik rozměrů. Prvním rozměrem je geopolitický vývoj. Faktor politických dějin začal v souvislosti s německy osídlenými krajinami českého pohraničí nabírat na důležitosti zejména po druhé světové válce, po níž se tyto pohraniční oblasti výrazně změnily. Odsun německy mluvícího obyvatelstva, případné nastěhování obyvatel nových, či demolice vesnic v pásmu bezprostřední blízkosti železné opony, nebyly akty jednorázovými, jimiž by byla podoba krajiny skokově změněna a poté už existovala pouze v podobě nové. Z hlediska přeměny krajiny se jednalo a dosud jedná o mnohvrstevnatý a komplikovaný proces, jehož příčiny (odsun, demolice apod.) měly počátky v relativně dávné minulosti, ale důsledky pro krajinu trvají dodnes a stále se vyvíjejí. Současnou podobu Šumavy je tak nutné chápat jako stádium určitého vývoje, jenž není stavem, ale stále se vyvíjejícím procesem.

Druhým rozměrem je etnografické složení obyvatel Šumavy (viz také kap. 5). Přítomnost českého a německého etnika v prostoru na rozhraní tří státních celků je dalším ze specifických rysů šumavské krajiny minulosti s přesahem do přítomnosti. Přestože některé vesnice a osady byly výhradně německé, jiné naopak české, vyvíjely se po mnoho staletí kontakty mezi Čechy a Němci.

Za třetí rozměr reflexe Šumavy jako krajiny v českém pohraničí lze považovat vztah

orgiích / z betonu a asfaltu // Možná / divoká kočka

¹³² *Svět zalesněných kopců*; Grill 2002

„civilizace – krajina“.¹³³ Obsah tohoto vztahu se nekryje s obsahem vztahu „člověk – příroda“, o němž je pojednáno výše v kap. 4.3.5. Ve všeobecném pojetí je vztah „civilizace – krajina“ vztahu „člověk – příroda“ nadřazeným, ale v tomto kontextu, tj. s ohledem na Šumavu a její dějiny se jedná spíše o jinou kategorii vztahu, jenž není nositelem aspektu ekologického, ale kulturně historického a jehož vývoj se sekundárně promítá do podoby krajiny.

Podoba Šumavy jako příhraniční německy osídlené krajiny se ve 20. století výrazně změnila. V průběhu dějin civilizace na Šumavě až do roku 1945 se šumavská krajina z hlediska podoby lidských sídelních jednotek příliš neproměňovala, resp. proměňovala velmi pozvolna. Tato skutečnost je zachycena v textech, jejichž děj se odehrává ve středověku a v dobách minulých, časově ne přesně definovaných, např. v pověstech. V české a německy psané literatuře vzniklé po roce 1945 se proměny šumavské krajiny po druhé světové válce promítají především do tematiky. Týkají se následujících obsahů:

1) Obsahy duchovního rozměru, které nejsou v proměnách krajiny fyzicky hmatatelné, ale jsou s touto krajinou svázány skrze všechny její obyvatele, nejen odsunutě Němce, v jejichž myslí zůstává zafixován obraz této krajiny v určitém okamžiku minulosti. Takovým obsahem je např. „Heimat“ (domov). „Heimat“ ve smyslu domova je vždy vázána na zcela konkrétní krajinu, popř. část této krajiny, ve spojení s určitým časovým obdobím, jež zpravidla odpovídá době dětství. Krajina ve smyslu „Heimat“ je tedy neměnná, protože se nejedná o krajinu v materiální podobě, ale o její obraz zafixovaný v myslích a duších jejích obyvatel. Tento druh obsahů se vyskytuje zejména v poezii.

2) Obsahy materiálního rozměru se týkají fyzické podoby krajiny a jejích proměn. K těmto obsahům náležejí postupná a plánovaná i překotná likvidace vesnic, vznik železné opony apod. Změny fyzické podoby krajiny se sekundárně odrážejí v mentálním obrazu krajiny u jejích bývalých i současných obyvatel.

3) Třetí skupina je tvořena obsahy, jimiž se krajina vykazuje v době po roce 1989. Nejedná se pouze o fyzický stav této krajiny mezi lety 1945 a 1989 výrazně formované, resp. deformované, ale o korelaci tohoto stavu s obrazem krajiny, jaký byl uchováván v myslí jednak jejích někdejších obyvatel, kteří se po pádu železné opony znovu mohli podívat do míst, jež měli zafixována jako „Heimat“, jednak osob, které Šumavu navštěvují poprvé až po roce 1989 a přicházejí do tohoto prostoru s určitými očekáváními, která jsou konfrontována s realitou. Do této skupiny obsahů lze zařadit jevy, jež se nacházejí na pomezí skupin 1) a 2). Takovými jevy jsou např. hodnocení šumavské krajiny jako krajiny Bohem opuštěné,¹³⁴ odloučené od světa,¹³⁵ země nikoho,¹³⁶ tzn. Šumavy jako periferie. Podobným obsahem disponuje i fenomén hranice ve smyslu určitého odstupu mezi bývalými sousedy

¹³³ V Úvodu (kap. 4.1) této kapitoly byla krajina definována jako útvar skládající se ze složky přírodní a lidské. Krajina je tedy chápána jako prvek nadřazený prvku člověk, resp. civilizace. V tomto kontextu je vztahem „civilizace – krajina“ míněn obecný poměr civilizace ke krajině a jejím oběma výše zmíněným složkám. Jedná se o vztah šumavské krajiny jako komplexu dvou složek k civilizaci obecně, nikoli pouze k některým jejím reprezentacím, jakými jsou vesnice apod.

¹³⁴ Gottverlassenheit (srov. např. Ettl/Eisch 2003: 7)

¹³⁵ Weltverlorenheit (srov. např. Grill 2000: 2)

¹³⁶ Niemandland (srov. např. Grill 2000: 2; Aumaier 2003: 140; Urzidil 1996: 110). Pozn.: Grill (nar. 1951) a Aumaier (nar. 1953) jsou v tomto kontextu představitelé jiné generace autorů než Urzidil (1896-1970).

z obou stran hranice, ale i jistého nezájmu v oblasti spolupráce, znovunavazování kontaktů, tj. hranice antropogenní.

4.4.2 Šumava jako „Heimat“

Reflexe Šumavy jako „Heimat“ vystupuje v literárních textech ve třech formách. První odpovídá pojetí „Heimat“ jako krajiny ztracené nuceným vystěhováním, druhá je charakteru obecného, může a nemusí být vázána na domov ztracený, třetí se vztahuje na domov prostorově zcela přesně lokalizovaný, avšak ne nuceně opuštěný.

Autorem žádného ze zkoumaných textů není odsunutý „šumavský Němec“. Nejmarkantněji je problematika ztraceného a ztraceného domova obsažena v novele Františka Hobizala *Schreinerské kořeny*,¹³⁷ jejíž děj autor zasadil do let 1945-1946. Ztráta domova „šumavských Němců“ je jedním z ústředních témat této novely a toto téma je předznamenáno již v předmluvě Karla Skalického k Hobizalovu souboru *Šumavská trilogie*:¹³⁸ „*Obrovská tragédie Šumavy – odsun, jak tomu říkají Češi, a vyhnání, jak to nazývají Němci – dosud nenašla svou katarzi, ale stále zeje jako otevřená bolestná rána, dokud nedospěje k usmíření.*“ (Skalický 2004: 5). Parafráze „domova na Šumavě“ je obsažena v samotném titulu této novely – *Schreinerské kořeny*. Německý název pro Bobík, Schreiner, volí autor záměrně právě s ohledem na skutečnost, že v okolí Bobíku žije četné německy mluvící obyvatelstvo, výraz „kořeny“ je možné interpretovat jako „Heimat“, domov, krajinu, ze které celé generace tzv. šumavských Němců (srov. Hobizal 2004: 30) vzešly, ale náhle jsou tito obyvatelé ze svých kořenů vytrženi a nedobrovolně přesídleni jinam. Toto tvrzení lze doložit i výrokem jedné z postav, šumavského Němce Sickera: „*Domov, to je kořen života.*“ (Hobizal 2004: 31).

Ztráta domova způsobená nuceným vystěhováním, resp. návrat do krajiny domova po několika desítkách let je tematizován v románu *Cejch*¹³⁹ Zdeňka Šmída (nar. 1937 ve Kdyni, Domažlicko) a v románu *Když v ráji přšelo*¹⁴⁰ Jana Otčenáška. Děj Šmídova románu se odehrává ve dvou centrech - v krušnohorské vesnici Bach, kterou obývají Němci, a v šumavském městečku Háje, v němž žijí Češi. Odsun Němců a s ním spojená ztráta domova je tedy lokalizován do Krušných hor, ale jeho obraz je přenositelný na jakoukoli z nehostinných horských krajin v českém pohraničí: „*./.../ vyšlo najevo, že jediným důvodem, proč tady ti vyhnání po staletí vytrvali, byl zvyk, láska k údolí a potom už nic.*“ (Šmíd 1993: 213). Šmíd v *Cejchu* nastiňuje nejen obraz odsunu, ale i návratu do rodné krajiny. Návrat je podobně jako (znovu)objevování těchto příhraničních krajin spojen zejména s konfrontací obrazu krajiny opuštěné před několika desítkami let, resp. s jejím mentálním otiskem v mysli jejich bývalých obyvatel s reálným obrazem této krajiny poznamenané likvidací vesnic i samovolným chátráním staveb, příchodem nových obyvatel apod. Návrat do krajiny domova je tedy spojen především s reflexí fyzické podoby této krajiny (viz kap. 4.4.3), popř. s obsahy popsány v kap.

¹³⁷ Hobizal 2004 (1. vydání 1996)

¹³⁸ Hobizal 2004

¹³⁹ Šmíd 1993 (1. vydání 1992)

¹⁴⁰ Otčenášek 1985 (1. vydání 1972)

4.4.4. Na rozdíl od obvykle zobrazované konfrontace mentálního obrazu krajiny a její reálné materiální podoby nechává Šmíd postavu Jakoba, dědečka hlavní postavy Josefa, s fyzickou podobou jeho bývalého domova konfrontovat jen částečně, protože Jakob je v okamžiku návštěvy rodné vesnice slepý. Jeho vnuk mu záměrně neprozradí, jak Jakobova rodná vesnice nyní vypadá, ponechává mu jeho iluzi o neměnnosti materiální stránky domova: „*Lidi, chlapče, nejsou jistota, kdežto ves jo, a já si pamatuju každičkou hradbu, každičkej dům, nevěříš?*“ (Šmíd 1993: 298).

Otčenášek zachycuje návrat do „Heimat“ z jiné perspektivy - skrze obyvatele, již nyní bydlí ve mlýně dříve patřícím Němcům. Dcera německých rodičů, kteří se ve mlýně v den svého odsunu raději oběsili, než aby odešli z milovaného domova (srov. Otčenášek 1985: 197n.), přijíždí na návštěvu do místa, kde se narodila a vyrostla. Na rozdíl od Šmídovy postavy Jakoba je zde vystupující paní Meilingová výrazně méně citově svázána se svým rodištěm, její vztah k rodnému domu je poměrně chladný. Otčenášek směřuje celou pasáž návštěvy paní Meilingové spíše do konfrontace Petra a Lu jako Čechů, kteří nyní její rodný mlýn obývají, a jí jako Němky, jejíž chování vykazuje určité prvky neskrývané sebejistoty člověka, který vede spokojený život v západním Německu (srov. Otčenášek 1985: 194).

Druhá koncepce domova, pojetí „Heimat“ jako obecného fenoménu společného všem lidem, se vyskytuje v prozaických i básnických textech Haralda Grilla. Grillovo pojetí „Heimat“ odpovídá jeho vztahu k Šumavě jako regionu a tomu, jak Šumavu definuje. Grillova definice Šumavy se nevztahuje na jeden přesně ohraničený region (srov. Grill 2002: 5), protože Grill vnímá prostor rozkládající se na česko-bavorské hranici jako jeden vnitřně diferencovaný geografický celek a nazývá ho „Wald“ (viz kap. 3.3.2). Různé rozdíly uvnitř tohoto celku jsou způsobeny zejména odlišným vývojem na každé ze stran železné opony. Tomuto pojetí geografickému odpovídá i Grillovo chápání pojmu „Heimat“. Grill sice lokalizuje svoji „Heimat“ do Bavorska, do blízkosti česko-bavorské hranice, ale chybí u něho přesná identifikace uvedením názvu např. nějaké reálné vesnice.

Grill tematizuje „Heimat“ jako fenomén, jenž se může vztahovat na jakoukoli krajinu. Každá „Heimat“ v tomto smyslu splňuje určité charakteristické rysy. Skutečnost, že jeho „Heimat“ se nachází v blízkosti bavorsko-české hranice, nemá v jeho pojetí „Heimat“ takřka žádný hlubší význam, protože on akcentuje právě ty rysy, které jsou všem „domovům“ společné. Proto v jeho textech není obsažen prvek nuceně opuštěného domova. Absence tohoto prvku je také vysvětlitelná značnou autobiografičností jeho textů, ve kterých jsou si autor a subjekt literárního díla velmi blízko.

V souboru krátkých próz *Stilles Land an der Grenze*¹⁴¹ dává Grill motiv domova do kontrastu s touhou dnešního člověka po poznávání dalekých krajin, již považuje také za hledání domova - něčeho známého uprostřed reality neznámé: „*Alles Reisen ist im Grunde ein Suchen nach Bekanntem im Fremden, die Suche nach dem Wiedererkennen. Alle suchen wir heim. Aber wir erkennen immer wieder, daß unsere Heimat inmitten der Fremde liegt oder uns fremd ist.*“¹⁴² (Grill 2001: 7). Autorovo

¹⁴¹ *Tichá země na hranici*; Grill 2001

¹⁴² „*Veškeré cestování je v podstatě hledání známého v cizím, hledání opětovného rozpoznání. Všichni hledáme domov. Ale stále více poznáváme, že náš domov se nachází uprostřed ciziny, nebo nám je cizí.*“

konstatování, že všichni hledáme domov, ale mnozí ho hledají v dalekých krajích, je kritickým stanoviskem k současnému trendu poznávání dalek, zatímco to blízké, naše skutečná „Heimat“, zůstává nepovšimnuto, ačkoli krajina nám blízká dokáže nabídnout více než dálky, je stále nová a jiná (srov. Grill 2001: 5).

Grillova básnická sbírka *Bairische Gedichte*¹⁴³ obsahuje několik básní, v nichž je „Heimat“ hlavním tématem. V básni explicitně pojmenované *Heimat* je pregnantně vyjádřen Grillův vztah k fenoménu „Heimat“ jako takovému:

Heimat

unser dorf

ist da mittlpunkt

vo da ganzn welt

was bei uns

schlecht is

des is wonaders

net besser

drum

woaß i net

*wohi*¹⁴⁴

(Grill 2003: 39)

Domov, který je pro každého člověka spojen s určitou lokalitou, je z pohledu subjektivního vždy tím nejdůležitějším místem na světě, ale objektivně je toto místo stejné jako každé jiné, má své problémy apod. Proto touha po poznávání vzdálených krajů a hledání domova v nich de facto ztrácí smysl, protože některé skutečnosti jsou všude na světě stejné. Tuto báseň je možné interpretovat i jako výraz antiidylizace rodného kraje („Antiheimat“), jenž je subjektivně vnímán jako jedinečný a výjimečný, ale objektivně je stejně dobrý i špatný jako jakýkoli jiný kraj.

Třetí formu reflexe Šumavy jako „Heimat“, resp. prostoru, který je v nejširším pojetí za Šumavu ještě možné považovat, představují básnické sbírky Josefa Hrubého. Jím podávaný literární obraz fenoménu „Heimat“ se od modelu Grillova liší zcela jasně specifikovanou lokalitou, jež je autorovi domovem a jejíž název je v básních vždy explicitně zmíněn. Konkretizace domova ve smyslu přesného geografického zakotvení však neznamená vytvoření a priori jiného obrazu rodného kraje, proto se některé Hrubého základní úvahy o povaze rodného kraje a jeho významu v životě člověka shodují s Grillovými.

Hrubého domovem jsou jižní Čechy, z nichž vyčleňuje a za svůj domov považuje zejména

¹⁴³ *Bavorské básně*; Grill 2003

¹⁴⁴ *Domov // naše vesnice / je středem / celého světa // co je u nás / špatné / není jinde / lepší // proto / nevím / kam*

Volyni a její okolí, Volyně a především řeka Volyňka (viz kap. 4.3.2) jsou konstitutivními složkami jeho obrazu rodného kraje. Na rozdíl od Grilla se Hrubý při vytváření obrazu domova často soustřeďuje na mentální obraz této krajiny, jak si ji pamatuje z dětství, avšak tento obraz není konstruován jako naivní pohled na rodný kraj, je v něm obsažen i prvek obrazu téže krajiny v synchronní perspektivě:

Z dětství I

Slunce se chvěje jak písničky

na písťale

Volyňka vábí housátka

O výročním trhu

koně cení chrup na handlěře

Přijde dopis od tatínka

A všichni odejdou

Dětství má slepé oči

Dětství má velké oči

Útlý dým z komína

Chalupa nikde

Babička u kamen

(Hrubý 1988: 56)

V této básni z Hrubého sbírky *Ve jménu lásky, lodí a ryb*¹⁴⁵ je idylizace domova zprostředkovaná perspektivou dětství explicitně kritizována. Antiidylizace rodného kraje ve smyslu poukázání na jeho objektivní nevýjimečnost se shoduje s Grillovou výše uvedenou básní ze sbírky *Bairische Gedichte* (srov. Grill 2003: 39). Zatímco Grill se ve výše uvedené básni soustřeďuje na antiidylizaci jakéhokoli rodného kraje, Hrubý vyjadřuje spíše kritiku naivního dětského pohledu na rodný kraj, nikoli kritiku kraje samotného, který je pro něho nejkrásnější a zavazující bez ohledu na to, jaký kraj to je, jak to naznačuje také v této ukázce z básně *Chvalo zpěv*:

Chvalo zpěv

/.../ A kdo mi řekne že místo narození

nemusí být nejkrásnější na světě

můj verš bude křičet: že musí!

I kdyby to bylo peklo

(Hrubý 1988: 65)

Absolutní výjimečnost rodného kraje tedy u Hrubého není spojena s jeho naivní idylizací, protože pravá hodnota rodného kraje spočívá v jeho opravdovosti a upřímnosti, kterou člověk snáze

¹⁴⁵ Hrubý 1988

rozpozná právě v kraji domova než v krajích vzdálených a cizích, protože kraj domova je mu nejvíce známý:

Květen

*A pravdivá zeleň
tam buší do obličeje
pravidelně a neústupně
jakože i jiné pravdy
a moudrosti tam
míří člověku přímo mezi oči*

(Hrubý 1991: 13)

Stejně jako Harald Grill tematizuje i Josef Hrubý v následující ukázce z básně *Báseň o domově a zpěv minerálů* ze sbírky *Ve jménu lásky, lodí a ryb* návrat do krajiny domova a vyzdvižení její hodnoty ve vztahu ke krajinám jiným, vzdáleným:

Báseň o domově a zpěv minerálů

*Už nechci do Paříže už nechci do Carnacu
Chci vidět Volyni Prachatice Blanici a otce /.../*

(Hrubý 1988: 89)

4.4.3 Šumava jako krajina fyzicky se proměňující

Proměny fyzické podoby šumavské krajiny v průběhu dějin druhé poloviny 20. století jsou jedním ze signifikantních příznaků současné podoby této krajiny. Proměny Šumavy jako krajiny souvisejí s působením lidského faktoru, jehož vliv probíhá na dvou rovinách: 1) využívání přírodních zdrojů, 2) přebývání lidí v krajině a jejich pohyb v ní. Vztah člověka ke krajině jako zásobárně přírodního bohatství byl pojednán v kap. 4.3.5. Vzájemné působení krajiny a člověka ve smyslu přebývání lidského elementu v krajině, jeho otisk v krajině a naopak stopy krajiny v mysli, duši a paměti člověka je téma čteně zastoupené v české i německy psané literatuře o Šumavě.

Vztah člověka a krajiny, jeho sepětí s určitou krajinou, nucené odpoutání se od ní a následný návrat do její fyzicky značně pozměněné podoby je v literatuře, která vznikla po roce 1945, významným motivem. Vytržení lidského elementu ze šumavské krajiny v jednom dějinném okamžiku je z hlediska vytváření literárního obrazu Šumavy novým prvkem.

Proměny fyzické podoby Šumavy jako krajiny po roce 1945 jsou neoddelitelně spjaty s faktorem geopolitického vývoje. Krajina a v návaznosti na to i literární obraz krajiny se v průběhu druhé poloviny 20. století ve srovnání se staletími předchozími vyvíjely rychleji a proměňovaly výrazněji. Protože se fyzické proměňování krajiny děje v závislosti na společenském vývoji, je velmi nesnadné oddělit krajinu v její materiální podobě od lidské složky, která ji obývá a formuje. V umělecké literatuře vystupují fenomén krajina, resp. příroda a fenomén civilizace jako komplexní jednotka, jejíž dvě složky jsou k sobě ve vztahu korelace a není možné od sebe oddělit. K tomuto dále

přístupuje subjektivita umělecké literatury, která modifikuje vztah „příroda – civilizace“ v každém jednotlivém případě jinak, a tak v rámci umělecké literatury znesnadňuje jednoznačné určení, ve kterém z konkrétních případů se jedná o popis fyzické stránky krajiny a ve kterém je pojednáváno o krajině jako o otisku v nitru člověka.

Šumava jako krajina po staletí obývaná Němci, kteří museli po druhé světové válce až na malé výjimky odejít, se jako dílčí téma vyskytuje v textech česky i německy píšících autorů. Doba vzniku jednotlivých textů není zcela relevantní, protože fyzické proměny Šumavy po roce 1945 jsou objektivní skutečnosti. Subjektivita jako jedna z charakteristických vlastností umělecké literatury se v tomto případě vztahuje spíše na okolnosti vyplývající z fyzických proměn krajiny, např. na zasazení děje právě do této krajiny, funkci této krajiny apod.

Korelace fyzické a objektivně popsatelné podoby šumavské krajiny po roce 1945 s jejími subjektivními otisky v duši, mysli a paměti lyrických subjektů a postav způsobuje, že v některých kontextech nelze jednoznačně odlišit, zda se jedná o zachycení fyzické podoby krajiny, či o subjektivní mentální odraz této krajiny v mysli osob, resp. postav.

Tato korelace na rovině textové je odrazem vnětové reality, v níž je možné krajinu chápat jako prostor symbiózy i střetávání dvou sil – přírodní a lidské. Poměr síly přírodní a lidské v rámci určitého prostoru vždy byl a je častým literárním námětem. Dobově proměnlivá převaha jedné, či druhé z těchto sil vzhledem k okolnostem daným na straně přírody klimatickými podmínkami a na straně člověka společenským a politickým vývojem je v literatuře tematizována zejména ve vztahu ke krajinám, které jsou vůči krajinám ostatním nějakým způsobem odlišné – z hlediska přírody se jedná např. o drsné klimatické podmínky, z hlediska složky lidské např. o oblasti nacházející se na hranici státních celků. Šumava splňuje oba tyto momenty z hlediska diachronního i synchronního.

Rychlé a pro podobu krajiny zásadní změny geopolitické situace ve 20. století učinily těžištěm literárního obrazu šumavské krajiny složku lidskou, tj. civilizační, jejíž ústřední jednotkou je v rámci jakékoli krajiny vesnice. S ohledem na dějiny 20. století je jako symbol proměny civilizační složky šumavské krajiny pojímána vesnice německá, která po roce 1945 ze dne na den ztratila své původní obyvatele a buď byla obydlena lidmi do šumavské krajiny nově přichozími, nebo se chátráním postupně vnořovala do přírody a stávala se její součástí. Samovolné chátrání německých vesnic po odsunu jejich obyvatel bylo v oblastech bezprostředně příhraničních „nahrazeno“ cílenou likvidací veškerých objektů. Přestože německá vesnice je v literárních textech jedním z dominantních symbolů fyzické proměny šumavské krajiny po druhé světové válce, je v některých kontextech v souvislosti s určitou autorskou intencí popisován i zánik vesnic českých (např. v Pavlíkově novele *Řeka*; srov. kap. 4.5), popř. je přiřazení obyvatel k jednomu ze dvou etnik irelevantní, protože podstatný je samotný fakt zániku daný prostě geografickou polohou vesnice.

Zánik vesnice jako lidské složky obsažené v krajině je tematizován v dílech českých i německy píšících autorů a jeho výskyt není vázán na určitou dobu vzniku těchto děl, je obsažen v dílech českých komunisticky smýšlejících autorů ze sedmdesátých a osmdesátých let, vystupuje i jako polistopadová reflexe stavu německých vesnic německými i českými autory.

V české literatuře o Šumavě je vesnice jako symbol zániku lidské složky šumavské krajiny a tím i zániku tzv. starého světa (viz kap. 4.5) obsažena v dílech Petra Pavlíka, Rudolfa Kalčíka a Ondřeje Fibicha. V textech Petra Pavlíka jsou zachyceny obě dvě výše uvedené polohy zániku šumavských vesnic – německé jako symbolu odchodu bývalých obyvatel i české jako symbolu konce tzv. starého světa. Problematika zanikající německé vesnice se objevuje v Pavlíkově novele *Šumavský deník*,¹⁴⁶ kde vypravěč reflektuje stav vesnice, resp. obydlí německých rodičů hlavní postavy tohoto fiktivního deníku, Jakuba K.: „/.../ po chalupě zbylo jen rumiště zarostlé kopřivami /.../“ (Pavlík 1988: 42). Na jiném místě *Šumavského deníku* autor vztahuje tuto charakteristiku na další bývalé německé vesnice a doplňuje ji o popis jednoho z dalších možných způsobů vývoje situace v těchto vesnicích: „*Dvě tři léta vesnice pustly, protože příchozí zapomněli, že všechny překážky a obtíže patří k životu všude, i tady, kde jim spadl do klína dům, pole, dobytek. Vzdávali se, co mohli, odvedli a odvezli.*“ (Pavlík 1988: 42). Proměna vysídlených německých vesnic je markantní zejména na jejich fyzické podobě, ale ta je na rozdíl od ztráty duchovního rozměru těchto vesnic – přestaly být domovem - reverzibilní. Ztráta duchovního rozměru krajiny se stala skutečnou příčinou ruinizace této krajiny a ve svém důsledku znamenala i úplný fyzický zánik původních německých osad a obcí. Pro nové obyvatele se stala Šumava pouhým dějištěm jejich životů, nikoli domovem: „*Děti se tady rodí, ale lidi odcházejí umřít jinač. Dokud tady v klidu nepočkají na smrt, nevěří, že našli nověj domov.*“ (Pavlík 1988: 66).

Jiná poloha zániku šumavských vesnic je obsažena v Pavlíkově novele *Řeka*.¹⁴⁷ V *Řece* je tematizován zánik české vesnice, který nastává zalitím údolí nově vznikající přehradou. Autorovou intencí není zdůraznění skutečnosti, že i české vesnice na Šumavě byly ve druhé polovině 20. století likvidovány, jedná se o vyjádření opozice zániku tzv. starého světa, resp. staré Šumavy, jejímž symbolem je zde právě ona vesnice, a nastolení tzv. světa nového, jenž je reprezentován přehradou (srov. kap. 4.5).

Zánik německých osad se objevuje i v novele *Bílý list*¹⁴⁸ od Rudolfa Kalčíka: „*Mnoho zbořenin se v posledních letech srovnalo buldozery se zemí, ale sklepy leckde zůstaly.*“ (Kalčík 1976: 57). Novela *Bílý list* je stejně jako ostatní Kalčíkovy texty výrazně tendenčně orientována, pojednává o útvaru pohraničnicků, pro jejichž práci strážců železné opony byla krajina a zejména její profil včetně veškerých jeho drobných prvků velmi důležitý. Proto není výše uvedený citát pouhým konstatováním o stavu německých osad na Šumavě, ale vyjádřením z pohledu práce pohraničnicků negativního postoje ke zbytkům těchto stavení. Plošná likvidace stavení v blízkosti hranice často zasáhla pouze jejich nadzemní část, tím bylo dosaženo lepší přehlednosti celého prostoru, avšak nezasypané sklepy mohly sloužit jako úkryt uprchlíků, a tak se mohly stát pro pohraničnický nebezpečnými.

Mnohovrstevnatější obraz proměny vesnic šumavských Němců jako významné složky krajiny poskytuje Kalčíkův román *Král Šumavy*.¹⁴⁹ Na rozdíl od *Bílého listu*, kde je zaznamenáno hodnocení

¹⁴⁶ Pavlík 1988 (napsáno 1974)

¹⁴⁷ Pavlík 1982 (napsáno 1980)

¹⁴⁸ Kalčík 1976 (napsáno 1964, přepracováno 1976)

¹⁴⁹ Kalčík 1988 (v původní formě napsáno jako scénář ke stejnojmennému filmu z roku 1959)

těchto vesnic jako pouhých objektů v krajině střežené pohraničníky, zde Kalčík reflektuje německou vesnici jako entitu, která po druhé světové válce prochází určitým vývojem: „*Na lukách bučela stáda krav s oteklými vemeny. Telata bloudila po cestách. Při prázdných domech, kde černá okna bez záclon skřípala ve větru, seděly vyděšené kočky bez pohybu jako kámen, jako by čekaly na smrtící ránu. Na hnojištích opuštěných chalup svítily kosti pobité drůbeže a domácích zvířat. U zdi se válely hadry, židle, lavice, rozbité nářadí, vozy. (...)*“

Němce odsunuli přes Mýtinu do Bavor (...) Vesnice se zdála mrtvá. Kvečeru nestoupal kouř z jejích komínů, vzduch nevoněl brambory a kmínem, kliky od dveří byly studené, stoly prázdné, pro nic za nic hrčela voda z horského vodovodu. Ale život se přecejenom vracel, německého pekaře nahradil český a o jeho dobrém chlebu se roznesla pověst po okolí. (...) Tak probíhalo zmrtvýchvstání až do Února.“ (Kalčík 1988: 42n.). V této pasáži Kalčík sice podává barvitý a procítěný obraz Němci opuštěné krajiny těsně po válce a v prvních poválečných letech, přesto je jeho náhled směřován k tendenčnímu vyústění. Užití výrazu „zmrtvýchvstání“ by sice mohlo implikovat náznak „křesťanského přístupu“ k překotným poválečným dějinám sudetských německých vesnic - smrti a relativně brzkému zmrtvýchvstání - ale zmrtvýchvstání není v křesťanské symbolice následováno opětovnou smrtí, která po převratu v roce 1948 tyto oblasti postihla, a tak je v jiné pasáži *Krále Šumavy* popisována definitivní destrukce vesnic v pohraničním pásmu: „*Za Kotovými zády mokla stavení bez lidí, rozkládala se a hroutila jak těla v rozkladu.*“ (Kalčík 1988: 178). Optikou komunisticky orientovaného autora je pozitivní až realita nastalá po Únoru.

Na poli poezie poskytuje obraz zanikající vesnice Ondřej Fibich ve své sbírce *Pohanský les*:¹⁵⁰

Opuštěné stavení

Stržená harfa dveří

A tanec myšky

V pustém sadu

třapce jablek

(Fibich 2002: 28)

Fibichova perspektiva je ve vztahu k reálnému času synchronní, od ukázek z děl Pavlíkových a Kalčíkových se liší absencí hodnocení stavu zaniklých vesnic, je prostým konstatováním. Náznak hodnocení je patrný v jiné Fibichově básni ze stejné sbírky:

Návrat

Všechny kočky

přiběhly na zápraží

Z převržené misky

crčí bílá

Kapitulace stesku

(Fibich 2002: 26)

V posledním verši této básně autor spojuje výraz „stesek“ s výrazem „kapitulace“, tímto

¹⁵⁰ Fibich 2002

implicitně označuje současný stav této a podobných vesnic za ireverzibilní.

Fyzickou proměnu bývalé německé vesnice zachytil ve své románové kronice *Cejch*¹⁵¹ Zdeněk Šmíd: „*Na Šumavě Josef vídal, jak umíraly domy. To se dalo vydržet, krov zapraštil, vykřiklo kamení a dům nebyl. Ale tady [v krušnohorském Bachu] umíraly domy zaživa a dlouho, pořád ještě stály, uboze mžikaly pustými okny, oloupené, ošklivějící, bez jediné kytky v okně.*“ (Šmíd 1993: 246). Personifikace staveb, k nimž má Josef osobní vztah, protože z Bachu pocházela celá rodina jeho matky, vypovídá o jeho vztahu k této vesnici jako celku.

Perspektiva německy píšících autorů je vzhledem ke skutečnosti, že oni „(znovu)objevují“ Šumavu až po roce 1989, v poměru k reálnému času synchronní. Vesnice jako významný krajinný prvek vystupuje zejména v dílech Haralda Grilla. Grill se ve svých textech často stylizuje do role poutníka procházejícího krajinou, proto ve své literární tvorbě usiluje o zachycení autentických postřehů a dojmů. Grillovo chápání krajiny je komplexní, nesoustřeďuje se a priori pouze na jednu z jejích součástí a pokud se např. v určité kapitole zaměřuje na jeden krajinný prvek, pak ho vždy usouvztažňuje k prvkům tento obklopujícím. Korelace „vesnice – les“ vystupuje např. v Grillově souboru *Stilles Land an der Grenze*:¹⁵² „*Mitten im Wald plötzlich das Schnattern von Gänsen. Hundebellen. Ein Hof, ein Birnbaum, Apfelbäume, wo man nichts als Wald vermutet hatte. Man meint, jeden Augenblick müsse jemand herauskommen, den Besen nehmen und zu kehren beginnen. Aber die Häuser (...) sind leer. (...) Der Tod holt sich auch die Häuser. Der Teufel holt sich die Menschen, doch ihre Häuser bezieht er nicht. (...) Birnen und Äpfel auch heute. Sie fallen ins Gras. Überreif. Überreif auch die Zeit. Ein paar hundert Meter nur bis zur tschechischen Grenze. Auch die, die da drüben lebten, mussten ihre Dörfer verlassen. Aber dort blieb kein Stein auf dem anderen. Nicht einmal Wald durfte werden auf tschechischer Seite: Brachland und Wiesen entlang der Grenze bis heute.*“¹⁵³ (Grill 2001: 56; srov. také kap. 3.3.1).

Grill zde poskytuje mnohvrstevnatý popis zkázy šumavských vesnic a jako jediný poukazuje na rozdíl ve způsobu vylidnění a následné ruinizace krajiny na bavorské a české straně hranice. Zatímco na bavorské straně se vesnice pomalu rozkládají a včleňují do lesa, na straně české, kde bylo ostře hlídané pohraniční pásmo, nezbylo z původního rázu krajiny nic: vesnice byly zničeny bagry a les vykácen, aby byl prostor pro pohraničníky přehlednější.

¹⁵¹ Šmíd 1993 (1. vydání 1992)

¹⁵² *Tichá země na hranici*; Grill 2001

¹⁵³ „*Uprostřed lesa najednou kejhání hus. Štěkot psa. Statek, hrušeň, jabloně, kde člověk neočekával nic než les. Vypadá to, že každým okamžikem musí někdo vyjít ven, vzít koště a začít zametat. Ale domy jsou (...) prázdné. (...) Smrt si bere i ty domy. Čert si odnesl lidi, jejich domy si však nevezal. (...) Hrušky a jablka ještě dnes. Padají do trávy. Přezrálá. Přezrálý je také čas. Jen několik set metrů od české hranice. Také ti, kteří žili tam na druhé straně, museli opustit své vesnice. Ale tam nezůstal kámen na kameni. Ani les nesměl na české straně zůstat: úhor a louky jsou podél hranice ještě dnes.*“

4.4.4 Šumava jako krajina bohem opuštěná

Pod třetí typ obsahů, jichž nabývá Šumava jako krajina v česky a německy psané literatuře vzniklé po roce 1945, jsou podle výše uvedené klasifikace zahrnuta hodnocení Šumavy jako krajiny „bohem opuštěné“, „odloučené od světa“, „země nikoho“ apod. Tento typ obsahů je vázán na dobu (znovu)objevování Šumavy po pádu železné opony a vztahuje se především na českou část Šumavy, resp. přeshraničního prostoru označovaného jako „Böhmerwald“. Literární obrazy Šumavy jako krajiny „bohem opuštěné“ a „země nikoho“ jsou většinou založeny na osobních zkušenostech autorů získaných v prvních letech po roce 1989. Obsahem těchto osobních zkušeností je konfrontace určitých očekávání ve vztahu k této po několik desítek let uzavřené oblasti s reálným stavem této krajiny. Ačkoli je každý zážitek spojený s nějakou zkušeností vždy do značné míry subjektivní a smyslem umělecké literatury není podávat dokumentární obraz určité skutečnosti, je Šumava s ohledem na své dějiny i geografickou polohu předurčena být buď centrem přeshraničního setkávání a spolupráce, nebo naopak zapadlou a zapomenutou periferií. Dějiny druhé poloviny 20. století zapříčinily periferizaci nejen české strany Šumavy, ale celého tohoto přeshraničního regionu, tj. i jeho bavorské části. Přítomnost železné opony znamenala odsunutí tohoto regionu na pokraj zájmu hospodářského i společenského.

Hodnocení Šumavy jako krajiny na periferii, přestože se paradoxně nachází v samém středu Evropy a jejím potenciálem je být prostorem spojujícím tři národy, se vyskytuje zejména v textech německy píšících autorů. Tuto skutečnost lze zdůvodnit jednak vznikem většího počtu textů pojednávajících o situaci v daném regionu po roce 1989 od autorů německy mluvících než od autorů českých, jednak větším zájmem německy píšících autorů o tuto oblast.

Označení nějakého prostoru za „zemi nikoho“ a „kraj bohem opuštěný“ implikuje negativní postoj k tomuto prostoru. V kontextu textů německy píšících autorů se jedná spíše než o a priori negativnost o postoj vzniklý na základě určité zkušenosti. Vyjádření negativního postoje ke skutečnosti, že určitá krajina se nachází na periferii, se ne vždy kryje s negativním postojem vůči této krajině jako takové, je spíše výrazem nepoměru mezi očekávaným a skutečným.

Explicitní označení šumavské krajiny nebo některé z jejích částí za prostor „bohem opuštěný“, „odloučený od světa“, popř. za „zemi nikoho“ se objevují v textech několika autorů, jimž je společné, že výše uvedené obsahy „země nikoho“, „krajina bohem opuštěná“ apod. jsou v jejich textech pojmenovávány shodnými výrazy, přestože se jedná o autory různých generací. Vedle toho existují i další texty zaznamenávající stejný nebo podobný obsah, ale nejsou k tomu užity přesně tyto výrazy.

Dvojí rozměr opuštěnosti šumavské krajiny odpovídající jednou svojí částí fyzické podobě této krajiny, jež byla po staletí relativně neměnná, a druhou částí otisku této krajiny v mysli jejích obyvatel a návštěvníků ve smyslu reflexe nejnovějších dějin tohoto prostoru, je zakotven v předmluvě antologie *Böhmerwald*:¹⁵⁴ „*Wunderschön und gottverlassen!*“ *überschreibt Harald Grill seine Wandernotizen entlang des Moldautales. Dies meint nicht nur die Einsamkeit der großen Wälder, sondern auch das Ergebnis von Vertreibung, Neubesiedlung, Verbannung und Einrichtung*

¹⁵⁴ Šumava; eds. Ettl/Eisch 2003

*militärischer Sperrgebiete. Dieses Wiederentdecken ist (...) auch ein Wiederaneignen der verpönten und vergessenen regionalen Geschichte und Kultur /.../*¹⁵⁵ (Ettl/Eisch 2003: 7). Ve zde zmíněném Grillově textu *Wunderschön und gottverlassen!. Wandernotizen entlang des Moldautales*¹⁵⁶ z této antologie jsou tematizovány především některé aspekty antropogenní hranice mezi Čechy a Němci (viz kap. 5.3.4.2), které tvoří kontrast s krásou zdejší krajiny: „*Gegenüber, auf der anderen Seite des Bahngleises, ein älteres Hotel. Eingeworfene Fenster. An der Tür hängen Plakatfetzen. Papierabfälle auf dem Boden. Drunten der Zusammenfluß von Kalter und Warmer Moldau, farbenprächtiges Sumpfbiet. Eine wunderschöne, gottverlassene Gegend.*“¹⁵⁷ (Grill 2003: 114n.). Grill tedy nepovažuje opuštěnost krajiny za negativní vlastnost, pokud je to odloučenost určitého prostoru daná přírodními podmínkami. Izolovanost nějakého prostoru daná jinými než přírodními podmínkami, např. vytyčením politické hranice je naopak vnímána jako negativní, jak to Grill zmiňuje ve svém pojednání o Karlu Klostermannovi *Aus der Welt der Waldeinsamkeiten*.¹⁵⁸

V úvodu Grillova textu *Aus der Welt der Waldeinsamkeiten* autor vytyčuje slovní pole, jímž lze podle něho charakterizovat českou část šumavského pohraničního prostoru, a vymezuje tento prostor vůči bavorské straně hranice, pro kterou jím zmíněné atributy odloučenosti od světa, uzavřenost a osamělost neplatí: „*Weltverlorenheit, Abgeschiedenheit, Einsamkeit – ein Wortfeld, das hier her paßt (...)* Ganz anders als drüben auf der bayerischen Seite des Böhmerwaldes hat sich bis heute auf der anderen Seite der Grenze nicht viel verändert seit über hundert Jahren, als Karel Klostermann hier lebte. Hochmoore, Bergseen, Bachläufe und Flußauen – die Moldau und die Wottava mit ihren Quellbächen. Nach dem Zweiten Weltkrieg war dieses Gebiet unzugängliches Niemandsland und militärische Sicherheitszone. Aus dieser Grenzzone, dieser Todeszone, ist ein beeindruckender Nationalpark geworden, der Nationalpark Šumava -“¹⁵⁹ (Grill 2000: 2). Kontrast české a bavorské strany Šumavy zde není vztažen úzce na situaci v druhé polovině 20. století skutečnost jakéhosi odtržení této krajiny od zbytku země není hodnocena negativně do té míry, do jaké v tomto prostoru přirozeně převládá přírodní složka krajiny nad civilizační a její status je definován jako přírodní park. Negativně hodnotí Grill pouze umělé odloučení tohoto prostoru od okolního světa zřízením železné opony, která Šumavu nepřirozeně rozdělila a z českého pohraničního pásma učinila „zemi nikoho“.

¹⁵⁵ „*Překrásná a bohem opuštěná!*“ nadepisuje Harald Grill své zápisky z putování podél údolí Vltavy. Tím je míněna nejen samota velkých lesů, ale také následek vyhnání, nového osídlení, vyhnanství a zřízení uzavřených vojenských oblastí. Toto znovuoobjevování je (...) také opětovným osvojením zakázaných a zapomenutých regionálních dějin a kultury /.../“

¹⁵⁶ *Překrásná a bohem opuštěná [krajina]! Zápisky z putování podél údolí Vltavy*; Grill 2003: 107-118

¹⁵⁷ „*Naproti, na druhé straně kolejí, starý hotel. Vytlučená okna. Na dveřích visí cáry plakátů. Papírky na zemi. Pod tím soutok Studené a Teplé Vltavy, nádherně zbarvené území močálů. Překrásná, bohem opuštěná krajina.*“

¹⁵⁸ *Ze světa lesních samot*; Grill 2000. Pozn.: *Ze světa lesních samot* je titul Klostermannova románu z roku 1894, jehož tématem je tvrdý život lidí v zapadlém koutě Šumavy (srov. Forst et al. 1993, 729n.)

¹⁵⁹ „*Ztracenost, odloučenost, samota – slovní pole, které je zde příhodné (...)* Na rozdíl od bavorské strany Šumavy se na této straně hranice od dob, kdy zde před více než sto lety žil Karel Klostermann, téměř nic nezměnilo. Horské bažiny, plesa, říční nivy – Vltava a Otava a jejich prameny. Po druhé světové válce byla tato oblast nepřístupnou zemí nikoho a vojenským ochranným pásmem. Z tohoto pohraničního pásma, tohoto pásma smrti, se stal působivý národní park, Národní park Šumava -“

Spíše skeptický názor na současný stav a budoucí vývoj šumavského regionu vyjadřuje v antologii *Böhmerwald*¹⁶⁰ rakouský spisovatel Reinhold Aumaier (nar. 1953 v Linci, Rakousko): „*Menschenleere; einstiges Fast-Niemandsland bei der Umstellung zum Jemandland; gewisse Ruhe vor noch unbekanntem Sturm.*“¹⁶¹ (Aumaier 2003: 140). Transformace „země nikoho“ v „zemi někoho“, se zdůrazněním aspektu skutečné absence lidské složky v této krajině, podle Aumaiera proběhne ne zcela klidně a jednoduše. Bližší popis jím předpokládaného procesu proměny krajiny bez lidí v krajinu opět obsahující civilizační prvek však Aumaier nepodává.

Obraz proměny části šumavské krajiny v „zemi nikoho“ podává v povídce *Kde údolí končí*¹⁶² Johannes Urzidil: „*Údolí se proměnilo v zemi nikoho. (...) Člověk slyšel i o tom, že kdesi v jakémsi domýšlivém úřadě bylo rozhodnuto, že vody oněch údolí, kde už teď nikdo nežil, se mají zvednout a vytvořit umělé jezero, jehož vlny všechno zatopí – cesty i stromy, domy i pole, všechno, co bylo na půdě vytvořeno a z půdy vydřeno.*“ (Urzidil 1996: 110). Urzidil v této pasáži¹⁶³ pojednává s největší pravděpodobností o vzniku přehrady Lipno, která zatopí vše, co ještě zbylo z krajiny dříve obývané Němci, dnes zaplněné pouze chátrajícími domy postupně pohlcovanými lesem.

Šumavská krajina zbavená lidského elementu, ne však stop po jeho působení, se objevuje i v textech dalších autorů. Výše uvedené přívlastky šumavské krajiny jako krajiny „bohem opuštěné“, „odloučené od světa“, „země nikoho“ vystupují v dílech některých autorů nikoli v této explicitní formě, ale ve formě příkladů, jimiž je demonstrováno, jak působení člověka zasáhlo tuto krajinu. Výsledkem těchto činů člověka je krajina fyzicky prázdná („země nikoho“) a zároveň člověkem poznamenaná, působení člověka je v ní otištěno ještě dlouho poté, co ji člověk opustil. Jedná se o průnik obsahu „fyzické proměny krajiny“ (přírodní i civilizační složky) s abstraktním obsahem „paměť krajiny“. Obsah osobního vztahu k této krajině jako „Heimat“ nemusí být přítomen, protože reflexe „paměti krajiny“ není přímo svázána s obyvateli krajiny a jejich osobní perspektivou.

Šumava jako krajina poznamenaná ranami člověka ještě dlouho po jejím opuštění vystupuje v česky i německy psaných textech básnických. Stálá duchovní přítomnost člověka v krajině, ačkoli fyzicky se v ní už nevyskytuje, je zachycena ve Fibichově básni *Průvody sklárů* ze sbírky *Pohanský les*:¹⁶⁴

Průvody sklárů

*Jak se stěhovaly šumavské sklárny za dřívím,
tak i dřevěné kříže sklárů mizely v čase.*

Občas kolem míst, jejichž název končí na

¹⁶⁰ Šumava; eds. Ettl/Eisch 2003

¹⁶¹ „*Liduprázdno; někdejší země téměř nikoho v proměně v zemi někoho; určitý klid před ještě neznámou bouří.*“

¹⁶² Urzidil 1996: 98-110 (napsáno 1956)

¹⁶³ Aluze na tuto pasáž z Urzidilovy povídky *Kde údolí končí* se objevuje v knize Paula Praxla *Der Dreiländerberg. Grenzland Bayern – Böhmen – Österreich (Hora tří zemí. Pohraničí Bavorsko – Čechy - Rakousko)* v kapitole *Die Wälder wären auszuräumen (Lesy by bývalo bylo třeba odstranit;* Praxl 1979: 117n.), jejímž tématem je odsun německého obyvatelstva z oblasti české strany česko-bavorsko-rakouského pomezí.

¹⁶⁴ Fibich 2002

„hütte“, chodívá zástup mlžných postav.
Jsou to dávní skláři.
Jdou mlčky a pokašlávají, dřeváky klapou
a vítr rozježený hřebenem smrků se chechtá.
A hází nám i jim do očí ostrý křemencový
písek.

(Fibich 2002: 46)

Přítomnost člověka v šumavské krajině je v kontextu této básně hodnocena jako samozřejmá a žádaná, absence lidského elementu činí krajinu opuštěnou, ale ne nutně izolovanou od okolního světa.

Působení člověka zanechávající v krajině stopu negativní, stigma, s nímž se krajina nedokáže sama vyrovnat a jež je zároveň přítomno i v duši člověka jako vědomí vlastní viny, je tematizováno v některých básních sbírky *Šumava*¹⁶⁵ od rakouského autora Christoha Janacs:

železo a kámen (Maria Schnee)¹⁶⁶

I

co zavaluje snih: kameny, krtiny a poupata.
nebo to byly miny pod kroky hraničářů

není snih, odvát, je to kostní moučka. zima
zde nezná žádný soucit

(...)

III

už nebude takové ticho jako dřív. zůstala jizva
po křiku. udeřila nás ozvěna: pod sutinami
nám klíčí příští zkáza

žádný východ z této země nikoho. kdo tudy
šel, nedojde daleko. snih vržený do nebe

zůstaň, bolesti; nenech nás padnout do nicoty
(...)

světlem zazděná hranice. domovina stínů.
prchající stopa

(Janacs 2004: 122n.)

Janacs v této básni podává obraz pohraničního prostoru Šumavy trvale stigmatizovaného

¹⁶⁵ Janacs 2004

¹⁶⁶ Pravděpodobně se jedná o poutní místo Svatý Kámen (německy Maria Schnee) zasvěcené Panně Marii Sněžné, které se nachází u Dolního Dvořiště. Toto poutní místo leželo čtyřicet let v nepřístupném hraničním pásmu. Kostel byl koncem komunistické éry téměř v ruinách, ale podařilo se ho zachránit.

člověkem v podobě materiální (miny) i duchovní („*už nebude takové ticho jako dřív. zůstala jizva po křiku*“; Janacs 2004: 123). Janacs poukazuje i na skutečnost, že jizvy v krajině, materiální i duchovní povahy, jsou zároveň jizvami v duších všech lidí, nejen původních obyvatel tohoto regionu. Přírodní složka krajiny se dokáže s ničivými zásahy člověka vyrovnat, ale v člověku trauma vlastní viny zůstává, jak dokládají úryvky z další z Janacsových básní ze stejné sbírky:

bludné kameny II

/.../

co jsme zpustošili, nebude poušť

(...)

hájíme trhlinu ve zdi

kouř, který stoupá z trosek.

zde hnízdíme

život ve stínu sekery

odřezáváme poupata,

už nám nic víc nepokvete

neseme poušť v sobě

jdem cestou sněhu,

sklízíme mlčení

žvýkáme vlastní stín

/.../

(Janacs 2004: 130n.)

Vedle těchto nepřímých pojmenování Janacs ve sbírce *Šumava* užívá k vyjádření prázdnoty Šumavy jako prostoru postíženého dějinami 20. století i přímých pojmenování, která lze shrnout do slovního spojení „země nikoho“:

Země nikoho

les patřil minám

a jejich trpělivému čekání

dnes krokům poutníků

a té jedné, poslední, zapomenuté

(Janacs 2004: 133)

Mrtvá hranice

kořist visí
ve spárech

lovci za sebou
smazali stopy

je tu světlo
řekl někdo

ale není tu nikdo
(Janacs 2004: 119)

bludné kameny I

/.../
nic neztratilo paměť.
nejmenší z oblázků si vzpomíná

nepodezřelý sen nikoli!

žít v sousedství ničeho,
stále velice blízko mizení

/.../
(Janacs 2004: 73)

4.5 Mýtus tzv. staré Šumavy a jeho (anti)idylizace

Šumava jako jednotný a zároveň vnitřně diferencovaný celek nabývá v literatuře vzniklé po roce 1945 ještě jeden podstatný rozměr. Jedná se o vyjádření opozice „stará Šumava“ versus „nová Šumava“. Šumava se po roce 1945 proměnila téměř ve všech svých parametrech: změnila se etnografická skladba obyvatel, struktura krajiny, poměr oblastí osídlených a neosídlených atd. Tyto proměny nevznikly pouze jako důsledek politických událostí vyplývajících z konce druhé světové války a následného rozdělení Šumavy mezi dva mocenské bloky, ale jsou výsledkem i technického pokroku, vzniku nových požadavků na Šumavu jako krajinu apod.

Napříč proměnami Šumavy ve všech těchto a dalších oblastech se v umělecké literatuře o Šumavě objevují témata idylizace i antiidylizace tzv. starých časů v kontrastu s některými fenomény tzv. nové doby. Ačkoli je slovní spojení „staré časy“, popř. „stará Šumava“ značně vágní jak vzhledem

k označovaným skutečnostem, tak vzhledem k době, na kterou se vztahuje, je četné zastoupení tohoto a jemu podobných slovních spojení důkazem, že proměny Šumavy po roce 1945 nejen zasáhly mnoho různých součástí, jež dohromady tvoří obraz Šumavy, ale že tyto proměny se zároveň otiskly do duší těch, kteří znali „starou Šumavu“ a velmi intenzivně vnímali a vnímají postupné i rychlé změny každé ze složek obrazu Šumavy, ke kterým došlo zejména, i když ne výlučně, právě po roce 1945.

Zatímco všechny ostatní zde popisované obsahy spojované se Šumavou mají v literárních textech četností podobné zastoupení u českých i německy píšících autorů a liší se pouze způsob jejich interpretace a zpracování, je opozice „staré“ a „nové“ Šumavy obsažena zejména v textech autorů českých. Tuto skutečnost lze vysvětlit absencí německého živlu na území Šumavy v době jejího přerodu ze Šumavy „staré“ v „novou“. V širším pojetí je ovšem možné konstatovat, že šumavská krajina se neměnila pouze po skončení druhé světové války, ale i v jiných okamžicích dějin, tzn. protiklad „stará“ a „nová“ doba nemusí být vztažen výlučně na dobu před druhou světovou válkou a dobu po ní.

Společným rysem těchto textů obsahujících kontrast „staré“ a „nové“ Šumavy je skutečnost, že se převážně jedná o texty prozaické. Dalším společným rysem je téma minulosti nahlížené perspektivou současnosti, popř. téma přerodu „staré“ Šumavy v „novou“ probíhajícího vzhledem k času uvnitř textu synchronně. Výskyt tohoto tématu souvisí i s volbou žánru jednotlivých textů, kromě delších epických útvarů románu a novely je významně zastoupena pověst.

Obraz Šumavy jako ztělesnění tzv. starých časů v kontrastu se společenskými změnami a s nimi související modifikací tohoto obrazu jako souboru určitých materiálně vyjádřených a fyzicky uchopitelných fenoménů i jako mentálního otisku v duších obyvatel i návštěvníků Šumavy se v literárních textech vyskytuje ve dvou polohách. První polohou je idylizace „staré Šumavy“. Této poloze odpovídá bezvýhradné přitakání světu dřívější Šumavy, jakkoli byl život na Šumavě dříve tvrdý. Opačná poloha je reprezentována antiidylizací této tzv. staré Šumavy, tj. poukázáním na to, že nová doba přináší podstatné zlepšení životních podmínek obyvatel Šumavy. Ve většině textů pojednávajících o tomto tématu je obsažena pouze buď poloha první, nebo druhá.

Fenomén tzv. staré Šumavy je zastoupen v různých žánrech poezie i prózy. Označení nějakého fenoménu za „starý“ implikuje „novou/současnou“ existenční formu tohoto fenoménu, proto je „stará Šumava“ jevem náležejícím do sféry diachronní. Diachronie děje je ve zkoumaných textech imanentní především textům náležejícím svým žánrem mezi pověsti a pověrečná vyprávění. Protože se děj těchto textů odehrává v dávné a ne přesně časově specifikované minulosti a nevztahuje se k přítomnosti, užívají autoři tohoto druhu textů slovní spojení „stará Šumava“ buď jako ustálenou uvozovací formulí předkládaných příběhů (podobně, jako jsou pohádky často uvozeny ustáleným spojením „bylo, nebylo...“), jejíž význam je pouze kontaktní, nebo je toto spojení nositelem určitého významu a stojí mimo vlastní děj, je komentářem autora.

Kozákova sbírka pověstí *Srdce Vltavy a jiné šumavské pověsti*¹⁶⁷ je založena na rámcové kompozici, jedná se o pověsti vyprávěné cestujícími během cesty vlakem, tudíž je zde obsažena

¹⁶⁷ Kozák 1995

perspektiva synchronní, skrze niž lze popisovat a hodnotit „starou Šumavu“, protože je možné ji srovnávat se „Šumavou novou“. Přesto se v této Kozákově sbírce slovní spojení „stará Šumava“ a s ním související obsahy vyskytují pouze v implicitní formě, jsou vyjádřeny pomocí gramatické kategorie minulého času, jehož užití zasazuje uváděné skutečnosti do doby minulé a implikuje jejich neexistenci v době současné. Skutečnosti, o nichž je sdělováno, že patří do doby minulé a jejich platnost skončila, se v této sbírce týkají především dřívějšího harmonického soužití Čechů a Němců: „*Tehdy tu leckde žilo mnohem více německých rodin než českých, lidé si rozuměli, pomáhali, a na to, zda dotyčný nosí kabát s českou nebo německou výšivkou, tolik nehleděli.*“ (Kozák 1995: 65), způsobu života v místní krajině: „*./.../ dokud byla Šumava jen zapadlým koutem země, pašerák vlastně jen nahrazoval, co zde chybělo.*“ (Kozák 1995: 45) a jejím charakteru: „*Šumava byla tehdy řídce osídleným pohraničním krajem se spoustou samot ztracených v lesích.*“ (Kozák 1995: 79).

Antonín Rausch definuje své *Příběhy ze staré Šumavy*¹⁶⁸ jako „mytologii staré Šumavy“: „*Svou knížkou bych chtěl připomenout to, co bych se odvážil nazvat mytologií staré Šumavy – celý ten bohatý a dnes již zapadlý svět představ a úvah, kořenících ve víře v iracionální svět bytostí, obklopujících člověka.*“ (Rausch 1974: 5). Rauschovým motivem k vytvoření této sbírky pověstí byl poznatek, že když přišel na Šumavu, tak toho ze „staré Šumavy“ už moc nezbyvalo (srov. Rausch 1974: 3), proto se rozhodl zachytit co nejvíce ze života „staré Šumavy“ a zaměřil se při tom na ústně předávané pověsti. Oproti Kozákovi užívá Rausch slovní spojení „stará Šumava“ a jeho modifikace s identickým významem „staré časy“ a „dávné časy“ explicitně a popisuje jimi několik druhů skutečností. První oblastí, na kterou se Rausch zaměřuje, je stejně jako u Kozáka celkový charakter šumavské krajiny i povaha určitých jevů vyskytujících se pouze na Šumavě: „*Obrovské a mohutné jsou šumavské hory a ještě mnohem strašnější byly za starých časů ./.../*“ (Rausch 1974: 54); „*Za dávných časů bývala Šumava zlatem bohata ./.../*“ (Rausch 1974: 34); „*Za dávných časů byly hory nad Železnou Rudou pokryty hlubokými pralesy, černými, neschůdnými a hroznými v zimě i v létě. Jen zřídka tu někde žili lidé, osamělí uhlíři a dřevorubci.*“ (Rausch 1974: 83); „*Téměř ve všech šumavských potocích vídávali za starých časů v létě na opuštěných, klidných místech vodní žínky.*“ (Rausch 1974: 146); „*Za dávných časů bývala krajina, v níž dnes leží městečko Kušvarda,¹⁶⁹ neobydlena, a celé údolí, obklopené skalnatými výšinami, bylo zalito hlubokým bahnitým močálem. Na dně, hluboko, pod tmavou hladinou, žil tehdy zlý a ohavný netvor.*“ (Rausch 1974: 254).

Druhá oblast se týká dřívějšího způsobu života obyvatel Šumavy a jejich myšlení, které byly determinovány charakterem zdejší krajiny, protože specifické přírodní poměry Šumavy ovlivňovaly nejen hospodaření lidí, ale přispívaly ke vzniku mnoha pověstí založených na údajné existenci nadpřirozených bytostí: „*Za starých časů býval život ve městech, vesnicích i samotách dávné Šumavy podivně svázaný a spoutaný předpisy a pravidly, podle nichž bylo třeba žít a které bylo nutno znát a zachovávat.*“ (Rausch 1974: 28); „*Málokde lpěli hospodáři na svém majetku tolik, jako za starých časů na Šumavě. Byli to většinou lidé tvrdí, dřiči, a museli své málo plodné kusy půdy těžkou a*

¹⁶⁸ Rausch 1974

¹⁶⁹ Kušvarda (Kuschwarda) byl německý název pro město Kunžvart, které se dnes jmenuje Strážný.

namáhavou prací obdělávat a chránit je nadto před zvěří, která jim na nich dělávala mnoho škody beztretně, protože bývala knížecí.“ (Rausch 1974: 233); „*Po celé Šumavě za starých časů věřili, že od večerního klekání v den svátku Všech svatých až po ranní klekání v den Dušiček se mohou duše zemřelých volně pohybovat podle své libosti a navštěvovat místa, kde trávily svůj život, nebo také vyhledat člověka, s kterým měly nějaké účty k vyřízení.*“ (Rausch 1974: 204); „*Přítomnou čeládku, která jako všichni za starých časů na Šumavě, byla velice zbožná /.../*“ (Rausch 1974: 245n.); „*Na staré Šumavě se odedávna chovalo mnoho dobytka.*“ (Rausch 1974: 169).

Tyto pasáže z Rauschových *Příběhů ze staré Šumavy* poukazují na tvrdý život na Šumavě v době „starých časů“, avšak nejsou kritikou života na „staré Šumavě“. Některé z nich je možné označit za idylizaci, jiné jsou pouhým konstatováním o dřívějším charakteru Šumavy a životě na ní, žádná nenese význam antiidylizace „staré Šumavy“.

Jiný pohled na „starou Šumavu“ je obsažen v Šmídově souboru tří povídek *Trojí čas hor*.¹⁷⁰ Děje všech tří povídek se odehrávají v minulosti, z nichž první dvě v minulosti zřejmě dávné, ale ne přesně definované, děj třetí povídky je situován pravděpodobně do 20. století. Oproti Rauschovi neuzivá Šmíd tak vysokou kvantitu slovního spojení „stará Šumava“, popř. „staré časy“ a na rozdíl od Kozáka i Rausche spojením „stará Šumava“ vyjadřuje odlišnou kvalitu: „*Že prý stará Šumava nežije. Divný povzdech: proč by měla žít? Proč by právě stáří mělo být odsouzeno k věčnosti? (...) Ale nebojme se o Šumavu. Ještě je. Hory umírají pomalu, a tak nás nesklíčí jejich konec. Jepičí život na modrých úbočích nás všechny přežije. Bude odcházet a znovu se rodit, vždycky stejně, vždycky jinak.*“ (Šmíd 1981: 161). V této pasáži z povídky *Příběh zapomenutého fořta*,¹⁷¹ není ani implicitně obsažen protiklad „starý – nový“, ale je na jedné straně zdůrazněna (ne)kvalita stáří, na straně druhé je naznačeno, že Šumava je věčná, zatímco lidská existence je pomíjivá. Ve stejné povídce se Šmíd na téma vztahu čas a Šumava vyjadřuje následovně: „*/.../ čas tady nic neznamená.*“ (Šmíd 1981: 172). Tímto je opozice „stará“ versus „nová“ Šumava učiněna irelevantní, protože čas v šumavské krajině neprobíhá podle měřítek člověka, z perspektivy krátkého lidského života se šumavská krajina jeví neměnnou, proto ji člověk chápe jako bezčasou i nadčasovou.

Idylizace „staré Šumavy“ je v českých textech obsažena také v žánrech románu a novely. „Stará Šumava“, resp. „staré časy“ na Šumavě jako symbol určitých hodnot, které jsou již minulostí, se vyskytuje v dílech komunisticky orientovaných autorů i v textu Františka Hobizala jakožto představitel duchovní literatury o Šumavě. Všichni tito autoři shodně konstruují obraz „staré Šumavy“ jako soubor určitých hodnot zaniklých, popř. právě zanikajících, a na jejich místo se dostávají hodnoty nové, vůči jejichž prospěšnosti jsou autoři a jejich postavy skeptičtí. Jedná se tedy o subjektivní hodnocení objektivních změn šumavské krajiny, ke kterým dochází v důsledku geopolitického vývoje daného regionu ve 20. století. Na rozdíl od výše zmíněných textů žánru pověsti a pověrečné povídky, v nichž je ve většině případů srovnávána nijak přesně časově vymezená „stará Šumava“ s vágně definovanou „novou Šumavou“, je v těchto dílech časová situovanost relativně

¹⁷⁰ Šmíd 1981

¹⁷¹ Šmíd 1981: 158-210

přesná, je konfrontována „stará Šumava“ ve smyslu obrazu krajiny před druhou světovou válkou s „novou Šumavou“, jejíž začátek je časově situován buď do konce války a s ním spojeného odsunu Němců, nebo do období změn po komunistickém převratu. Konfrontace „staré“ a „nové“ Šumavy může probíhat na více bázích, v kontextu daných děl tato konfrontace nevystupuje jako pouhé obecné konstatování, že doba se změnila k horšímu, ale je vždy demonstrována na nějakém konkrétním příkladu.

V textech Františka Hobizala je představitelem „starého světa“ vždy kněz: „*Zkrátka duchovní pastýř zuschlagský byl nevšedním, originálním zjevem, byl jakousi unikátní figurkou kraje pod Schreinerem,¹⁷² jak stará Šumava takové postavy mívala.*“ (Hobizal 2004: 25). Role Hobizalových postav kněží, kteří symbolizují „starý svět“ nikoli svým věkem, ale morálními hodnotami, jež byly ničeny nejprve fašismem a následně komunismem, spočívá jednak v katalyzování děje, jednak slouží jako protipóly k postavám zastávajícím stanoviska některé ze zločinných ideologií. Protiklad „staré“ a „nové“ doby není u Hobizala vztažen na vágně definované pojmy „stará“ a „nová“ doba, ale je konkretizován jako konfrontace doby fašismu, popř. komunismu s dobou svobody. Identifikace pojmů „starý“ a „nový“ neprobíhá skrze explicitní užití těchto výrazů, ale uvedením určitých právě se proměňujících skutečností do časového kontextu. V románu *Cesta k nebi*¹⁷³ Hobizal demonstruje změnu „staré“ předválečné doby v „novou“, dobu protektorátu, na následujícím dialogu mezi hlavní postavou kněze a dřevorubcem:

„Bobík,“ vydechl jsem nahlas

„Ale kdepak (...) to je přece Schreiner!“

(...)

Neodolal jsem a znovu se ozval. „Šumava!“

„Žádná Šumava,“ zachrchlal dřevorubec za mnou a odplivl si, „dycinky Pémrvald! To, co vidíte, to sou Sudety, velebněj pane. Šumava, to sme my, tady a támhle nejvyšší šumavský kopeček Javorník, tak je to. Pémrvald!“

Zesmutněl jsem, ano takové to bylo.

Protektorát Böhmen und Mähren se stal skutečností.

(Hobizal 2001: 11)

V novele *Schreinerské kořeny*,¹⁷⁴ jejíž děj se odehrává v letech 1945-1946, Hobizal reflektuje naopak konec druhé světové války a s ním spojené opětovné nazývání prvků šumavské krajiny českými jmény: „Mráz vytvořil na zasněžených větvích stromů pohádkové okrasy, které by nikdo jiný nedokázal. A z celé té lehounké nádhery shlížel se svou postříbřenou hlavou starý Schreiner čili teď už Bobík.“ (Hobizal 2004: 63).

Chronologicky třetí změnu jedné doby v druhou zachycuje Hobizal v novele *Údolí Vogelsang*,¹⁷⁵ jejíž děj je situován do let 1957-1959. Na příkladu konfrontace pátera Felixe s

¹⁷² Bobík

¹⁷³ Hobizal 2001 (napsáno 1977)

¹⁷⁴ Hobizal 2004 (1. vydání 1996)

¹⁷⁵ Hobizal 1999

pohraničником ve střeženém pásmu nedávno vzniklé železné opony Hobizal ukazuje proměnu „statutu“ dříve volně přístupného místa v prostor, v němž je nyní každá tudy procházející osoba automaticky považována za podezřelou z pokusu narušit hranice. Postava pátera Felixe symbolizuje „starý svět“, který nebyl spoutaný žádnými striktními politickými hranicemi a byl založen na přirozeně dobrých mezilidských vztazích, postava pohraničnicka naopak ztělesňuje dobu novou, v níž dochází k odcizení lidí, odosobnění vztahů mezi nimi, místo přirozených mezilidských vztahů jsou nyní uplatňována chladná pravidla bez lidského rozměru:

„No tady si moc sedat nezvykejte,“ radí mu hrubý hlas.

„A proč ne? Je tu krásně.“

„To je, ale ne pro Vás!“

„A pro koho teda?“

„Jak jsem řekl: pro Vás ne. Máte legitimaci? A vůbec: kam jdete domů jak jste říkal?!“

(Hobizal 1999: 23)

Idylizace „staré Šumavy“ založená na konkrétním předmětu, jehož zánik je pro hlavní postavu současně zánikem „starého dobrého“ světa, je zobrazena v novele Petra Pavlíka *Řeka*.¹⁷⁶ Pro hlavní postavu tohoto textu, hamerníka Jana Ambrože, je symbolem „starého světa“ řeka, jejíž regulace a s ní spojená výstavba přehrady znamenají konec jeho živnosti i zánik jeho rodné vesnice, která má být zaplavena vodou v přehradě. Řeka představuje pro Ambrože konstitutivní element jeho života, je silou životodárnou i život beroucí (při povodni se v ní utopí jeho žena). Proměna řeky pro něho znamená konec „starého světa“ a vede ho k úvahám o smyslu veškerých změn, které pod záminkou pokroku ničí vše, co zcela samozřejmě fungovalo po mnoho předchozích staletí. Ambrožovy úvahy o zániku „starého světa“, jemuž přitakává, a nastolení „nového“, s nímž polemizuje, se týkají především pro něho nepochopitelných změn v lidském myšlení. Ačkoli v celém textu není uveden žádný přesný časový údaj, je na základě kontextu možné konstatovat, že tzv. stará doba pro Ambrože končí druhou světovou válkou, po níž se myšlení lidí i jejich způsob života začaly měnit: *„Dřív se lidi nikam tak divoce nehнали. Až válka všechno zrychlila a přiblížila a po ní jsou lidi ještě uchvátanější.“* (Pavlík 1982: 46). Ztělesněním tzv. nové doby je pro Ambrože postava jeho zetě Radima, jehož chování odpovídá trendu „nové doby“ a je v rozporu s tím, co Ambrož považuje za normální a správné: *„A byl už opravdu sám [Ambrož]. V únoru se Jana vdala za Radima. Bez slávy, tiše, stačili jim k tomu jen dva svědci. Úřední svatba. Taky příznak nové doby.“* (Pavlík 1982: 70). Pavlík však na kontrastu chování Ambrože a jeho zetě nevytváří mezigenerační konflikt, jeho cílem je pouze zachytit příznaky „nové doby“ a porovnat je s „dobou starou“.

Ambrožova kritika zavádění nových pořádků se vztahuje i na celkové změny v nastavení lidských hodnot, ke kterým podle něho právě dochází: *„Dřív měli jedni moc, majetek a spoustu výhod, druzí neměli nic. Byl nejvyšší čas, aby tahle nespravedlnost skončila. Pryč s minulostí, ano, pryč, jen panebože nezapomenout na všechnu moudrost z té minulé doby. A tady tou trpkou zkušeností, vypozerovanou předky, byla řeka . . . !“* (Pavlík 1982: 89n.). Podle Ambrože se „nová doba“ snaží

¹⁷⁶ Pavlík 1982 (napsáno 1980)

odtrhnout od té staré tímy, že zcela popře všechny hodnoty, které byly pro „starou dobu“ příznačné a jejichž užitečnost a důležitost pro člověka byla prověřena staletími. Přesto určité atributy „staré doby“ zůstávají zachovány, jako např. kostelík, který svým umístěním v krajině nepodléhá zatopení přehradou a zároveň symbolizuje alespoň morální vítězství „staré doby“ nad „novou“: „*Jen kostelík, kdysi moudře postavený dál od vody, zůstal na původním místě. Po staletí vládl údolí vysokou věží, káravě vztyčenou nad domky a chalupami, které se bázlivě krčily kolem řeky. Ted' to je obráceně: Nový Brůdek je výš než kříž na špici kostela.*“ (Pavlík 1982: 137n.).

Slovní spojení „stará Šumava“ se v explicitní podobě objevuje i v Kalčíkově románu *Král Šumavy*¹⁷⁷ (srov. Kalčík 1988: 41). Tendenční zaměření tohoto románu spolu s jeho dějem situovaným do šumavského hraničního pásma v padesátých letech znamenají časově přesně definované pojmy „starý“ a „nový“ ve vztahu k Šumavě. Tzv. stará Šumava je celkový obraz Šumavy před komunistickým převratem v roce 1948 – charakter krajiny, etnické složení obyvatelstva, způsob života obyvatel Šumavy apod. - „nová Šumava“ je Šumava po nastolení totalitního režimu a zřízení železné opony.

Posledním z českých autorů, v jehož díle se objevuje prvek idylizace starých poměrů na Šumavě, které se s koncem druhé světové války a zavedením nových poměrů po převzetí moci komunisty změnilo, je Jan Otčenášek. V románu *Když v ráji pršelo*¹⁷⁸ jsou „staré časy“ zmíněny v souvislosti s návštěvou paní Meilingové, dcery bývalých obyvatel mlýna, který nyní obývají Petr a Lu. Lu zaznamenává ve svém deníku její návštěvu takto: „*Poslouchali jsme ji sice trpělivě a s jistým pochopením, ale bylo nám stále stísněněji; chvílemi jsem měla nesmyslný a zřejmě bezdůvodný pocit, že za nynější vzhled svého ztraceného ráje obviňuje i nás. Nic takového slovem nenaznačila, ba naopak, chovala se přátelsky, byli jsme její milí, ale přesto, nebo právě proto? - moje sympatie k ní zvolna klesaly: v její přívětivosti bylo cosi protektorsky svrchovaného a až útočného, připadala jsem si být jí obkličována, byla prostě přes.*“ (Otčenášek 1985: 194; srov. také kap. 5.3.3). Otčenášek užívá na rozdíl od ostatních autorů slovního spojení „ztracený ráj“ (srov. Otčenášek 1985: 194). Jeho význam je možné na základě kontextu interpretovat ze strany Lu jako ironický, protože se ve skutečnosti o žádný ráj nejedná a Meilingová je pravděpodobně ráda, že spokojeně žije v Pasově a ne ve zdejších tvrdých podmínkách daleko civilizace. Ze strany Meilingové však může být tento „ztracený ráj“ vnímán jako místo, kde přišla o své rodiče a kde jsou pohřbeni. Jednoznačná interpretace je však v tomto kontextu nepodstatná, důležité je, že zde nevystupuje kontrast „stará“ - „nová“ Šumava, protože Meilingová je zřejmě ráda, že žije ve svobodné zemi s vysokým životním standardem, Petr a Lu se na Šumavu přistěhovali teprve nedávno, v jejich životní zkušenosti není obsažen život na Šumavě před válkou, v době „starých časů“.

Zánik „starého světa“ jako nositele určitých tradičních hodnot v prostoru široce definovaném jako „Böhmerwald“, je obsažen i v některých textech německy píšících autorů. Tito autoři však tematizují jiné aspekty zániku tzv. starého světa než autoři čeští. Čeští autoři se zaměřují především na

¹⁷⁷ Kalčík 1988 (v původní formě napsáno jako scénář ke stejnojmennému filmu z roku 1959)

¹⁷⁸ Otčenášek 1985 (1. vydání 1972)

reflexi „starých časů“ jako doby před druhou světovou válkou, kdy v prostoru Šumavy žilo české a německé obyvatelstvo, státní hranice nebyla striktně uzavřena a život probíhal stejně jako v předchozích staletích, determinován především přírodními poměry Šumavy. Německy píšící autoři naproti tomu lokalizují své texty do prostoru vně českých hranic, který nebyl přímo zasažen transferem Němců a likvidací původních sídel ve prospěch železné opony, a časově neidentifikují konec „staré Šumavy“ s koncem druhé světové války nebo zřízením železné opony, ale spíše se zaměřují na proměnu krajiny ve vztahu k narůstajícím požadavkům civilizace. Hodnocení německy píšících autorů tedy částečně souvisejí se vztahem člověka ke krajině, hlediskem ekologickým (srov. výše v kap. 4.3.5) a jejich intencí je poukázat také na proměnu hodnot v životě člověka ve 20. století.

Proměna „starého“ světa v „nový“ bez vztahu k nějakému určitému okamžiku, ale spíše jako zamyšlení nad historií funkce prostoru na hranici mezi Čechami a Bavorskem je obsažena v básních Haralda Grilla. Ve sbírce *Hinüber*¹⁷⁹ podává Grill v básni nazvané *Vor dem Drachenstich* nostalgicky zabarvený obraz proměny jednoho z historicky nejstarších hraničních přechodů mezi Čechami a Bavorskem:

*Vor dem Drachenstich*¹⁸⁰

(grenzübergang furth im wald, 1995)

a jeder lastwagn a lindwurm

oana hinterm andern

kriachan s hinüber und herüber

speibn s rauch und feia

weit und breit koa ritter und koa engl

*wo s aafnehma kaant mit eahna*¹⁸¹

(Grill 1996: 9)

Metaforické přirovnání nákladních aut jakožto v současné době signifikantního jevu pro toto místo (hraniční přechod) k saním a konstatování, že nikde v okolí již nejsou rytíři ani andělé, je vyjádřením skepse a zároveň nostalgie nad proměnou tohoto prostoru.

Podobná reflexe změny „starých“ časů v „nové“ je zachycena i v Grillově básni *Nothelfer* ze sbírky *Bairische Gedichte*:¹⁸²

Nothelfer

mia brauchan koa wegkreuz nimmer

an unserm weg

¹⁷⁹ *Na druhou stranu*; Grill 1996

¹⁸⁰ Furthské zapíchnutí draka je považováno za nejstarší lidovou hru v Německu. Je ve Furth im Wald uváděna každý rok a její uvedení je součástí velké lidové slavnosti, na kterou se sjíždějí návštěvníci ze širokého okolí.

¹⁸¹ *Před zapíchnutím draka* / (hraniční přechod Furth im Wald, 1995) // *každé nákladní auto každá saň / jedna za druhou / se plazí tam a zpět / zvracejí kouř a oheň / široko daleko žádný rytíř a žádný anděl / který by si na ně troufnul*

¹⁸² *Bavorské básně*; Grill 2003

stehngan gnua notrufsäuln

zu dene renn ma hi

wenn ma nimmer weiterwissn

und ruafan unserne heilign o

wia d großmuata r an heilign antonius

und unserne heilign

schickan uns gelbe engln

de kennan se aus¹⁸³

(Grill 2003: 91)

Zde je předmětem Grillovy kritiky přílišná rychlost a neosobnost moderní doby, ve které není místo pro staré hodnoty, jako např. víru, protože cestování i vše ostatní probíhá tak rychle, že člověk nemá čas se zastavit a zamyslet, pomodlit se u kříže na rozcestí apod. V této básni Grill opakuje svůj oblíbený motiv pěšího putování krajinou, které člověku přináší poznání této krajiny, vnímání jejích krás, nabízí čas cestou přemýšlet o životě, zatímco cestování autem nebo na kole je podle něho pouhým projížděním krajinou, jež nepřináší nic ani krajině, ani dotyčnému jedinci. Zánik „starých časů“ je zde demonstrován na proměně krajiny, z níž se stalo území pouhého transferu, kříže u cest byly nahrazeny nouzovými dálničnickými hláskami, ze kterých jsou voláni žlutí andělé, nikoli andělé opravdoví.

Antiidylizace „starých časů“ na Šumavě představuje opozitní polohu k výše uvedeným příkladům. Popření idyličnosti „starých časů“ na Šumavě autoři vztahují zejména na způsob života dřívějších obyvatel Šumavy, kteří celý život žili a pracovali v drsných přírodních podmínkách. Pouze jeden autor zachycuje v rámci jednoho textu obě polohy vztahu ke „staré Šumavě“ - polohy idylizace i antiidylizace života na „staré Šumavě“ jsou explicitními prostředky vyjádřeny v Pavlíkově novele *Šumavský deník*.¹⁸⁴ Na jedné straně autor prostřednictvím vypravěče kritizuje člověka žijícího v „nové době“ pro jeho pohodlnost a duchovní prázdnotu a tím nepřímou vyjadřuje sympatie ke „staré době“: „Člověk zjistí, že přes všestrannou prevenci budeme vypadat právě tak, jako všichni staří před námi. A možná že budeme vyhlížet hůř; vůbec ne fyzicky, ale duševně. Mnoho lidí přestalo chápat pravé poslání člověka a neví, jak s životem naložit. Nechávací si poradit i jak mají bydlet. Bláhově se vyhýbají všemu, co prohlubuje vrásky, a všem střetnutím, po kterých zejí jizvy. Snad nejvýstižněji vyjádřil tenhle paradox světa jeden veliký malíř: Zestárnutí ze dřiny je krásné, ze zahálky – hrůza.“ (Pavlík 1988: 75), na straně druhé však popisuje tvrdost dřívějšího života a jistou determinovanost lidí jejich společenským postavením, ze kterého se jen těžko mohli vymanit: „Asi si to [věci ze staré doby] doma věší na radiátor nebo televizi a teď se na to koukají a vidí tu idylu, která podle nich asi tenkrát

¹⁸³ *Pomocník v nouzi // už nepotřebujeme žádné kříže / u našich cest / stačí nouzové dálniční hlásky // ke kterým utíkáme / když už nevíme jak dál / a voláme naše svaté / jako babička na svatého Antonína // a naši svatí nám posílají žluté anděly / ti se vyznají*

¹⁸⁴ Pavlík 1988 (napsáno 1974)

byla. A závidí a litujou, že nebyli tenkrát na světě. Kdyby to nějak šlo, tak bych je do té doby přesadil, ale žádné penicilín a osm hodin práce a právo . . . ! jaký měl člověk tenkrát právo? Jenže on si každé myslí, že by byl akorát on zrovna tím Rožmberkem!“ (Pavlík 1988: 64). V této druhé ukázce Pavlík de facto sekundárně opět kritizuje myšlení moderního člověka a jeho představy o dřívějším způsobu života (nejen) na Šumavě.

Čistá antiidylizace dřívějšího způsobu života na Šumavě je obsažena v básních českých autorů Josefa Hrubého a Ondřeje Fibicha a dále je zmíněna v příspěvku *Der böhmische Knoten*¹⁸⁵ bavorského spisovatele a literárního historika Petera Bechera (nar. 1952 v Mnichově) v antologii *Böhmen. Blick über die Grenze*¹⁸⁶ vydané jím a Hubertem Ettlem.

Hrubý a Fibich shodně popisují tvrdý život na „staré Šumavě“. Obsah pojmu „stará Šumava“ není v jejich básních spojen s dobou bezprostředně před druhou válkou, tj. nevytvářejí kontrast Šumavy před odsunem Němců, zřízením železné opony a Šumavy druhé poloviny 20. století. Oba se zaměřují na způsob života na Šumavě v minulých stoletích, popř. na počátku století dvacátého.

Josef Hrubý propojuje v básni *Ze Šumavy* ze sbírky *Zrzavé údolí*¹⁸⁷ dobu středověku s dobou současnou. Autor zdůrazňuje, že realita života obyvatel Šumavy se sice proměnila, ale prostor, v němž se tento život uskutečňuje, zůstává identický.

Ze Šumavy

Přítomnost si navléká

šumavské stezky

Ano vedly tudy

Zlatá s Solná stezka

A řekni formánku:

jaká byla daň ze zlata

ze soli

a jaká byla z porodu?

To nikdo neví

protože pergamen si lidé

vařili za hladomoru

a stezky zarostly travou

Býci ovce a berani olizují staré stopy

Hřbety ryb

za jasných nocí

¹⁸⁵ *Český uzel*; Becher 1992: 118-127

¹⁸⁶ *Čechy. Pohled přes hranici*; eds. Becher/Ettl 1992

¹⁸⁷ Hrubý 1993

*stoupají a klesají
s nákladem kosmických těles*

*A gotické tváře lidí též
I ve středu večer v dubnu
koncem druhého tisíciletí
(Hrubý 1993: 47)*

Ondřej Fibich ve sbírce *Pohanský les*¹⁸⁸ v několika básních popírá idyličnost života na „staré Šumavě“ a stejně jako Hrubý se vrací až do středověku:

*Wintíř im Winterberg*¹⁸⁹
*Letní altány a zimní hrady.
Když přišel Wintíř sem,
chtěl udělat opět zázrak s pávem.¹⁹⁰
Ale na pávy tu bylo vysoko.
A do žlabu hluboko.
Tak alespoň posvětil malou mýtinu.
Chtěl cosi vymýtat?
Či vybírat mýtné?
Šel na večeri s Kristem.
(Fibich 2002: 49)*

Tvrzení, že na Šumavě bylo „do žlabu hluboko“ (Fibich 2002: 49) je obrazným vyjádřením pro nedostatek potravin v této oblasti, který se projevoval zejména v zimě. Nedostatek potravin zapříčiněný drsným šumavským klimatem a hospodářskou slabostí regionu byl pro daný region příznačný i v následujících staletích, jak dokládá další z Fibichových básní ze sbírky *Pohanský les*:

Hořec Šumavský
*Gentiana pannonica.
Pomáhá znamenitě proti hladu.
Dále pak v zimě horský odvar chrání před
zmrznutím.
Zevně se používá při ranách k omývání.
„Herbář bilináře Karla.“
1924.*

¹⁸⁸ Fibich 2002

¹⁸⁹ Vimperk

¹⁹⁰ Roku 1015 se vydal mnich a poustevník Vintíř, který je dnes označován za patrona Šumavy, na misijní cestu do Uher, kde na uherském dvoře navštívil svého příbuzného, krále Štěpána. Traduje se, že zde na hostině byl Vinířovi předložen pečený páv, ale Vintíř prohlásil, že podle řeholních předpisů takový pokrm nemůže přijmout a prosil Boha o pomoc, aby ho neposkrnil nedovoleným pokrmem. Jeho prosba byla vyslyšena, po chvíli páv obživil a odletěl. (srov. Royt 2006: 15)

(Fibich 2002: 40)

Fibichova antiidylizace „starých časů“ na Šumavě se tedy týká zobrazení pro dnešního člověka žijícího ve střední Evropě nepochopitelné skutečnosti nedostatku základních životních potřeb.

Becherova antiidylizace „starých časů“ je založena na jeho konkrétní životní zkušenosti: „/.../ als Nachkriegskind vertriebener Eltern gehöre ich zu einer Generation, deren Kindheit von einem großen und langen Märchen geprägt wurde, das sich aus zwei nahezu biblischen Folgen zusammensetzt: einer ersten, die eine Idylle bis in die kleinsten Einzelheiten hinein ausmalt, und einer zweiten, welche die Vertreibung aus diesem Paradies nicht weniger ausführlich schildert.“¹⁹¹ (Becher 1992: 119). Jako poválečné dítě odsunutých Němců byl Becher během svého dětství stále konfrontován se vzpomínkami svých rodičů na idylu života v bývalém domově. V této ukázce je implicitně obsažena kritika rodičů, protože život v jejich původním domově objektivně nebyl tak idylický, jak na něj s odstupem času vzpomínají.

Poněkud jiný druh antiidylizace „starých časů“ popisuje Harald Grill ve své knize *Waldbuckelwelten*.¹⁹² Nejedná se o přímé vyjádření názoru, že dříve byl život na Šumavě tvrdý, zatímco nyní je vše usnadněno lepší dostupností služeb, větší mobilitou a mechanizací. Grill s nadsázkou popisuje očekávání novinářů přijíždějících do Waldmusea¹⁹³ v bavorském příhraničním městečku Zwiesel. Novináři očekávají, že uvidí místní obyvatele – tzv. Waldlery - jak žijí v chudobě, zaostalosti a oddělenosti od zbytku světa, ale ve skutečnosti je zde současný život podobný jako všude jinde: „Er [der Leiter des Museums] erzählt von den Erwartungshaltungen, die Autoren, Fernseh- und Rundfunkleute oft mitbringen, wenn sie ins Museum kommen, sich zu informieren. Was wollen sie sehen: am besten schon vor dem Museum einen holprigen, staubigen Weg, daneben eine Bank mit einem alten, pfeiferauchenden Wurzelsepp und zu dessen Füßen einen zahlosen Hund. Das wollen sie bestätigt haben: der arme Waldler in einer Welt hinter den sieben Bergen oder wenigstens hinter der Bretterwand. Und die Bretterwand muß unüberwindlich aussehen.“¹⁹⁴ (Grill 2002: 68).

Autor kriticky nahlíží jakousi umělou „skanzenizaci“ oblastí, jež jsou všeobecně chápány jako ostrovy původní kultury a přírody nepoznamenané činností člověka. Návštěvníci vyžadují, aby v takových regionech vše vypadalo jako v době „starých časů“, přestože ve skutečnosti tomu tak není, Grill tedy kritizuje určitou přetvářku.

¹⁹¹ „/.../ jako poválečné dítě vyhnaných rodičů patřím ke generaci, jejíž dětství bylo ovlivněno velkou a dlouhou pohádkou, která se skládala ze dvou téměř biblických dílů: prvního, který líčil idylu až do krajnosti, a druhého, který stejně podrobně líčil vyhnání z toho ráje.“

¹⁹² *Svět zalesněných kopců*; Grill 2002

¹⁹³ „Muzeum lesa“, nejedná se však pouze o muzeum „lesa“ ve smyslu lesního ekosystému, ale o muzeum „Waldu“, tj. Bavorského lesa, resp. oblasti rozkládající se kolem Zwieselu.

¹⁹⁴ „Vypráví [vedoucí muzea] o očekáváních, která si spisovatelé a zaměstnanci televize a rozhlasu přinášejí, když se přicházejí do muzea informovat. Co chtějí vidět: nejlépe ještě před muzeem hrbolatou prašnou cestu, vedle ní lavičku se starým kořenářem kouřícím dýmku a u jeho nohou bezzubého psa. V tom by se chtěli utvrdit: chudý Waldler za sedmero horami nebo přinejmenším za laťkovým plotem. A ten laťkový plot musí vypadat nepřekonatelně.“

5. Šumava jako dějiště vztahů mezi Čechy a Němci

5.1 Úvod

Geografická poloha Šumavy je okolnost, která ovlivnila etnickou skladbu místního obyvatelstva. Na české straně Šumavy se první Němci začali usazovat ve 13. století během tzv. vnější kolonizace a tradice německého obyvatelstva zde trvala až do transferu Němců po druhé světové válce.

Vztahy mezi Čechy a Němci na Šumavě jsou jevem nikoli statickým, ale procesuálním, jehož dynamika je závislá na toku politických dějin. Česko-německé vztahy lze zaznamenávat z hlediska synchronního i diachronního, jejich vývoj je možné popisovat na různých rovinách, jakými jsou politické dějiny, dějiny mezilidských vztahů na určitém ohraničeném území, proměny vzájemných auto- a heterostereotypů z hlediska sociologického apod. Zachycení česko-německých vztahů v umělecké literatuře o Šumavě nabývá kromě výše uvedených východisek i aspektů fiktivnosti a subjektivity, proto nemůže být následující analýza chápána jako objektivní obraz česko-německých vztahů na daném území. V konkrétních kontextech se také uplatňuje intence autora vzhledem k tématu či ději daného textu, skrze postavy a subjekt literárního díla se projevuje vztah autora k této problematice, vliv může mít i etnická příslušnost autora apod. Přesto je možné pojímat jednotlivé případy česko-německých vztahů zachycených v literatuře jako určité modely, které zastupují různé typy reálných vztahů a skutečných událostí.

V literárním obrazu česko-německých vztahů na Šumavě se ukazuje být dominantním faktor geopolitického vývoje této oblasti. Nejedná se pouze o dvě ne vždy zcela exaktně oddělitelné základní roviny popisu určitého jevu z hlediska časového - synchronní a diachronní - ale o výskyt, nebo absenci tématu česko-německých vztahů v literatuře v závislosti na historické epoše, ve které se odehrává děj díla. Ve vztahu k času reálnému se v literatuře vzniklé po roce 1945 vyskytují dvě polohy vztahů mezi Čechy a Němci:¹⁹⁵ 1) „bezpříznaková“, která zastupuje harmonické soužití Čechů a Němců v jednom prostoru a která je téměř výhradně obsažena v textech s dějem zasazeným do doby před druhou světovou válkou, popř. před rokem 1918 (viz kap. 5.2) 2) „příznaková“, jež ztělesňuje česko-německé vztahy jako fenomén komplikovaný různými okolnostmi, jev, jemuž jsou imanentní konfliktní situace mezi oběma etniky. Pro tuto polohu je charakteristický děj situovaný do 20. století (viz kap. 5.3).

Kromě těchto dvou poloh jsou mezi zkoumanými texty o Šumavě i takové, v nichž se téma vztahů mezi Čechy a Němci nevyskytuje vůbec a není v nich obsaženo ani v implicitní podobě. Liší se také míra zastoupení tohoto tématu v jednotlivých dílech. V některých textech slouží toto téma pouze k dokreslení určité autorovy intence, v jiných, např. ve Šmídově románu *Cejch*¹⁹⁶ nebo románu *Zelená*

¹⁹⁵ Národnost rakouská není v tomto případě relevantní, protože se jedná o vymezení vztahů mezi příslušníky dvou různých jazykových skupin, nikoli výlučně národů. Ve zkoumaných uměleckých textech jsou česko-německé vztahy zobrazeny nikoli jako vztahy mezi dvěma, popř. třemi státy, ale jako vztahy mezi dvěma jazykovými skupinami, jež společně obývají jeden prostor, který geopoliticky patří jednomu státu, popř. není příslušnost ke státnímu útvaru relevantní.

¹⁹⁶ Šmíd 1993 (1. vydání 1992)

*panna*¹⁹⁷ od Bernharda Setzweina, představují vztahy mezi Čechy a Němci a jejich vývoj v horizontu delšího časového období jednu z hlavních tematických složek díla.

Pověsti, pověrečná vyprávění a další žánry zpracovávající lidová vyprávění predikují děj odehrávající se v dávné a časově ne přesně specifikované minulosti, kterou lze ve vztahu k ostatním textům souhrnně označit za dobu „staré Šumavy“ (srov. kap. 4.5). V těchto textech není vztahům mezi Čechy a Němci věnována zvláštní pozornost, protože z hlediska času uvnitř textu se jedná o dobu bezkonfliktního soužití mezi oběma etniky, kdy byly vzájemné interakce jevem každodenním a samozřejmým. Téma vztahů mezi Čechy a Němci se méně vyskytuje v poezii. Důvodem by mohl být relativně malý prostor daný charakterem poezie jako takové. Poezie všeobecně také tíhne k větší subjektivnosti a zaměření se na velmi úzké téma, a proto je pro její malý formát téma vztahů mezi Čechy a Němci ne zcela vhodné a příliš komplikované.

5.2 Šumava jako pouto: Češi a Němci

Harmonické a samozřejmé soužití Čechů a Němců je tematizováno v textech pojednávajících o Šumavě před druhou světovou válkou, resp. před rokem 1918. Typově se jedná o dva žánry: 1) pověst s přesahem do pověrečné povídky, 2) historický román. Doba vzniku jednotlivých textů ani etnická příslušnost jejich autorů není ve zde zkoumaných dílech pro zobrazení česko-německých vztahů relevantní, všichni autoři se ve svých textech shodují na tom, že do začátku 20. století byly tyto vztahy bezkonfliktní a v hodnoceních druhého etnika dominovaly spíše kladné vlastnosti.

Přenesení vztahů mezi Čechy a Němci na klasifikaci různých druhů hranice (srov. kap. 3.1.4, pozn. č. 8) mezi dvěma příhraničními regiony a jejich obyvateli přináší zjištění, že do začátku 20. století byla politická hranice zachycená ve zkoumaných textech otevřená, její funkce byla spíše formální, různé formy antropogenní hranice byly sice patrné, ale nebyly oddělující. Přírodní hranice se v případě Šumavy kryje s hranicí politickou a v konkrétních kontextech je podstatně méně důležitá než charakter Šumavy jako krajiny s jejím profilem a klimatem.

V textech s dějem zasazeným do blíže neurčené dávné minulosti jsou reflektovány rozdíly mezi Čechy a Němci, ale tyto rozdíly nejsou příčinou konfliktů, jsou to rozdíly pojmávané jako jakékoli jiné přirozené rozdíly mezi lidmi žijícími v jednom prostoru a důraz je kladen spíše na skutečnosti oběma etnikům společné.

Bezkonfliktní a samozřejmé soužití Čechů a Němců v jednom prostoru po velmi dlouhou dobu je v explicitní formě obsaženo v pověsti *O kouzelných sklenkách*¹⁹⁸ z Kozákovy sbírky pověstí *Srdce Vltavy a jiné šumavské pověsti*:¹⁹⁹ „Tady kolem Blanice a Vltavy a na celé Šumavě vůbec žijí již po staletí i Němci. Je jich tady mnohde i víc než nás, Čechů. Žijeme spolu v klidu a míru. (...) Čechů tady žilo odjakživa málo a šumavská půda ležela ladem. Němci sem přišli z Tyrol. Umějí hospodařit ve

¹⁹⁷ Setzwein 2007

¹⁹⁸ Kozák 1995: 53-56

¹⁹⁹ Kozák 1995

studených horských krajích, znamenitě chovají dobytek a dokázali oživit tento kraj. Naučili jsme se od nich mnoho dobrého a oni od nás také. Pravda, mají jinou národu než my. Ale poznali jsme se navzájem a tak se už na Bavorsy a Rakušáky u druhé strany Šumavy nedíváme jako na neznámé cizáky.“ (Kozák 1995: 54n.). Tato pasáž není pouhým neutrálním hodnocením vztahů mezi Čechy a Němci, ale vyzdvihuje některé pozitivní vlastnosti Němců, jimiž se od Čechů odlišují. Tvrzení, že Němci „/.../ mají jinou národu než my.“ (Kozák 1995: 54n.), je vyjádřením antropogenní hranice mezi dvěma etniky, avšak tato hranice není příčinou konfliktu, naopak je žádoucí, protože umožňuje se navzájem od sebe naučit některým užitečným věcem.

Propojenost a vzájemné ovlivňování obou etnik žijících na jednom území lze najít i v *Pověsti o Hanesu Gruberovi*²⁰⁰ ze Šmídova souboru *Trojí čas hor*²⁰¹ od Zdeňka Šmída: „/.../ Češi německých zvyků i Němci království českého /.../“ (Šmíd 1981: 11). Šmíd v tomto souboru tří povídek podtrhuje skutečnost soužití více etnik v šumavském prostoru i volbou jmen jednotlivých postav. *Pověst o Hanesu Gruberovi* pojednává o německém dřevorubci a sedlákovi Hanesi Gruberovi. I ostatní postavy vystupující v této pověsti mají německá jména, německé názvy jsou uváděny i u jmen místopisných. Povídka *Příběh zapomenutého fořta*²⁰² je naopak příběhem českého hajného a jeho ženy. Třetí z povídek obsažených v tomto souboru, *Balada o Katarině*,²⁰³ vybočuje z diskursu Šumavy jako prostoru obývaného pouze českým a německy mluvícím etnikem zakomponováním etnika romského. Vzhledem k blíže nespecifikované minulosti, ve které se děj této povídky odehrává (děj poslední povídky se pravděpodobně odehrává ve 20. století), charakterizuje Šmíd Romy jako národ kočovný. Z toho vyplývá, že Romové jsou v šumavském prostoru pouze dočasnými hosty, nepředstavují třetí domácí etnikum.

Mezi sbírky pověstí patří také *Příběhy ze staré Šumavy*²⁰⁴ od Antonína Rausche. Tato „mytologie staré Šumavy“ (srov. Rausch 1974: 5) založená na sebraných vyprávěních obyvatel Šumavy je diachronním pohledem především na život „staré Šumavy“ (viz kap. 4.5), v němž politická hranice existovala spíše formálně, přestože Češi a Němci v kontextu Rauschových příběhů neobývali identické území: „Dole, v šumavských podhůřích žili Češi. To byl kraj (...) zpestřený mnohými rybníky a táhlými chlumy s veselými selskými lesy; vsi tu bíle svítily omítkami zdí a červeně již tehdy taškovými střechami. (...) Nahoru, výše do hor a do údolí jimi sevřených, přibývalo německých vesnic, většinou s dřevěnými staveními a šindelovou nebo doškovou krytinou, a proto temnějších a smutnějších, obstoupených lesy nebo slatinami či také rozlehlými pláněmi, na kterých se neustále hnaly mlhy s dešti, se stíny jalovců a ošlehaných borovic i tisů.“ (Rausch 1974: 4). Antropogenní hranice byla irelevantní, protože Češi i Němci sdíleli stejnou kulturu a stejné zvyky, většinou spojené s vírou a z ní vyplývajících rituálů: „/.../ svatá Panna Maria Kájovská, slavná po celé Šumavě i hluboko do Čech a do Rakous i Bavor svou mocí /.../“ (Rausch 1974: 135). Česky a německy mluvící

²⁰⁰ Šmíd 1981: 7-83

²⁰¹ Šmíd 1981

²⁰² Šmíd 1981: 158-210

²⁰³ Šmíd 1981: 84-156

²⁰⁴ Rausch 1974

obyvatelstvo Šumavy spojovala i společná mytologie: „/.../ na vrchol Trístoličníku. Tam se koná vždycky tu noc velká černá mše čarodějnic. Sletují se tam ze všech stran, z Čech, Bavorska i z Rakous /.../“ (Rausch 1974: 248).

Žánr románu je v oblasti ztvárňování harmonických vztahů mezi Čechy a Němci jako záležitosti zcela samozřejmé zastoupen dvěma díly, *Zlatou stezkou*²⁰⁵ od Václava Písaře a *Šumavou*²⁰⁶ od bavorského autora Manfreda Böckla. Obě díla mají těžiště dějové linie ve středověku.

Václav Písař zdůrazňuje zejména absenci pevné politické hranice: „*Hraniční hvozd byl zemí bez pána. Nikdo si nad ním neosvojil vládu, nikdo jej nepovažoval za svůj; Češi ho nazývali lesem bavorským a Němci lesem českým. Nejčastěji ho však jmenovali prostě lesem – byl to les všech lesů.*“ (Písař 1972: 12). Neexistenci antropogenní hranice v jím zvoleném historickém období demonstruje nikoli na harmonických vztazích mezi Čechy a Němci při každodenních kontaktech, ale na souladu na základě společné kališnické víry (srov. Písař 1972: 90). Písař tedy nekonstruuje opozici Češi versus Němci, ale opozici katolíci versus kališníci, princip národnostní se v jeho románu nevyskytuje.

Román Manfreda Böckla je situován do širokého příhraničního pásma táhnoucího se od západních Čech až po tzv. centrální Šumavu. Stejně jako v případě románu Písařova jsou i zde politická a antropogenní hranice mezi Čechy a Němci něčím ještě neznámým, protože děj románu začíná v době, kdy se státní útvary v tomto prostoru teprve začínaly konstituovat a první setkávání Čechů a Němců probíhalo spíše na úrovni vzájemného poznávání, poskytování pomoci v situacích ohrožení např. některými přírodními jevy, a společného vyrovnávání se s okolní drsnou krajinou: „/.../ weitere bayerische und böhmische Bauernfamilien hatten mutig den Kampf mit der Wildnis aufgenommen.“²⁰⁷ (Böckl 1992: 85), „Oft kam es auch vor, daß Böhmen und Bayern sich auf den Neurodungen vermischten (...) niemand störte sich daran /.../“²⁰⁸ (Böckl 1992: 112). Přestože v průběhu románu dějově zasazeného od doby 11. do 17. století je hranice mezi Bavorskem a Čechami vytyčena, je kladen důraz na mírumilovné soužití Čechů a Němců v tomto prostoru: „Wir können nur hoffen, daß die alten Bande bestehen bleiben und die Šumava niemals zur Kampfstätte wird.“²⁰⁹ (Böckl 1992: 52n.). Böckl sémantizuje Šumavu jako prostor počátku dějin střední Evropy. Výjimečnost tohoto prostoru spočívá v jeho izolovanosti od okolí způsobené specifickými přírodními podmínkami. Šumava v rámci Böcklova románu směřuje k nabytí funkce přírodní hranice mezi dvěma státními celky a zároveň je jakoby jediným možným prostorem, ve kterém se mohou začít rozvíjet vztahy mezi Čechy a Němci, protože přežití v drsných šumavských podmínkách vyžaduje spolupráci mezi lidmi bez ohledu na etnickou příslušnost. Böckl akcentuje úlohu Šumavy jako spojnice mezi oběma národy, Šumava se jim stává nově objevenou společnou vlastí, prostorem postupného zrození politického uspořádání střední Evropy: „*Vlast, Heimat (...) Man kann sie besitzen und verlieren und*

²⁰⁵ Písař 1972 (1. vydání 1958)

²⁰⁶ Böckl 1992

²⁰⁷ „/.../ další bavorské a české selské rodiny odvážně zahájily boj s divočinou.“

²⁰⁸ „Často také docházelo k tomu, že se Češi a Bavoři na nově vykáčených pasekách smísili (...) [ale] nikomu to nevadilo /.../“

²⁰⁹ „Můžeme jen doufat, že stará pouta zůstanou zachována a Šumava se nikdy nestane místem střetů.“

*von neuem suchen. Und oftmals findet man sie tam, dort, wo man sie zuvor nie vermutet hätte.*²¹⁰
(Böckl 1992: 16).

5.3 Šumava jako hranice: Češi versus Němci

Výše uvedené rozdělení vztahů mezi Čechy a Němci na polohu „bezpříznakovou“ a polohu „příznakovou“ je současně i klasifikací vývoje těchto vztahů vzhledem k ose času. Výše uvedená „bezpříznaková“ poloha se vztahuje k textům, jejichž děj se odehrává do roku 1918, resp. 1938, poloha „příznaková“ je obsažena v textech s dějem zasazeným do doby druhé světové války a zejména do doby po jejím skončení.

Hranice v různých podobách charakterizuje česko-německé vztahy na Šumavě ve druhé polovině 20. století. Po roce 1918, resp. vznikem protektorátu dochází k roztržení unifikovaného literárního obrazu Šumavy jako bikulturního prostoru, v němž mezi příslušníky obou etnik nedochází k žádným konfliktům. Oproti předchozímu zdůrazňování společných vlastností vystupují v textech do popředí rozdíly, které dříve zůstávaly bez povšimnutí. Vyzdvihnutí rozdílů a jakoby zapomenutí staletí trvajících harmonického soužití a vzájemného obohacování probíhá na pozadí proměňující se politické situace, která je v literárních textech v různé míře reflektována. Dochází k oddalování obou etnických skupin a vytváření hranic mezi nimi.

Ze tří typů hranic (srov. kap. 3.1.4, pozn. č. 8) zůstává v literatuře o Šumavě vzniklé po roce 1945 konstantní pouze hranice přírodní, jejíž charakter je na procesech probíhajících v lidské společnosti v podstatě nezávislý. Vzájemný vliv politické a antropogenní hranice je z hlediska literatury obtížně popsatelný, protože umělecká literatura pracuje jednak s fikcí, jednak není orientována na komplexní popis historie určitého území, popř. státního celku, politické dějiny v ní tvoří spíše pozadí, jež většinou není předmětem děje, ale je důležité pro vývoj děje. Politická hranice je v literatuře zde vymezeného časového období reprezentována nejprve hranicí Československa vzniklého v roce 1918, dále hranicí v době po odtržení pohraničí v roce 1938 a poté železnou oponou. Železná opona byla hranicí a priori politickou, ale ve svém důsledku se stala i hranicí antropogenní, jejíž působení se zřetelně ukázalo až po jejím pádu, kdy došlo z opětovnému setkávání a novému poznávání obyvatel obou jazykových skupin.

Přestože se politická a antropogenní hranice objevují v nazírání Šumavy jako předmětu literatury již v 19. století, neexistuje výlučná souvislost mezi vymezením Šumavy jako geografického útvaru přeshraničního a popřením antropogenní hranice, jež by byla zdrojem konfliktů mezi oběma etniky, stejně jako není Šumava definovaná jako prostor nacházející se pouze na českém území spojena s představami o absolutní odlišnosti mezi oběma jazykovými skupinami. Historicky se navíc nekryla jazyková hranice mezi oběma etniky s hranicí státní, protože Šumava osídlená německy mluvícími obyvateli začínala hluboko v českém území.

²¹⁰ „*Vlast, Heimat (...) člověk ji může mít a ztratit ji a hledat novou. A častokrát ji nachází tam, kde by ji dříve nikdy nehledal.*“

Následující popis je věnován „příznakové“ poloze česko-německých vztahů v literatuře, tedy převážně antropogenní hranici mezi Čechy a Němci. Na jejím vzniku a podobě se výrazně podílely politické dějiny 20. století. Politická hranice zde není pojednána, přestože tvoří důležitý rámec, který podobu vztahů do jisté míry ovlivňuje a determinuje. „Příznaková“ poloha vztahů mezi Čechy a Němci nevyklučuje vztahy kladné, ty však probíhají spíše na bázi individuální, než že by ve zkoumaných textech vystupovaly jako všeobecný fenomén.

Utváření vztahů mezi dvěma etniky je podmíněno jejich geografickou blízkostí. Tuto podmínku Šumava splňuje po celou dobu existence státních útvarů na jejím území. Z hlediska perspektivy 20. století je možné rozdělit vývoj vztahů mezi Čechy a Němci do pěti etap:

4. situace do roku 1918 (viz kap. 5.2)
5. situace v době první republiky, která je ve většině děl zahrnuta do bodu 1) jako nezměněné pokračování vývoje vztahů mezi Čechy a Němci (viz kap. 5.3.1)
6. druhá světová válka a její bezprostřední následky, jakými byl transfer Němců z české části Šumavy a okolnosti jej doprovázející (viz kap. 5.3.2)
7. doba existence železné opony, jež znamenala izolaci obou etnik (viz kap. 5.3.3)
8. vývoj česko-německých vztahů po pádu železné opony a opětovném otevření politické hranice, které přineslo nové perspektivy, ale i odhalilo staré nedořešené konflikty a nové rozměry antropogenní hranice (rozdílná úroveň společenské i hospodářské vyspělosti na obou stranách hranice apod.), (viz kap. 5.3.4)

Těchto pět etap ne náhodně vymezených významnými historickými mezníky lze z hlediska (ne)existence vztahů mezi Čechy a Němci roztřídit do dvou skupin, z nichž v první jsou obsaženy etapy interakce, ve druhé izolace. Podle této dichotomie náleží všechny etapy kromě etapy č. 4 do skupiny „interakce“, protože v nich docházelo a dochází k setkávání Čechů a Němců, bez ohledu na to, zda se jedná o interakci v podobě poklidného soužití, nebo konfliktního střetávání. Ačkoli je tato dichotomie „interakce – izolace“ založena na proměnách politické hranice a společenské situace obecně, jeví se smysluplnou pro popis vývoje antropogenní hranice v daném regionu, protože politický vývoj ve 20. století byl pro vztahy mezi Čechy a Němci podstatně více určující než ve stoletích předcházejících.

5.3.1 První republika

Tato etapa druhá se vyčleňuje pouze v románové kronice Zdeňka Šmída *Cejch*.²¹¹²¹² Ostatní ze zde pojednávaných autorů tuto etapu ve svých dílech nevyčleňují.

Zdeněk Šmíd vyděluje dobu počátku první republiky jako zvláštní epochu v dějinách vztahů

²¹¹ Šmíd 1993 (1. vydání 1992)

²¹² Šmídův *Cejch* je románovou kronikou zachycující dějiny Němců v krušnohorském pohraničním prostoru od 17. století do osmdesátých let století dvacátého a dějiny Čechů žijících v jednom pošumavském městečku. K propojení obou prostorů, a tím i navázání česko-německých vztahů, dochází v rámci románu až v souvislosti s obdobím po vzniku Československa v roce 1918.

mezi Čechy a Němci obývajících příhraniční oblasti. Vydělení této doby neznamená její zdůraznění oproti epochám ostatním, v kontextu děje a rozsahu celého díla se jedná o nutný prvek, protože románová kronika *Cejch* svým dějem zasahuje do několika století a ústí do století dvacátého, jež je hlavním těžištěm děje. Ostatní autoři zachycují ve svých dílech kratší časová období, resp. se soustřeďují na jednu z epoch. Obraz Čechů a Němců, vzájemné heterostereotypy i implicitně obsažené autostereotypy jsou v *Cejchu* komplikovány rozdělením hlavní dějové linie do dvou lokalit a tím i dvou různých typů příhraniční krajiny: První je krušnohorská vesnice Bach reprezentující krajinu po staletí obývanou Němci, která však historicky patřila k území Království českého: „/.../ *tohle je odvěká německá půda v Království českém, a proto se náš kraj teď jmenuje Deutschböhmen, patříme neustále k Rakousku a žádní Češi tady nemají co pohledávat /.../*“ (Šmíd 1993: 73). Druhá je ztělesněna českým pošumavským městečkem Háje zastupujícím příhraniční kraj odjakživa obývaný Čechy (srov. Šmíd 1993: 96n.).

Dvěma lokalitám děje obývaným jazykově a etnicky rozdílným obyvatelstvem odpovídají v kontextu *Cejchu* i dvě perspektivy nahlížení aktu vzniku Československa v roce 1918. Němci žijící v pohraničních oblastech považovali jimi obývaná území uvnitř hranic Československa za německé a cítili se být nově vzniklým státním útvarům ohroženi. Šmíd volí pro zachycení atmosféry související se vznikem Československa zejména perspektivu Němců, která odhaluje stereotypy Němců vůči Čechům, jež v dřívějších dobách existovaly, ale nebyl důvod je explicitně pojmenovávat. Základem náhledu německých obyvatel Krušnohoří na Čechy je tvrzení, že Češi nejsou národ, a proto nemají nárok na svůj stát: „/.../ *Josefa II. měli [Němci] ze všech panovníků nejradši. (...) byl správný německý císař, potlačoval češtinu a jiná lidová nářečí, a kdyby to býval dotáhl až do konce, čeští vojáci by se tu neroztahovali, protože národ, který neexistuje, nemůže mít ani svoje vojáky.*“ (Šmíd 1993: 88). Tímto je zpochybněna nejen existence českého národa, ale i českého jazyka (čeština označena za lidové nářečí), který spolu s územím představuje konstitutivní složkou (sebe)definice každého národa.

Kromě odmítání práva na existenci samostatného českého státu je vypravěčem vyjádřen i jeden z tradičních stereotypů uplatňovaných (nejen) Němci vůči Čechům: „/.../ *rozhlížejí se kradmo, ještě se naučili dobývat, oni, věčně dobývání. (...) Ach, jak krásné je být pánem, taky jednou, aspoň chvíli tahat pilku. (...) my vám (...) neublížíme, my jsme národ holubičí, my jsme nikoho do války nenahnali, my chceme jen svou svoboděnku /.../*“ (Šmíd 1993: 82). Češi a jejich nově vzniklý stát jsou ironizováni, Němci nepřipouštějí, že by národ s „holubičí“ povahou mohl ohrozit německé snahy o odtržení od Československa, které byly na podzim a v zimě roku 1918 brannou silou nakonec potlačeny. V heterostereotypu Čechů jako národa s „holubičí“ povahou je obsažena i další vlastnost připisovaná Čechům a sice, že Češi chtějí vše získat bez boje a to se jim nakonec i podaří. Tato vlastnost se objevuje i v Setzweinově románu *Zelená panna*²¹³ v reflexi sametové revoluce²¹⁴

V kontextu vyostřené situace v Krušnohoří bezprostředně po vzniku Československa Šmíd

²¹³ Setzwein 2007

²¹⁴ „/.../ *co sama [Multererova žena] vyslechla teprve před pár týdny na kurzech češtiny, když spíše náhodou přišla řeč na značně zvláštní sametovou revoluci, zvláštní ve světových dějinách a zejména pak v české národní historii /.../*“ (Setzwein 2007: 177).

podává i stanovisko české strany: „*Vy nás chcete vyhazovat? Na to už je pozdě, Němci! Už nás nebudete šikanovat, věznit, nebudete nás hnát do války proti našim slovanským bratřím!*“ (Šmíd 1993: 84). Tento výrok českého vojáka, který není místním obyvatelem v dané oblasti, byl tam spolu s ostatními poslán zabránit snahám sudetských Němců o odtržení pohraničí od Československa, poukazuje na to, že situace mezi Čechy a Němci byla vyostřená oboustranně.

Šmíd však nechce klasifikovat vztah mezi Čechy a Němci v době vzniku Československa jako a priori nepřátelský. Necharakterizuje všechny Němce podle principu „kolektivní viny“ jako ty, co si myslí, že Češi nemají právo na vlastní stát a naopak názory všech Čechů neshrnuje do výše uvedeného výroku českého vojáka. Proto mírní napětí mezi oběma etniky výrokem jednoho z krušnohorských Němců takto: „*Nechte toho, troubové! Jsme lidi, ne?*“ (Šmíd 1993: 85).

Události kolem vzniku Československa jsou reflektovány i Čechy žijícími v pošumavském městečku Háje. Zde je situace odlišná v tom, že tady v rámci románu nedochází k přímému střetu mezi Čechy a Němci.²¹⁵ Česká perspektiva je zastoupena místním vzdělavcem Havlem: „*/.../ Němci (...) jsou to tvrdí lidé a hodně jsme od nich v dějinách vytrpěli, ale divil by ses, v některých je dobré jádro. Nezapomeň, že jsi Čech a že jak budou Němci hledět na tebe, tak se budou dívat na nás na všechny.*“ (Šmíd 1993: 100). Češi tedy také chovají vůči Němcům určité tradiční stereotypy, ale nehodnotí je kolektivně jako špatné. Tento výrok obsahuje nejen zhodnocení dosavadního vývoje vztahů mezi Čechy a Němci, ale nabízí i potenciál jeho proměny - stereotypy se mohou měnit. Zároveň se z něho dá vydedukovat, že Němci o Čěších pravděpodobně žádný příliš pozitivní úsudek nechovají a že Čechy vnímají skutečně kolektivně.

5.3.2 Druhá světová válka a její důsledky

Nejkomplikovanější a ve zkoumaných textech nejvíce zastoupenou etapou ve vývoji česko-německých vztahů na Šumavě je etapa druhé světové války a jejích následků v podobě transferu původního německého obyvatelstva ze Šumavy. Tato etapa je obsažena téměř výhradně v textech českých autorů, německy píšící autoři zkoumaných textů tuto etapu dějin česko-německých vztahů příliš nereflektují a soustřeďují se spíše na vývoj česko-německých vztahů po roce 1989. Stejně jako v případě etap ostatních je téma vztahů mezi Čechy a Němci obsaženo zejména v textech prozaických, v poezii se toto téma objevuje zřídka a spíše nepřímo.

Protože je většina autorů píšících o proměně vztahů mezi Čechy a Němci na Šumavě během druhé světové války a těsně po ní české národnosti, nabízí se předpoklad, že v textech budou obsažena jednostranná stanoviska a soudy, jež by se dala shrnout pod pojmy „nenávisť“ a „kolektivní vina“. Čeští autoři však nezacházejí s otázkou viny (šumavských) Němců na druhé světové válce jako zástupci vnitřně nediferencovaného kolektivu Čechů, pro které je německý kolektiv také vnitřně nediferencovaný a jenž by byl jako kolektiv viněn. V textech českých autorů naopak vystupují postavy jako individua, která nezastávají názor, že všichni Němci jsou s ohledem na tuto historickou epochu

²¹⁵ Také šumavští Němci se v roce 1918 snažili o vytvoření své provincie (Böhmerwaldgau).

zlí a všichni Češi naopak dobří. Charakterové individualizaci postav napomáhá i Šumava jako prostor se specifickými vlastnostmi, jakými je např. neprostupnost, vysoká nadmořská výška apod., proto je v textech některých autorů zdůrazněno, že šumavští Němci se na zločinech druhé světové války ani podílet nemohli, jak to popisuje hlavní postava Pavlíkova *Šumavského deníku*,²¹⁶ v charakteristice svých německých adoptivních rodičů: „*Chudáci shrbení dřinou, nevědomi si podílu na zlu, které němectví rozneslo po celém světě. Ani netušili, jaká hrůza se zatím světem převalila. K nim nahoru na samotu doléhal jen hlas zvonku, když přišla zpráva, že někde daleko padl jeden z nich.*“ (Pavlík 1988: 18).

V české prozaické tvorbě je téma česko-německých vztahů za druhé světové války a bezprostředně po ní obsaženo v dílech komunisticky orientovaných autorů Rudolfa Kalčíka a Petra Pavlíka a dále v próze křesťansky orientovaného spisovatele Františka Hobizala.

V textech Rudolfa Kalčíka je téma vztahů mezi Čechy a Němci v daném období zmíněno pouze okrajově. V Kalčíkově souboru povídek *Bílý šerík*²¹⁷ jsou povídky navzájem propojené nikoli místem děje, ale časem - všechny se odehrávají ve dnech osvobození v roce 1945 - a dalším jejich spojujícím prvkem je sovětská armáda a její důležitá role při osvobození Československa.²¹⁸ V povídce *Soud*²¹⁹ Kalčík předestírá konflikt individuální viny s vinou připisovanou určitému společenství. Nositelem viny je v tomto případě Čech, který během války kolaboroval s Němci a za ženu si vzal Němku. Nyní se vrací do rodné vesnice, ale otec se ho pro jeho činy zřekl. Následující dialog mezi ženou udavače a jejím tchánem ukazuje složitost pojmu vina vztaženého k určitému kolektivu:

„/.../ vy ho nemáte rád, jako by ani nebyl váš syn! Ani jeho, ani mě! Nenávidíte nás!“

„Nenávidím,“ odpověděl.

„Protože jsme Němci,“ vzlykala.

„Protože nejste lidé,“ ozval se prudce.

(Kalčík 1975: 69)

Kolaborantova žena, Němka, předpokládá, že na ni i jejího muže tchán uplatní měřítko kolektivní viny, on však posuzuje člověka podle jeho skutků, proto je pro něho jeho vlastní syn nežádoucím a nemá ho rád.

Posuzování lidí podle jejich individuálních vlastností a činů je v povídce *Na samotě*²²⁰ ze stejného souboru vystřídáno negativními heterostereotypy Němců vůči Čechům. Češi zde v očích Němců vystupují jako kolektiv s vlastnostmi pro Němce nebezpečnými, a proto se Němci před Čechy musí všelijak jistit. Přisuzování Čechům jako kolektivu vlastnosti travičství apod. (srov. Kalčík 1975: 85) v daném kontextu působí spíše jako strach některých Němců jako individualit z konce války a jejich následků.

²¹⁶ Pavlík 1988 (napsáno 1974)

²¹⁷ Kalčík 1975

²¹⁸ Oblast Šumavy byla osvobozena armádou americkou (demarkační linie vedla osou Karlovy Vary – Plzeň – České Budějovice), děj povídky *Soud* je situován do jižních Čech.

²¹⁹ Kalčík 1975: 58-75

²²⁰ Kalčík 1975: 76-89

Explicitní vyjádření obav Němců z Čechů na konci války je vyjádřen v Kalčíkově tendenční novele *Bílý list*,²²¹ jejíž děj se odehrává v roce 1962 na česko-bavorské hranici: „*.../ nikdy jsem si těch skrýší nepovšiml, musely tu zůstat po Němcích, ti se potřebovali schovávat, my ne.*“ (Kalčík 1976: 52). V kontextu celé novely se jedná o bezvýznamnou poznámku, avšak jasně charakterizující Němce jako kolektiv, přestože se pravděpodobně nejednalo o skutečné skrýše a Němci vyhnání z příhraničních oblastí nebyli viníky událostí druhé světové války, a tak se ve skutečnosti schovávat nepotřebovali.

Petr Pavlík nastiňuje téma česko-německých vztahů v době okupace a po skončení druhé světové války v novele *Šumavský deník*.²²² Jeho zpracování tématu vztahů mezi Čechy a Němci se na rozdíl od Kalčíka vyznačuje větší propracovaností i osobním vztahem k této problematice, protože se jedná o fiktivní deník o Jakobovi K., o kterém se spekuluje, že je to vypravěčův otec a vypravěč, resp. jeho postoje by v tomto případě mohly být těm autorovým blízké.

Stejně jako v Kalčíkově povídce *Soud* je i zde zachycen konflikt „rodiče – syn“. Je jím poukazováno na skutečnost, že Němci nejsou jednou velkou vnitřně nediferencovanou skupinou lidí, která je definována za základě společného jazyka a která je jako kolektiv zodpovědná za události druhé světové války. Němci nedisponují žádnou univerzální identitou předurčující je k určitému způsobu chování. Toto je perspektiva, se kterou na problematiku česko-německých vztahů během druhé světové války a po jejím skončení autor nahlíží. Pavlík vnitřně diferencuje národ Čechů i Němců, v každé z obou skupin nachází typy lidí dobrých i zlých. Prototyp „dobrých“ Němců pro něho představují Jakobovi adoptivní rodiče, jež řadí do kategorie tzv. „šumavských Němců“ a ty definuje jako velmi zbožné a skromné lidi, kteří celý život tvrdě pracovali v drsných šumavských podmínkách (srov. Pavlík 1988: 18). Polohu „zlého“ Němce Pavlík konstruuje postavou Franze, vlastního syna těchto zbožných rodičů, který bojoval ve válce a poté, co se s pomocí modliteb rodičů z války vrátil, zastřelil Jakobovu milenkou Hildegardu, to se však jeho zbožní rodiče nesměli dovědět a nikdy nedověděli.

Mezi dvě krajní polohy „Franzovi zbožní rodiče – vrah Franz“ staví Pavlík Čecha Jakuba K., hlavní postavu, a Němku Hildegardu, Jakobovu milenkou. Jakub a Hildegarda jako zástupci každého z obou proti sobě v tu chvíli stojících národů musejí podobně jako Jan a Hildegarda ve Šmídově románu *Cejch*²²³ (viz níže) překonat vzájemné obavy a předsudky, aby mohli najít cestu k sobě jako dva lidé a tím poukázat na nesmyslnost posuzování lidí podle vzorců chování připisovaných určitému národu jako kolektivu. Jejich vztah se rozvíjel na konci války a zpočátku byl ovlivněn stereotypy vůči příslušníkům druhého národa: „*Byli uprchlíky jeden před druhým a oběma se právě o tomhle nechtělo mluvit /.../.*“ (Pavlík 1988: 23). Jakobovým východiskem byl při seznámení s Hildegardou výrazně negativní postoj k Němcům jako ke kolektivu. Tento postoj vycházel z aktuálních událostí: „*Vy za to můžete, že léta žijeme jako zvěř, vy holčičko, a milióny Němců, kterým vlastní domov najednou připadal malý.*“ (Pavlík 1988: 23). Hildegardiným východiskem je naopak vědomí viny vlastního

²²¹ Kalčík 1976 (1. vydání 1964)

²²² Pavlík 1988 (napsáno 1974)

²²³ Šmíd 1993 (1. vydání 1992)

národa na událostech posledních let. To je však doplněno Jakubovým uznáním, že všichni Němci nejsou zlí:

„Ty lesy, to je Šumava.“

„Šumava . . .“, „opakovala těžce české slovo. „Německo?“

„Zatím ještě . . .“

„Jak dlouho?“

„Ti lidé, co mi zachránili život, byli Němci. Staří, žijí nedaleko odtud. Když jsem od nich odcházel, vypadaly fronty na pár týdnů.“

„Opravdu to byli Němci?“ zeptala se s ulehčením, a když Jakub přikývl, pronesla vážně: „To je dobře, že jste nepoznal jen špatné Němce.“

(Pavlík 1988: 28)

Výchozí pozice Jakuba a Hildegardy byly ovlivněny aktuálními politickými událostmi, ale vyústění jejich vztahu i děje celé novely směřuje k popření smyslu posuzování konkrétní osoby podle její národní příslušnosti. Toto vyústění prezentuje Pavlík jako stanovisko společné Čechům i Němcům, je autorem vkládáno do úst postavám německým i českým. Jakub jako zástupce Čechů vyjadřuje toto stanovisko ve vztahu k Hildegardě: „Nevadí, že ty jsi Němka a já Čech. Obyčejní lidé proti sobě nestojí. Nenávist není řešením, věčně trvat nemůže. Jsme především lidé a budeme spolu žít!“ (Pavlík 1988: 68). Německá strana je zastoupena jedním ze „šumavských Němců“, Hansem Bayerem, takto: „Ale já jsem nikdy nerozuměl, co vlastně chtějí: jít s Čechem proti Němci, anebo s Němci proti Čechům? Proč vůbec proti někomu jít? Tím z polí kamene neubyde, ani sekera nebude lehčí. Tak nač ta nenávist?“ (Pavlík 1988: 107).

Nesmyslnost posuzování jednotlivých příslušníků určitého národa podle skutků jeho politických reprezentací vyjadřuje autor slovy vypravěče, jenž je bez pochyby Čech, takto: „/.../ většina těch největších vlastenců zdůrazňovala toužebnou představu Němce tři metry pod zemí. Často jsem o tom přemýšlel a brzy jsem upozoroval, že někomu nebylo dáno pochopit složitost kvality vlastního národa nebo dokonce sebe sama, a oddělit charakter národní a vliv takového zla, jakým byl a je fašismus. Představu vlastenectví si zúžili na hluboký projev věčné nedůvěry a mysli si, že čím své přesvědčení vyjádří přikřeji, tím větší jsou Čechy.“ (Pavlík 1988: 30). V této pasáži se jedná o kritickou (sebe)reflexi českého národa na konci druhé světové války.

Ve Šmídově románové kronice *Cejch*²²⁴ je sledován vývoj česko-německých vztahů ve dvou pohraničních oblastech, krušnohorském Bachu a pošumavských Hájích, jako kontinuální proces trvající několik století. Proto je zde epocha druhé světové války a jejich následků pojednána v kontextu epochy bezprostředně předcházející, tj. událostí spojených s rokem 1918 (viz kap. 5.3.1).

Návaznost na epochu předcházející se projevuje opakováním některých stereotypů. Ty jsou pokračováním negativního postoje bašských Němců vůči Čechům: „Češi mají zůstat v Čechách. Když už někde musej bejt.“ (Šmíd 1993: 128) a zároveň i poměrně zřetelnou sebereflexí Němců: „/.../ nechápali [Němci], proč vlastně si oni, děti tak slavného a mocného národa, tak dlouho nechali

²²⁴ Šmíd 1993 (1. vydání 1992)

všechno libit od Čechů /.../“ (Šmíd 1993: 124). Tyto pasáže se vztahují k okolnostem pracovního působení Jana, Čecha z Pošumaví, ve třicátých letech v Nejdku v Krušných horách, tedy v oblasti osídlené Němci. Postava Jana se v Nejdku seznamuje se svojí budoucí manželkou, Němkou Hildegardou, a tím je v podstatě vytvořen stejný vzorec jako v Pavlíkově *Šumavském deníku*: Čech a Němka se setkávají v době vypjatých vztahů mezi Němci a Čechy, jsou konfrontováni se vzájemnými předsudky, výčitkami i kolektivní vinou a hledají a nacházejí z této složité situace východiska, jež přes počáteční nedůvěru znamenají vítězství pojetí člověka jako individuality nad hodnocením člověka jako zástupce nediferencovaného kolektivu. Rozdíl v přístupech obou autorů je pouze v tom, že Pavlík zasazuje vztah Jakuba a Hildegardy na konec války, zatímco Šmíd jeho počátek pokládá do doby těsně před válkou.

Seznámení Jana a Hildegardy je z její strany zpočátku ovlivněno stereotypy Němců vůči Čechům, jejichž trvalost a stálost jsou naznačeny tím, že jsou Hildegardě zprostředkovávány jejím otcem: „*Byl to Čech, řekl otec (...) Poznám Čecha, jak votevře klapačku. A Hildegarda se zděsila, že ten hlas, ramena i oči patří Čechovi, Češi byli něco jako zlí obři (...) a ještě nám sem lezou, berou nám práci /.../“* (Šmíd 1993: 110). Jan naproti tomu sděluje svým rodičům, „*/.../ že Němci v Nejdku jsou lidi jako my /.../“* (Šmíd 1993: 106). To je sice pozitivním vyjádřením o Němcích, ale implicitně je v tomto výroku obsaženo, že i Češi mají, stejně jako Němci ve vztahu k Čechům, předsudky vůči Němcům a tyto heterostereotypy se nemusejí krýt se skutečnými vlastnostmi příslušníků druhého národa.

Zatímco v Pavlíkově *Šumavském deníku* dochází ke konfrontaci mezi Čechy a Němci na území obývaném po staletí společně, situuje Šmíd děj do dvou od sebe vzdálených lokalit, z nichž jedna je obývána Němci a druhá Čechy, společná je jim pouze blízkost státní hranice. V *Šumavském deníku* jsou Češi a Němci sousedé, v *Cejchu* dochází k protnutí českého a německého živlu až skrze postavu Josefa, syna Jana a Hildegardy. Teprve se vstupem Josefa do děje dochází ke skutečné konfrontaci mezi dvěma do té doby poměrně oddělenými (zejména geografickou vzdáleností) etniky, vzájemné heterostereotypy se dostávají z roviny pouhých teoretických představ do roviny praktických interakcí a zkušeností s příslušníky druhého národa. Postava Josefa je ztělesněním jakéhosi prostoru, v němž dochází k propojení dvou národností. V dobách míru je toto propojení oboustrannou výhodou, v dobách konfliktů a válek je naopak toto propojení nejen změnou v nazírání na příslušníky druhého národa jako celku i příčinou ztráty vlastní identity, resp. v Josefově případě nesnadného procesu jejího hledání, protože je vyžadována přesná kategorizace – jednoznačné přiřazení k jednomu z obou etnik - to však není vzhledem k jeho původu možné.

Josef je jako implicitní nositel češství i němectví při hledání své identity od raného dětství konfrontován se vzájemnými heterostereotypy Čechů a Němců. Za války žil určitou dobu v Bachu, kde se dostával do konfliktů s místními kluky Fritzem a Kurtem, kteří mu jeho češství „odpustili“ až poté, co na ně neprozradil, že rozbili okno (srov. Šmíd 1993: 165). „Odpouštět“ češství implikuje zažitou a již v předchozí době vícekrát explicitně vyjádřenou představu o tom, že Češi vlastně ani nejsou národem, nezaslouží si jím být, a pokud jím jsou, tak ne rovnocenným a plnohodnotným. Josef

je v době druhé světové války dítětem, přesto zpracovává okolnosti svého „čechoněmectví“ a z něho vyplývající problémy dospěle, např. si uvědomuje heterostereotyp údajné „holubičí povahy“ Čechů: „/.../ si řekl, že je dobré být Čech a válku vyhrát, jenže už v tu chvíli mu to přišlo divné, nikdy neslyšel o žádných Čechách, kteří válku vyhrávali, pořád jenom o Rusech a Američanech, jako kdyby Češi byli určeni toliko k věznění a popravování /.../“ (Šmíd 1993: 193).

Šmíd stejně jako Pavlík zachycuje, jak prohra Německa ve válce odhalila pravé charaktery mnohých Čechů, kteří si na konci války vybíjeli svoji zlost na nevinných Němcích (srov. výše Pavlík 1988: 30). Šmíd demonstruje nespravedlivé chování Čechů vůči Němcům při odsunu prostřednictvím postavy zbabělce Holbičky: „*Tak daleko zacházíme, že vás ještě vezem, pakáži fašistická, pravil stařečkům král Holbička bašský a hned jim všem zkontroloval kufry a porozházal batohy, pomrskával si bičikem po vysokých botách stažených esesákovi z pochodu smrti, dost jsme vytrpěli, vykřikoval na babičky, teď se karta vobrátila, teď budete zase trpět vy, říčel vítězně, jako by právě v tom ping-pongu utrpení spočívalo základní tajemství vývoje lidstva.*“ (Šmíd 1993: 209). Ačkoliv podává Šmíd konkrétní příklad nespravedlivého chování Čecha vůči Němcům a uplatňování kolektivní viny vůči nevinným, není Holbičkovy chování symbolem nějaké „typicky české“ vlastnosti, on je jen prostým zbabělcem, který se ani neangažoval v odboji, ale příležitost z něho udělala pána nad osudy jiných. Na druhé straně uvádí Šmíd i příklad pozitivního chování Čechů vůči Němcům: Jan se pokusil osvobodit z područí české hlídky učitele Presla: „*Neblbněte, (...) tenhle [Němec] je dobrý, já ho znám. Na německý učitele pozor, odvětil chlap s rudou páskou, Henlein byl taky německý učitel. Tohle, ty troubo, není žádný Henlein /.../*“ (Šmíd 1993: 200). Příležitost náhle získané moci učinila z některých Čechů nespravedlivé mstitele proměňující Čechům připisovanou nebojovnost v opak: „*/.../ náhle vjela do Čechů nevídaná bojovnost /.../*“ (Šmíd 1993: 193). Jiným ani prožité utrpení za války nezkalilo úsudek tak, aby nedokázali odlišit zlo ideologie od jednotlivých příslušníků národa, v němž tato ideologie vznikla. Češi se při odsunu Němců nezachovali jako nediferencovaný kolektiv, stejně jako všichni Němci nebyli vinni na zločinech druhé světové války.

Problematika transferu Němců jako aktu odhalujícího pravé charaktery jednotlivých českých postav je obsažena i v prozaických textech Františka Hobizala. Děj Hobizalovy novely *Schreinerské kořeny*,²²⁵ je zasazen do let 1945-1946. Transfer Němců je zde definován následovně: „*Odsun, to je něco jako vyhnání (...) Domov, to je kořen života*“ (Hobizal 2004: 31). Hobizal v této novele operuje s pojmy „(šumavský) Němec“ a „Němčour“. Místní Němci sami sebe označují jako „šumavské Němce“ (srov. Hobizal 2004: 30), jejich čeští nepřátelé je pejorativně nazývají „Němčoury“ (srov. Hobizal 2004: 30). Zášť obrácená některými Čechy vůči jejich německy mluvícím sousedům, se kterými na jednom místě bezkonfliktně žili desítky let, je Hobizalem zobrazena v několika různých situacích, z nichž každá dokazuje absurditu uplatňování kolektivní viny:

„*Nemýlím-li se, tak tady v Zuschlagu je taky farář.*“

„*Ach! Ten ušpiněný, zanedbaný Němec?!*“

„*Ale jděte, já myslel, že svátost manželství je stejná, ať ji uděluje jakýkoli kněz?!*“

²²⁵ Hobizal 2004 (1. vydání 1996)

(Hobizal 2004: 41)

„*Toho Němčoura máme vézt do nemocnice?! To myslíte vážně?*“

„*Ten Němčour je především člověk (...) a jiné auto tady v dosahu zrovna teď není.*“

(Hobizal 2004: 79)

„*A ostatní mají být odsunuti?! To je vyloučeno.*“

„*Proč? Jsou to Němci!*“

„*Ale tohle jsou Němci česky smýšlející, to prostě není možné.*“

(Hobizal 2004: 69n.)

Nekorektnost chování některých Čechů vůči Němcům během odsunu Hobizal reflektuje i v některých jiných textech, např. v *Bombách na Budějovice*,²²⁶ poslední části jeho trilogie vzpomínek na dětství v rodných Českých Budějovicích: „*Němci jsou odsunováni, ale někteří Češi se nechovají dobře. Bijí, nadávají, drancují...*“ (Hobizal 2007: 141).

Oproti nenávisti Čechů k Němcům jako kolektivu, jež je v Hobizalových prózách podrobena kritice jako nesmyslné a nekřesťanské nepřátelství mezi bývalými sousedy, podává Hobizal i příklad opačný, odsuzování Čechů Němci:

„*Můžete tu pistoli odložit. Já vám neublížím. Jsem přece kněz.*“

„*Ale jste Čech! A to je zrádný národ!*“

(Hobizal 2001: 35)

Pro Hobizala je jako pro představitele křesťanské linie literatury o Šumavě východiskem z vypjatých vztahů mezi Čechy a Němci víra, která lidi spojuje, nikoli rozděluje, a která byla v tomto regionu Čechům a Němcům po staletí společná a fungovala jako jisté kulturní a mezinárodní pouto. Hobizal připisuje Šumavě božský rozměr, na rovině mezilidských vztahů mezi Čechy a Němci se snaží vypjaté vztahy překlenout vyzdvihnutím toho, co bylo ještě před válkou a celou dobu před ní Čechům i Němcům společné a co má potenciál pomoci při navazování staronových sousedských vztahů: „*V té chvíli muzikanti spustili starodávnou píseň, kterou milují Češi i Němci: „Aleluja! Živ buď nad smrtí Zvítězitel...”*“ (Hobizal 2004: 93). Víra je hodnota univerzální, v kontextu Šumavy se jedná o fenomén spojující, protože stojí nad zájmy každého z etnik, a tak se může stát základem pro nové navazování rozbitých vztahů. Křesťanský přístup k bližnímu je jako východisko z krize česko-německých vztahů obsažen i v Hobizalově románu *Cesta k nebi*,²²⁷ v pasáži, kde hlavní postava kněze uvažuje, zda je správné odpustit Němcům: „*Odpustit? To by ani nešlo... to vím, ale můžeme rozhodně ukázat ušlechtilost, velkomyslnost, milosrdenství – a ano, kde to bude možné – i smilování. To bude křesťanské a to bude i lidské. To bude vizitka pro náš národ, že je silnější a že je morálním vítězem především. Opaku bych se bál a když se rozhlédnu kolem sebe – i bojím!*“ (Hobizal 2001: 32).

Čechům i Němcům žijícím na Šumavě je společná nejen víra, ale i region po staletí společně obývaný. Proto hledá Hobizal oporu pro znovunalezení dialogu mezi šumavskými Čechy a Němci v oživení nejen starých církevních tradic, jako byly společné poutě, ale všeobecně kultury vztahující se k

²²⁶ Hobizal 2001: 87-142 (1. vydání 2000)

²²⁷ Hobizal 2001 (napsáno 1977)

jejich společnému regionu: „*Šumavská dechovka, nějaký Němec, nějaký Čech, jeden Slovák. A hrajou a hrajou. Jeden šumavský kousek za druhým... A ländlerly! Svatební ländlerly – ono to z Alp sem není tak daleko a přece často byla Šumava, čili Böhmerwald, brána jako předhůří Alp.*“ (Hobizal 2004: 40).

Německy píšící autoři se na rozdíl od českých při popisu česko-německých vztahů v regionu Šumavy soustřeďují spíše na časový úsek po pádu železné opony. Ze zkoumaných textů je pouze v Setzweinově románu *Zelená panna*²²⁸ reflektována i doba protektorátu, ačkoli těžiště děje tohoto románu je po roce 1989. Děj románu se odehrává ve dvou hlavních časových rovinách - hlavní je situována do roku 1991, vedlejší je zastoupena dobou druhé světové války. Obě časové roviny jsou propojeny některými postavami. Doba protektorátu je s dobou po pádu železné opony propojena otcem a synem Multererovými. Otec přišel do Hlavanic v roce 1939 jako člen oddílů, které zabraly Sudety, syn je podnikatelem a do Hlavanic ho roku 1991 přivádí záměr vybudovat tam velkokapacitní kurník, který by v rodném Bavorsku nemohl realizovat, zatímco v Čechách na začátku devadesátých let ještě neexistují žádné zákony o ochraně životního prostředí a v podnikání je téměř vše dovoleno.

Výroky Multerera staršího o Češích a Čechách jsou v podstatě parafrází synových výroků pronesených o několik desítek let později (srov. níže kap. 5.3.4.2). Jedná se o vyjádření názorů na způsob života Čechů. Multerer mladší zmiňuje mnoho heterostereotypů chovaných Němci vůči Čechům. Multerer starší se o nepovedené sabotáži, o níž neví, že to měla být sabotáž, vyjadřuje následovně: „*Ta kolej! (...) Chybějí tam šrouby a kolej je celá posunutá. Typické! Tak to v Čechách chodí, všechno v dezolátním stavu (...) Ať si ten svůj chlív dají do pořádku sami. /.../*“ (Setzwein 2007: 175). Výrok o tom, že Čechy jsou zemí nepořádku, je vzhledem k době jeho vyřčení nečekaný, protože za první republiky bylo Československo jednou z nejrozvinutějších zemí na světě. V době socialismu a po jeho skončení by byl tento výrok zcela pochopitelný, v době protektorátu ho lze vysvětlit pouze jako negativní heterostereotyp, který nutně nemusí vyplývat z nějaké dřívější reálné podložené zkušenosti.

5.3.3 Železná opona

Čtvrtá etapa vývoje vztahů mezi Čechy a Němci je s ohledem na zkoumané texty časově vymezena jako období vlády totalitního komunistického režimu v Československu. Od etap ostatních se liší absencí interakce mezi Čechy a Němci. Vzájemná interakce Čechů a Němců v prostoru Šumavy byla přerušena transferem Němců. Konflikty mezi Čechy a Němci v daném regionu nebyly jevem vzniklým až v době fašismu, jejich kořeny historicky spadají do poslední třetiny 19. století, v kontextu zkoumaných děl se však vyskytují až od doby vzniku Československa v roce 1918. Druhá světová válka ve svých důsledcích znamenala nejen vzdálení na úrovni mezilidských vztahů, ale i fyzické oddálení, rozbití obrazu Šumavy jako relativně otevřeného přeshraničního regionu, jehož charakteristickým rysem byly nejen specifické přírodní podmínky, ale i etnické složení obyvatel z Čechů a Němců. Odsun oddělil české a německy mluvící obyvatelstvo obývající českou stranu

²²⁸ Setzwein 2007

Šumavy, zřízení železné opony jako neprostupné politické hranice dokonalo oddělení i mezi Čechy a německy mluvícími obyvateli žijícími na různých (české, bavorské, rakouské) stranách hranice.

Přes absenci interakce mezi Čechy a Němci je období přerušeno procesem vývoje česko-německých vztahů v tomto regionu v literárních textech o Šumavě vzniklých po roce 1945 zastoupeno relativně čteně. Tato skutečnost souvisí s dobou vzniku těchto textů, protože většina ze zde pojednávaných česky psaných děl vznikla právě v době totality a reflektují soudobou situaci.

Tematický prvek česko-německých vztahů v době existence železné opony se ve zkoumaných dílech vyskytuje v několika podobách. Přestože většina Němců musela po skončení druhé světové války Šumavu opustit a smyslem železné opony bylo zabránit přeshraničním stykům, nedošlo v daném regionu k úplnému přetržení veškerých kontaktů mezi Čechy a Němci. Jedná se o kontakty, které jsou pokračováním interakcí z doby, kdy Češi a Němci sdíleli prostor Šumavy společně. Tyto kontakty však nejsou „bezpříznakové“ ve smyslu prostého pokračování předválečných vztahů, promítají se do nich události nedávné minulosti a s nimi spojené vzájemné heterostereotypy. K aktualizaci česko-německých vztahů v literatuře o Šumavě vzniklé po roce 1945 dochází na území obývaném Čechy, v němž tvoří Němci buď malý segment obyvatelstva, nebo je reflektována právě absence Němců jako dříve samozřejmého prvku v etnickém složení obyvatelstva Šumavy. Proto je zobrazení česko-německých vztahů v době komunistické totality vztaženo výhradně na českou část Šumavy a autoři zabývající se touto epochou ve vývoji vztahů mezi Čechy a Němci jsou výhradně Češi. Německy píšící autoři neměli do území české části Šumavy přístup, proto je jejich reflexe čtyřiceti let trvající izolace Čechů a Němců zahrnuta až do zkušeností spojených se (znovu)objevováním této krajiny po roce 1989. V textech německy píšících autorů se ukazuje, že antropogenní hranice je větší a déle trvající překážkou ve znovunavazování vztahů mezi Čechy a Němci, než byla železná opona jako hranice politická.

Mezi českými autory je téma česko-německých vztahů v době komunismu aktualizováno u autorů komunisticky smýšlejících, v jejichž textech je významným motivem, popř. celým tématem politická hranice, a dále u autorů, kteří se snaží poukázat na to, že transfer Němců z pohraničí nebyl jednorázovým aktem, jehož uskutečněním se vyřešily veškeré konflikty, protože téměř tisícileté sousedství nelze přerušit aktem odsunu, ani zřízením železné opony.

V textech komunisticky orientovaných autorů Rudolfa Kalčíka a Petra Pavlíka je prioritním bodem politická hranice, přesto nejsou v jejich textech vztahy mezi Čechy a Němci redukovány pouze na politickou hranici. V Kalčíkových textech jsou obsaženy nářky na nedávnou minulost německého národa a Němci jsou u něho nazíráni jednostranně jako kolektiv. Pavlík se skrze některé postavy naopak nepřímou záměrou zamýšlí nad úlohou Šumavy jako krajiny rozprostírající se na hranici dvou mocenských bloků a poskytuje tak nadhled nad úzkým pojetím Kalčíka, v němž Němci představují výhradně nepřátele a Šumava prostorově končí českou hranicí.

Rudolf Kalčík v reflektuje v *Králi Šumavy*²²⁹ jednak obraz krajiny do nedávné doby obývané Němci (je „taková nečeská“; srov. Kalčík 1988: 8), jednak příkře hodnotí chování Němců v době

²²⁹ Kalčík 1988 (v původní formě napsáno jako scénář ke stejnojmennému filmu z roku 1959)

fašismu. Ačkoli se pasáže pojednávající o Němcích týkají doby druhé světové války, nejedná se o retrospektivu, autor zasazuje současný stav krajiny dříve obydlené Němci do kontextu událostí minulých, aby osvětlil příčiny soudobé podoby této krajiny. Obraz Němců je v *Králi Šumavy* konstruován ve dvou rozměrech: 1) „materiálním“, 2) morálním. „Materiální“ rozměr souvisí s údajnými změnami majetkových poměrů během války a jejich promítnutím do současné situace, která vypovídá leccos i o vlastnostech Čechů: „*Se soumrakem přicházeli do mrtvých míst „zlatokopové“. Rozbíjeli horečně kachlová kamna, v potu tváře trhali podlahy a napjati na každý zvuk oťukávali zdi a trámy, zahrnutí do těch míst pověstmi o bohatstvích, nakradených Němci v celé Evropě, i několika skutečnými objevy zlatých pokladů.*“ (Kalčík 1988: 42n.). Morální rozměr se týká krutosti Němců vůči Čechům: „*Je to tady vlastně jako za války (...) V naší vsi odešli mladí muži do hor. Němci pochytili jejich otce, donutili je, aby celé hodiny běhali po dvoře velkostatku jeden za druhým ve velkém kole, a když už nemohli, bili je svazky ostnatých drátů a pak jim ty dráty dali, aby jeden druhého poháněli, a kdo nechtěl být, toho zastřelili. A my jsme tam museli stát a dívat se, dokud neubili posledního.*“ (Kalčík 1988: 62).

Kalčíkem nastíněný negativní pohled na Němce jako na vnitřně nediferencovanou etnickou skupinu je možné považovat spíše za zjednodušení celé problematiky ve prospěch ospravedlnění existence železné opony než za autorův osobní postoj k Němcům jako národu: „*Za hranicemi byl starý nepřítel – Němci. A novější – Američané. A docela nový – poúnoroví emigranti. Se všemi z nich pak pracovala americká výzvědná služba; obce u bavorských hranic přestaly být idylickými místy.*“ (Kalčík 1988: 9). Němci představují v Kalčíkem ztvárňované perspektivě pohraničnicků jako strážců nově nastoleného společenského pořádku pouze jeden typ potenciálních nepřátel „ohrožujících“ prostor za železnou oponou.

Petr Pavlík se tématem vztahů mezi Čechy a Němci zabývá zejména v novele *Šumavský deník*,²³⁰ ve které jsou tyto vztahy pojednány v kontextu doby druhé světové války. V novelách *Vichřice*²³¹ a *Šumavská bílá noc*²³² se v reflexi česko-německých vztahů časově posunuje do doby studené války a tomuto posunu odpovídá i odlišná perspektiva nahlížení nejen na česko-německé vztahy, ale i na roli Šumavy jako krajiny oddělující dva mocenské bloky. Ačkoli je Pavlík řazen mezi komunisticky orientované autory, v mnohých svých prózách překonává schematismus dobové tendenční literatury nejen bohatým prokreslením psychologie postav, ale i jistou relativizací smyslu existence železné opony jako neprostupné hranice mezi dvěma světy.

V novelách *Vichřice* a *Šumavská bílá noc* se vyskytují pasáže, v nichž je nepřímou zpochybněn smysl železné opony jako hranice politické a z ní vyplývající oddalování mezi Čechy a Němci, tj. vznik hranice antropogenní. Na rozdíl od Kalčíka zakomponovává Pavlík do svých úvah o vztazích mezi Čechy a Němci i Šumavu jako takovou a zdůrazňuje její specifickou roli v kontextu existence různých druhů hranic mezi dvěma politickými útvary i mezi Čechy a Němci jako příslušníky těchto

²³⁰ Pavlík 1988 (napsáno 1974)

²³¹ Pavlík 1984 (napsáno 1977-1979)

²³² Pavlík 1989 (1. vydání 1986)

útvary. V didakticky zaměřené novele *Šumavská bílá noc* charakterizuje Pavlík ústy jednoho z pohraničnicků úlohu Šumavy takto: „*Šumava je jen jedna, a jediná i tím, že rozděluje tenhle pitomej a nerozumnej svět . . .*“ (Pavlík 1989: 34). V této pasáži autor vyzdvihuje nezastupitelnou roli Šumavy jako krajiny při rozdělování světa na dva bloky - přírodní hranice je využita ke zřízení hranice politické a také je zde částečně relativizován protiklad východního a západního bloku, protože svět jako celek je „*pitomej a nerozumnej*“ (Pavlík 1989: 34). Próza *Šumavská bílá noc* je určena zejména mladým čtenářům, jejím cílem je působit didakticky, proto je v ní politická hranice centrálním motivem. Pro zdůraznění politické hranice je vhodné prezentovat všechny osoby, které se k ní přiblíží, jako narušitele. Proto jsou za narušitele považováni i němečtí houbaři, kteří se omylem dostanou do českého hraničního pásma.

V novele *Vichřice* Pavlík tematizuje nikoli hranici a její ostrahu, ale charakteristické přírodní poměry Šumavy dávající vyniknout některým přírodním živlům, zde konkrétně vichřici. Stejně jako v *Šumavské bílé noci* se i zde objevuje motiv Němce omylem překračujícího státní hranici. Jedná se o německého turistu, který nezná místní krajinu a přírodní poměry, ve vichřici zabloudí a je zachráněn meteorologem Doubkem:

- *Čeho se pořád bojíte?*

1. *Jsem poprvé na Východě.*

2. *Ne vlastním přičiněním, usmál se Doubek.*

3. *Ne, zavrtěl Němec provinile hlavou. Jeho oči těkaly po vybavení stanice, jako by mu tohle všechno, i co zažil a jednání člověka před ním nešlo dohromady s jeho jednou provždy přijatou představou o světě na východ od jeho země.*

4. *Není to teď úplně jedno? zeptal se Doubek*

Němec nerozuměl.

4.6 *Východ nebo Západ, vysvětlil Doubek.*

4.7 *Možná, připustil Wagner.*

4.8 *Vichřice se neohlíží na hranice. Přírodě je jedno, co si člověk vymyslíl.*

(Pavlík 1984: 168)

Vichřice však na rozdíl od *Šumavské bílé noci* není text s primárně didaktickou funkcí, proto zde postava ztraceného německého turistu plní jinou funkci. Zde není německý turista nazírán jako narušitel hranice, ale jako nositel komplexu určitých vlastností, které symbolizují Němce jako národ. Důraz je kladen na hranici antropogenní - dochází ke konfrontaci představ člověka ze Západu s realitou Východu. Meteorolog Doubek působí v kontextu celé této novely jako katalyzátor, Pavlík ho nekonstruuje jako figuru propagující určitý ideologický obsah, ale jako postavu stojící nad jakýmkoli společenským řádem. Doubek se cítí být spíše součástí řádu přírodního, a tím, že žije osamocně vysoko v horách, není bezprostředně ovlivněn událostmi ve společnosti. Úzké sepětí Doubka se (šumavskou) přírodou a jeho relativní odloučení od společnosti z něho činí figuru v poměru k postavám ostatním apolitickou, a proto neuznávající hranici v jakékoli její podobě. Konstatování, že vichřice se neohlíží na hranice a že přírodě je jedno, co si člověk vymyslíl, jednak nepřímou poukazuje

na absurditu vytyčování pevných politických hranic, protože přírodní zákony stojí nad těmi lidskými, jednak působí de facto antitendenčně. Poukázáním na to, že představy Němce Wagnera „o světě na východ od jeho země“ (Pavlík 1984: 168) se neshodují se skutečností, je naznačeno, že i antropogenní hranice může být pouhým myšlenkovým konstruktem, jenž se neshoduje s realitou a jehož vznik je podmíněn existencí hranice politické a s ní související nemožností interakce mezi příslušníky dvou států.

Kalčík i Pavlík pracují při zobrazování česko-německých vztahů se Šumavou jako symbolem striktního rozdělení západního a východního světa, omezují problematiku česko-německých vztahů na úroveň vztahů mezi dvěma státy. Politická hranice jako centrální bod jejich popisu vztahů mezi Čechy (představitel „správné“ strany železné opony) a Němci (národ zatížený vinou druhé světové války a zástupce „zlého“ západního světa) v podstatě vylučuje možnost reflexe vztahů mezi Čechy a Němci uvnitř Šumavy, protože ta byla v době studené války vnímána jako prostor výhradně na české straně hranice. Reflexe vztahů mezi Čechy a Němci uvnitř českého pohorí nazývaného Šumava je obsažena zejména v textech Františka Hobizala, částečně také ve Šmídově románové kronice *Cejch*.²³³

Hobizal vztahuje své pojetí česko-německých vztahů se na rozdíl od jiných autorů pouze na vztahy mezi Čechy a Němci uvnitř české části Šumavy. Nepracuje s Němci jako s příslušníky jiného státu, ale všímá si vztahů mezi dvěma národy uvnitř státu jednoho. Tím jako jediný tematizuje život Němců ze Šumavy neodsunutých, protože pro většinu autorů končí soužití Čechů a Němců poválečným transferem a od té doby se jedná o vztahy mezi příslušníky dvou na sobě nezávislých států.

Motiv soužití Čechů a Němců uvnitř české části Šumavy je obsažen v novele *Údolí Vogelsang*,²³⁴ jejíž děj je zasazen do let 1957-1959. Hobizal zde konstruuje schematicky černobílé charaktery postav, které mu slouží jako nástroj k poukázání na to, že posuzovat konkrétní příslušníky určitého národa podle měřítká kolektivní viny je absurdní a nesprávné. Zatímco do obrazu česko-německých vztahů u Pavlíka a Kalčíka se promítalo zejména aktuální politické a společenské uspořádání, Hobizalovými postavami je aktualizována nedávná minulost v podobě druhé světové války.

Černobílé charaktery postav zde takřka odpovídají schématu pohádky o Popelce a autorovou intencí je zobrazit překonání stereotypů „zlí Němci“ a „dobří Češi“ vztažených na národ jako kolektiv ve prospěch hodnocení lidí jako individualit. Schématu pohádkové postavy Popelky odpovídá mladá Němka Pimperle, která jako jediná nebyla odsunuta a žije a slouží na Růžovém statku, jehož správčová je Češka s nenávislným poměrem k Němcům. Rozvržení postav v pohádce o Popelce odpovídá i postava Pimperliny nevlastní sestry Slávině výrazně ovlivněné názory správčové, své matky, ale v průběhu děje dochází k pozitivní změně jejího charakteru. Jako katalyzátor děje působí i v tomto Hobizalově textu postava kněze, zde P. Felixe, vyslaného sloužit do této zapadlé vysokohorské šumavské vesnice proto, aby se ho představitel komunistického režimu nějakým způsobem zbavili.

²³³ Šmíd 1993 (1. vydání 1992)

²³⁴ Hobizal 1999

Postavy tíhnoucí ve svých výrocích k zdůrazňování kolektivní viny Němců na událostech druhé světové války využívají každé příležitosti k připomenutí Pimperle, že i ona nese na nedávné minulosti číst viny jenom proto, že je Němka: „*A Pimperle? Že někdy brečívá? Na to jí vždy ona, správčová, řekne: „To je dobře. Jen oplakávej hříchy Němců. Udělali jste těch zločinů bezpočet. (...) Mrtvý Němec – dobrý Němec.*“ (Hobizal 1999: 15). Předsudky vůči Pimperle vzniklé pouze na základě její etnické příslušnosti projevuje kromě správčové i místní starosta: „*./.../ Nezapomeň, že jsi Němka a to víš, to na Tobě je každá špatnost hned vidět.*“ (Hobizal 1999: 21).

Ideové spojení správčové a starosty ve vztahu k Němcům se kryje s jejich politickým přesvědčením, protože jsou oba představiteli komunistického režimu, křesťansky smýšlející autor skrze ně projevuje svůj názor na tuto ideologii: „*Totalitě se podařila jedna věc: udělala z lidí masu. Bez přemýšlení. Zničila osobnosti. (...) Vzala často potřebnou iniciativu a nahradila ji kolektivní zkušeností, která, ovšem, často pak stagnovala. A jestliže tato zkušenost bývala vydávána za náhražku dřívější moudrosti – brzy se přišlo na to, že je to podvrh a podvod.*“ (Hobizal 1999: 55).

Mezi správčovou a starostou a opačným názorovým pólem stojí ve spektru postav Pimperlina nevlastní sestra Slávina, která zpočátku zastává stejný názor jako její matka, ale pod vlivem P. Felixe a party kluků z Prahy, kteří přijedou na Šumavu na nucenou roční brigádu, se její názor mění. P. Felix a brigádníci z Prahy nahlízejí na Němce jako na individuality. Role P. Felixe jako katalyzátoru děje spočívá v působení na postavy tak, že se jejich postoje mění, stávají se věřícími a vše spěje ke šťastnému konci.

Hobizal ukazuje, že problematika kolektivní viny vztažené na Němce v souvislosti s dobou nacismu není pouze záležitostí charakteru každého člověka a jeho (ne)ochoty smýšlet o druhých jako o individualitách, ale může mít i jiné příčiny. Zatímco správčová, starosta a Slávina odsuzují Pimperle pouze na základě její etnické příslušnosti, rodiče Robina, jednoho z brigádníků z Prahy, do kterého se Pimperle zamilovala, mají k takovému soudu relevantní důvod, který neomlouvá negativní chápání druhého etnika jako kolektivu, ale je vzhledem k okolnostem pochopitelný: „*Ty ses odvážil... Němku..... zapomněls, že náš dědeček, můj otec, byl v koncentráku umučen?!*“ (Hobizal 1999: 48).

Příkladem vyjádření vztahu Čechů k Němcům žijícím na bavorské straně Šumavy je dialog místního soudruha předsedy s Mádlem, člověkem spoutaným s přírodou a nepoznamenaným žádnou ideologií:

„*To víte: tady jsme blízko státní hranice a za ní, v Bavorsku, jsou naši nepřátelé.*“

„*Jak já Bavoráky poznal, tak jsou docela bodří a k nám nenávisť necítí.*“

(Hobizal 1999: 56)

Nositelem obrazu česko-německých vztahů v době komunistické éry je ve Šmídově románu *Cejch*²³⁵ postava „Čechoněmce“ Josefa (srov. kap. 5.3.2). Hledání národní identity této postavy pokračuje i v prostoru rozděleném železnou oponou. Josef se ožení s neodsunutou Němkou Erikou, ale ta ho po nějaké době opustí a odejde za lepším životním do Německa. Její odchod reflektuje Josef následovně: „*./.../ všichni Němci mají v sobě to, co můj děda, takovou tu touhu po něčem mimolidským,*

²³⁵ Šmíd 1993 (1. vydání 1992)

až nelidským, něco, co ti nikdo nesplní, co nikde nenajdeš, a tak oni, i když mají nejradši svý jistý, chtějí pořád cestovat /.../“ (Šmíd 1993: 258). Tato charakteristika Němců by se dala vyložit několika způsoby. Z kontextu vyplývá, že jí Josef popisuje vlastnosti své ženy a jestliže má být přenesena na Němce jako kolektiv, tak by mohla symbolizovat neustálou touhu Němců po něčem novém, obohacujícím, dosud nepoznaném. Taková charakteristika se jen zčásti kryje s povahou bašských Němců. Ti se sice vydali v 15. století za lepším živobytím do Čech, ale na druhou stranu i přes nepřízeň přírodních a společenských podmínek setrvali mnohá staletí na jednom místě. Josefova charakteristika spíše odpovídá popisu Fausta, který za poznání něčeho nového, mimolidského, rád zaplatí i nejvyšší lidskou cenu.²³⁶

Na rovině mezilidských česko-německých vztahů směřuje román *Cejch* k smíření. České i německé pohraničí bylo zničeno, více než stereotypy zůstaly vzpomínky (srov. návštěva starého Jakoba v ruinách Bachu, viz kap. 4.4.2; Šmíd 1993: 297nn.). Závěrečné poselství románu: „*Budoucnost patří míšencům.*“ (Šmíd 1993: 302) je neseno česko-německým „míšencem“ Josefem, který se ožení se Slovenkou Danielou, jež v sobě má i něco z rumunské krve. Autorovi v tomto výroku nejde o mísení krve různých národů, jde mu spíše o vyjádření poselství humanity a vzájemné tolerance, které jsou pro tento kraj vizí do budoucnosti.

V románu Jana Otčenáška *Když v ráji pršelo*²³⁷ je téma česko-německých vztahů zmíněno jen okrajově. Nositelem německého živlu je paní Meilingová. Nyní žije v Pasově, ale rozhodne se navštívit mlýn, ve kterém vyrůstala a který nyní rekonstruuji Petr a Lu. Její návštěva v rodném kraji je jen velmi krátká a je v románu zachycena perspektivou Lu a jejich deníkových zápisků, tudíž ani v rámci textu se nejedná o „objektivní“ popis této události, ale subjektivní obraz nahlížený jednou z postav: „*Poslouchali jsme ji sice trpělivě a s jistým pochopením, ale bylo nám stále stísněněji; chvílemi jsem měla nesmyslný a zřejmě bezdůvodný pocit, že za nynější vzhled svého ztraceného ráje obviňuje i nás. Nic takového slovem nenaznačila, ba naopak, chovala se přátelsky, byli jsme její milí, ale přesto, nebo právě proto? - moje sympatie k ní zvolna klesaly: v její přívětivosti bylo cosi protektorsky svrchovaného a až útočného, připadala jsem si být jí obkličována, byla prostě přes. A z celého jejího vystupování vyzářovala neskrývaná sebejistota člověka, kterému se dobře daří, a tu já zvláště nemám ráda.*“ (Otčenášek 1985: 194; srov. také kap. 4.5). Meilingové chování zaznamenané v tomto subjektivním popisu vykazuje spíše znaky povýšeného chování z důvodu její vyšší životní úrovně, než z důvodu, že by Petrem a Lu pohrdala proto, že jsou Češi, i když Lu ve svém hodnocení této události reflektuje i možnost, že se k nim Meilingová chová poněkud přezíravě také proto, že oni jsou zástupci toho národa, který jí připravil o domov a její rodiče vlastně i o život, protože ti se v den jejich odsunu raději oběsili na půdě, než aby museli opustit místo, kde jejich rodina žila dvě stě let (srov. Otčenášek 1985: 197n.): „*/.../ ať si třeba řekne, že se sem nastěhovala verbež – česká verbež – co je nám do ní?*“ (Otčenášek 1985: 195). Meilingová neprojevuje úmysl vrátit se do této drsné

²³⁶ Tato identifikace (přestože implicitní) Fausta s celým německým národem není v dějinách literatury první, např. i Heinrich Heine oceňoval na Němcích onu faustovskou touhu po poznání.

²³⁷ Otčenášek 1985 (1. vydání 1972)

krajiny, je spíše ráda, že žije ve svobodné zemi, přesto jí vypravěč jisté pouto k tomuto místu připisuje: „*Syny sem přiveze příště, chce jim ukázat rodiště jejich matky, Fuchsenmühle a tohle zázračné údolí, které stále vidí ve vzpomínkách jako pozemský ráj.*“ (Otčenášek 1985: 193).

5.3.4 Znovunavazování kontaktů po pádu železné opony

Pátou etapu vývoje česko-německých vztahů na Šumavě je možné nazvat „novou interakcí“. Po čtyřiceti letech izolace se s pádem železné opony opět otevřel prostor pro setkávání česky a německy mluvících obyvatel nejen příhraničních regionů, nastaly nové příležitosti vzájemné spolupráce v oblastech společenského života i hospodářství. Pád železné opony znamenal odstranění neprostupné politické hranice, avšak již první vzájemná setkání naznačila, že politická hranice nebyla jedinou hranicí, která v prostoru široce chápaném jako Šumava oddělovala česky a německy mluvící obyvatelstvo. Ukázalo se, že mezi Čechy a Němci leží v různých podobách zejména hranice antropogenní a její překonání je úkolem na mnoho dalších let. Formy antropogenní hranice byly vnímány zejména jako rozdíly v hospodářské vyspělosti mezi Německem, resp. Bavorskem a Rakouskem na straně jedné a Československem na straně druhé. Čtyřicet let dlouhá izolace navíc způsobila zakonzervování některých stereotypů utvořených ze strany Čechů vůči Němcům jako reakce na události druhé světové války, dále se objevily různé staré nedořešené konflikty apod.

Výše uvedené problémy spojené s otevřením hranic a opětovnou interakcí mezi Čechy a Němci zaujímají v literatuře o Šumavě významné místo. Všem dílům tematizujícím problematiku obnoveného poznávání česky a německy mluvících obyvatel v prostorově široce pojaté Šumavě je společná doba vzniku po roce 1989, výrazně se však odlišuje množství zastoupení české a německy psané literatury. Zatímco v česky psané literatuře dominuje v zobrazení česko-německých vztahů na Šumavě období druhé světové války, německy píšící autoři se zaměřují spíše na líčení procesu poznávání krajiny a obyvatel sousední země po roce 1989. Odlišné míře zastoupení tématu česko-německých vztahů u česky a německy píšících autorů odpovídá časovému rozvržení vzniku jednotlivých děl. Zatímco mnohá ze zde pojednávaných děl českých autorů vznikla v době totality, díla německy píšících autorů vznikla po pádu železné opony. I když německy píšící autoři většinou pojmají Šumavu jako útvar přeshraničního charakteru, vztahuje se jejich reflexe Šumavy po roce 1989 většinou na prostor uvnitř českého území.

Popis vztahů mezi Čechy a Němci je ve zkoumaných textech většinou zaměřen na zobrazování konfliktních situací a také rozdílů v různých oblastech života, než na líčení poklidného („bezpříznakového“) soužití. Kromě toho je vždy jednodušší a do jisté míry i „příjemnější“ zachytit konflikt, v němž zaujímá ten druhý národ nevýhodnou pozici - prohrál válku, byla odhalena jeho ekonomická slabost, společenská nevyspělost apod. Tímto lze zdůvodnit, proč čeští autoři častěji tematizují období druhé světové války, zatímco německy píšící autoři se zaměřují na objevování nepříznivého stavu české části šumavské krajiny i myšlení jejích obyvatel po pádu železné opony.

Ve zkoumaných textech se vyskytují tři typy pohledů na vztahy mezi Čechy a Němci v době po roce 1989. První dva reprezentují pohledy příslušníků každého z obou národů na národ druhý, třetí stojí nad těmito, je jakousi obecnou reflexí minulosti česko-německých vztahů a jejich perspektiv do budoucnosti. Místem znovunavazování kontaktů mezi Čechy a Němci je česká část Šumavy, jež je zejména pro německy píšící autory přitažlivá jako prostor nově otevřený.

5.3.4.1 Obecná reflexe česko-německých vztahů

Obecné úvahy o perspektivách nového navazování vztahů mezi Čechy a Němci v regionu Šumavy se v literatuře vyskytují pouze v několika textech a vždy jsou dány do kontextu s reflexí minulosti, protože poslední etapa česko-německých vztahů před rozdělením středoevropského prostoru mezi blok východní a západní a tím i izolací česky a německy mluvícího obyvatelstva Šumavy byla značně konfliktní a mnohé z těchto konfliktů zůstaly nedořešeny. Nevyřešené konflikty i vědomí, že posledním obdobím česko-německých vztahů před čtyřiceti lety izolace byla válka a následný transfer, se v úvahách o perspektivě znovunavázání vztahů mezi Čechy a Němci projevují jednak jako obavy z vzájemného kontaktu, jednak i jako určitá skepse.

Ondřej Fibich v *Prologu* sbírky *Pasovské elegie*²³⁸ vyzývá k opětovnému sjednocení Šumavy ve smyslu prostorového i kulturního propojení, které bylo Šumavě po staletí vlastní:

Prolog

V časech, kdy Šumava byla pralesem

a víra lidí mělká,

otiskl poustevník Vintíř své tělo do kamene

Na znamení všem potomkům

A oni přišli a žili tu své tvrdé životy

Dlouhá zima a chladné léto

Křížem se žehnali

Pod Madonou zalévali mech

Avšak z Boha národů udělali národ bez Boha

Mezi troskami Desatera pochodovali

A za nimi krev a nenávisť

Celá země tu teď připomíná lom zkamenělé bolesti

Zatím autobus míří k Pasovu

Pryč jsou záseky i dráty

Jak se měnily Vintířovy stezky!

²³⁸ Fibich 1998

Ale my?

Je mlha, s ní leží první sníh

Pozdní noc

Ještě nevyšel Stifterův poutník

A vltavín nezdvihly tvé dlaně

Vždyť srdce otvírá se

až v betlémskou chvíli

Tvým darem je chvojí na rány

Šumavo! Bud' opět jedna

Na věky věků Amen

(Fibich 1998: 10)

Fibich zde poskytuje hyperbolický náhled na Šumavu, jehož počátkem je poustevník Vintřít (srov. kap. 4.5, pozn. č. 190) jako symbol propojení českého a německého světa na Šumavě v počátcích dějin státnosti ve střední Evropě a koncem je současnost, doba po odstranění drátů železné opony. Mezi těmito krajními body se odehrála historie Šumavy jako prostoru spoluobývaného Čechy a Němci. Fibichovým východiskem je zde křesťanství, které v osobě mnicha Vintřítě symbolicky spojilo tehdy ještě ne politicky striktně rozdělený český a německý prostor. Rozdělení tohoto prostoru v rovině politické i lidské nastalo poté, co se „z Boha národů stal národ bez Boha“ (srov. Fibich 1998: 10). Tato charakteristika se může vztahovat na oba sousedící národy – nejprve na Němce a nacismus, následně na Čechy a komunismus, obě tyto ideologie jsou v podstatě stejně zločinné. Ztráta víry jako hodnoty spojující oba národy se podle Fibicha stala příčinou proměny vztahu Čechů a Němců do polohy „*krev a nenávisť*“ (Fibich 1998: 10), jejímž praktickým dopadem na krajinu je, že: „*Celá země tu teď připomíná lom zkamenělé bolesti*“ (Fibich 1998: 10). Výzva k novému sjednocení Šumavy především na rovině antropogenní, „*Šumavo! Bud' opět jedna*“ (Fibich 1998: 10), je výrokem vztahujícím se na perspektivu budoucnosti po pádu železné opony. Návrat k víře je zde demonstrován jako klíč k obnovení vztahů mezi Čechy a Němci, které byly v prostoru Šumavy celá staletí něčím zcela samozřejmým, víra jako jistá kulturní univerzálie Čechy a Němce spojovala.

Reflexe moderní historie Šumavy je obsažena i v některých dalších Fibichových básních sbírky *Pasovské elegie*. Stejně jako v *Prologu* poukazuje Fibich i zde na podíl viny obou národů na vzájemném odcizení a vyzývá k opětovnému navázání kontaktů:

Daleká píseň

Pasov je bytost,

kteřá tuší

nad sebou v dálce Šumavu

podobnou žebříku Jákobovu

*Z obou stran
stoupaly národy
ke svému ponížení*

Snad už je konec oněch let

/.../

(Fibich 1998: 16)

Žebřík Jákobův je v Bibli symbolem pro spojení nebe a země²³⁹ a Šumava v tomto obrazném pojmenování tedy vystupuje nejen jako prostor s určitým duchovním rozměrem, ale jako prostor s potenciálem znovu spojovat dříve rozbité vztahy. Výjimečnost Šumavy uvedená v této básni spočívá stejně jako ve výše uvedeném *Prologu* právě v její geografické poloze mezi dvěma státy. Ta jí předurčuje stát se místem obnovení dobrých vztahů mezi Čechy a Němci. Fibich se tedy nepohybuje uvnitř české části Šumavy, nezabývá se vztahy mezi Čechy a Němci v rámci jednoho státu, ale akcentuje, že Šumava je celek přeshraniční.

Opětovné navázání vztahů mezi Čechy a Němci je podle Fibicha podmíněno oboustranným odpuštěním viny, tedy aktem spadajícím do sféry křesťanské víry.

*Zinngießergasse*²⁴⁰

*Uličko úzká jako bolestná ústa
Uličko podobná paprsku slunce,
který se od hladiny Innu odrazil
Nebud' pustá*

*Kdo chce tou uličkou k Dómu,
ten musí se bezděky obejmout
s chodcem, který jde naproti
Za souhlasu domů*

*Je ale plna stínů tato ulice,
které ti stahují srdce i ústa
Odpusťme jeden druhému
Folmavu, Lidice*

²³⁹ Jákob měl podle Bible sen, v němž viděl žebřík, po kterém sestupovali andělé.

²⁴⁰ Zinngießergasse (Cínařská) je ulice v Pasově na starém městě, jedná se o nejužší pasovskou uličku, která byla nejprve nazývána „An der Judenschule“ (U Židovské školy) a poté „Schergengasse“ (Biřická). Její symbolika v tomto kontextu nespočívá pouze v tom, že je tak úzká, že když jí procházejí dva lidé proti sobě, tak se musí obejmout, aby prošli, ale je možné ji najít i v jejím názvu a jeho historických podobách, protože název U Židovské školy konotuje problematiku židovské otázky spojené s druhou světovou válkou, biřic je symbolem moci a násilí, cínař je řemeslník, který je tvůrcem nějaké nové kvality, jež je z povahy materiálu, se kterým pracuje, pevná a odolná.

*Uličko úzká jako pramínek vína,
který vymývá hlubokou ránu,
zastav ty stíny dávných let
Zhojí se vina*

(Fibich 1998: 36)

V této básni Fibich vyzývá k odpuštění vzájemných křivd - na jedné straně za vypálení a vyvraždění české vesnice Lidice Němci, na druhé straně za Fomavu jako symbol divokého odsunu Němců, při kterém bylo Čechy zavražděno několik desítek nevinných německých civilistů. Odpuštění starých křivd je podle Fibicha předpokladem nového začátku vztahů mezi Čechy a Němci. K vyjádření této intence autor volí nejužší uličku v Pasově (viz pozn. č. 240) jako symbol prostoru, který je natolik úzký, že když jím procházejí dva lidé proti sobě - zde symbol pro Čechy a Němce - musejí se „bezděky obejmut“ (Fibich 1998: 36), aby uličkou prošli. Úzké uličky starých měst bývají vždy tmavé a stinné, světlo do nich neproniká a tato temnota je zde symbolem aktuálního stavu vztahů mezi Čechy a Němci, kdy vina ještě není odpuštěna. Symbolické je i směřování této uličky k pasovskému Dómu - křesťanskému chrámu, jenž symbolizuje mír a smíření a jako „hmatatelný“ zástupce křesťanské víry by se mohl stát východiskem při překonávání vzájemných křivd.

Jiným symbolem nejen česko-německých vztahů je ve Fibichově sbírce *Pasovské elegie* most:

Innbrücke

/.../

Když opustí nás mosty,

z řeky se stane zed'

/.../

(Fibich 1998: 44)

Ačkoli titul básně je zároveň názvem jednoho z pasovských mostů, je možné na základě kontextu chápat tento most jako symbol určitého vztahu mezi dvěma subjekty. Bez mostu by byl takový vztah nemožný a aby mohlo dojít k uskutečňování tohoto vztahu, je třeba postavit most, na jehož stavbě se podílejí obě strany.

Přestože se tato Fibichova sbírka jmenuje *Pasovské elegie* a mnohé z básní v ní obsažených se vztahují k Pasovu, je jejím obsahem reflexe česko-německých vztahů v prostoru široce chápaném jako Šumava. Při tom je zdůrazněna jedinečnost Šumavy spočívající v jejím umístění na pomezí životního prostoru dvou národů.

Reflexe antropogenní hranice mezi Čechy a Němci založené na událostech předcházejících čtyřicetiletému oddělení obou národů v prostoru Šumavy se objevují i v textech německy píšících autorů. Všem těmto textům je společná jistá obava z navazování nových kontaktů založená především na okolnostech, jež předcházely rozdělení Evropy železnou oponou. Přesto je v některých textech explicitně a v jiných implicitně obsaženo pozitivní stanovisko k budoucnosti nově navázaných vztahů mezi Čechy a Němci.

Obavy z obnovení kontaktu, resp. z nepřekonatelnosti antropogenní hranice mezi oběma národy zachycuje např. Katharina Eisch²⁴¹ (nar. 1962 ve Zwieselu, Bavorsko) ve svém příspěvku *Fremde Heimat Böhmerwald. Gespräche mit Deutschen in einem böhmischen Dorf*²⁴² v antologii *Böhmen. Blick über die Grenze*:²⁴³ „*Noch immer muß die Vergangenheit im Böhmerwald mit einer undurchdringlichen Grenze aus Schuld, Haß und Angst abgewehrt werden.*“²⁴⁴ (Eisch 1992: 133).

Bernhard Setzwein se ve svém příspěvku *...und Nemanice heißt Wassersupp'n*²⁴⁵ ze stejné antologie soustředí na praktickou stránku nového setkávání a popisuje deníkovou formou znovuotvírání českých hranic na přelomu let 1989 a 1990 ve svém domovském regionu:²⁴⁶ „*Tschechen und Oberpfälzer fangen an, sich nicht gerade gegenseitig in die Arme zu fallen, aber immerhin ein gemeinsames Tänzlein zu wagen.*“²⁴⁷ (Setzwein 1992: 12). První setkání Čechů a obyvatel Horní Falce bylo podle Setzweinových vzpomínek poněkud chladné, ale nebylo nepřátelské. Setzwein vidí perspektivu budování nových kontaktů v navázání na dřívější kulturní tradice, které byly oběma národům společné a přesahovaly politickou hranici: „*Mit einer so langen Tradition im Rücken kann es gar nicht anders sein, als dass genau an dieser Stelle der kulturelle Austausch wieder möglich wird.*“²⁴⁸ (Setzwein 1992: 12). Staletí trvající a rozvíjející se společné kulturní tradice Čechů a Němců žijících v tomto regionu ve smyslu např. církevních slavností apod. nebylo možné několika desítkami let izolace zničit, proto by se měly stát základem budoucí spolupráce.

5.3.4.2 Češi očima Němců

Šumava byla po pádu železné opony objevována českými i německými občany. Pro obě skupiny byla tato krajina atraktivní svojí dlouholetou nepřístupností, protože ani Češi se v době totality v mnohých oblastech Šumavy nemohli volně pohybovat. Pro některé Němce byla Šumava krajinou dětství, kterou museli po válce opustit. Těžiště zájmu o Šumavu se tedy přesunulo především na českou část přeshraničního prostoru souhrnně označovaného jako „Böhmerwald“.

Po odstranění politické hranice ve formě železné opony se ukázalo, že sblížování Čechů a Němců v příhraničním regionu Šumavy, pokud o něj je vůbec zájem, je limitováno hranicemi antropogenními, jejichž překonání není na rozdíl od hranice politické možné jednorázovým aktem, ale právě dlouhodobou vzájemnou interakcí a postupným poznáváním. Ze strany německých občanů byl

²⁴¹ Texty etnoložky Kathariny Eisch spadají spíše do sféry literatury odborné. Podkladem pro dále zmíněný text byly rozhovory autorky vedené s Němci, kteří na Šumavě po odsunu v roce 1945.

²⁴² *Cizí domov Šumava. Rozhovory s Němci v jedné české vesnici*; Eisch 1992: 128-135

²⁴³ *Čechy. Pohled přes hranici*; eds. Becher/Ettl 1992

²⁴⁴ „*Stále ještě musí být na Šumavě překonávána nepropustná hranice z viny, nenávisti a strachu.*“

²⁴⁵ „*a Nemanice se nazývají Wassersuppen* [německý název pro Nemanice]; Setzwein 1992: 11-18

²⁴⁶ Bernhard Setzwein bydlí v hornofalckém městečku Waldmünchen, které se nachází několik kilometrů od české hranice. Nemanice jsou obec v západních Čechách, vzdálená 21 km od města Domažlice. Jedná se o obec blízko městečka Waldmünchen.

²⁴⁷ „*Češi a obyvatelé Horní Falce si nezačali navzájem zrovna padat do náruče, ale odvážili se si spolu zatančovat.*“

²⁴⁸ „*S ohledem a tak dlouhou tradici to nemůže být jinak, než že právě na tomto místě se znovu rozvine kulturní výměna.*“

pád železné opony přijímán ambivalentně, protože jím skončila německá vládní podpora tomuto regionu, která mu byla od padesátých let poskytována jako regionu znevýhodněnému těsným sousedstvím s železnou oponou. Dále se Němci obávali zvýšení kriminality a přílivu levné pracovní síly, která by pro region s už i tak vysokou mírou nezaměstnanosti znamenala další přítěž. Tyto úvahy se vztahovaly na předpokládaný vývoj na německé straně „Böhmerwaldu“.

Autoři umělecké literatury ve svých dílech však tematizují zejména prostor na české straně Šumavy. Antropogenní hranice oddělující Bavorsko jako zemi bývalého západního bloku od Československa jako země bloku východního jsou patrné v reflexích úrovně služeb, přístupu k zahraničním turistům a všeobecné kulturní vyspělosti. Některé z obrazů antropogenní hranice mezi Čechy a Němci zachycených v umělecké literatuře je možné považovat za fikci s určitou mírou nadsázky, např. obraz české společnosti podaný Bernhardem Setzweinem v románu *Zelená panna*,²⁴⁹ jiné se zdají být záznamy autentických zkušeností z prvních porevolučních návštěv Němců v českém pohraničí.

Antropogenní hranice zachycená v textech německy píšících autorů disponuje dvěma polohami: 1) stereotypy a předsudky vzniklé vůči Čechům jednak na základě předchozích skoro tisíc let trvajících společných dějin, jednak jako „mýty“ o krajině a jejích obyvatelích uzavřených za železnou oponou, o nichž čtyřicet let nebylo nic známo, 2) „materiální“ podoba těchto stereotypů, jež je zpravidla spojena s určitou konkrétní zkušeností z návštěvy Čech a českého pohraničí těsně po pádu železné opony, je hodnocením např. úrovně služeb apod.

První poloha je obsažena v některých textech antologie *Böhmerwald*²⁵⁰ a dále v Setzweinově románu *Zelená panna*. Spisovatel Harald Grill a spisovatelka a režisérka Anna Wheill (nar. 1951 v Marchu, Bavorsko) podávají shodný obraz obyvatel české strany Šumavy. Grill ve svém příspěvku *Wunderschön und gottverlassen! Wandernotizen entlang des Moldautales*²⁵¹ charakterizuje obyvatele údolí Teplé Vltavy následovně: „*All die „Jiři-Menzel-Typen“ sind eben nicht nur originell, melancholisch oder schrullige Marionetten wie die Bahnhofsvorsteher auf ihren Bahnsteigen. In Wirklichkeit verlieren sie sich zwischen den Ritzen des Alltags und keiner sucht nach ihnen.*“²⁵² (Grill 2003: 118). Anna Wheill nahlíží ve svém příspěvku *In Taus selbdrift*²⁵³ na obyvatele českého pohraničí a celkově na potenciál možné přeshraniční spolupráce takto: „*Ich kenne Leute, die über die Grenze lieber mit dem Zug fahren als mit dem eigenen Auto. Sie sagen, es ist ein Kafkaland gewesen und man weiß nicht, wo man sich beklagen soll, wenn etwas passiert. Die gleichen Leute halten Reden über die Freundschaft und unterzeichnen Verträge über Zusammenarbeit, die rein theoretischer Natur sind.*“²⁵⁴

²⁴⁹ Setzwein 2007

²⁵⁰ Šumava; eds. Ettl/Eisch 2003

²⁵¹ *Překrásná a bohem opuštěná [krajina]! Zápisky z putování podél údolí Vltavy*; Grill 2003: 107-118

²⁵² „Všechny ty „menzelovské typy“ bohužel nejsou originální, melancholické nebo rozmarné loutky jako přednostové stanic na svých nástupištích. Ve skutečnosti se ztrácejí mezi skulinami všedních dní a nikdo je nehledá.“

²⁵³ *Ve trojici v Domažlicích*; Wheill 2003: 153-159

²⁵⁴ „Znám lidi, kteří jedou přes hranice raději vlakem než vlastním autem. Říkají, že je to tam kafkovská země a člověk neví, kde se může dovolat, když se něco stane. Ti stejní lidé mluví o přátelství a podepisují smlouvy o spolupráci, které jsou jen teoretické povahy.“

(Wheill 2003: 153).

Označení místních obyvatel jako „*Jiři-Menzel-Typen*“ a země „*Kafkaland*“ konotuje určité skutečnosti. Menzelovskými typy jsou myšleny rázovité figurky z Menzelových filmů vymykající se svými vlastnostmi většinové společnosti a stojící na jejím okraji. Česká společnost jako celek by se teoreticky nemusela skládat pouze z takových figurek, ale tento region je svojí periferností předurčen být obýván takovými osobami. Grill však označení „*Jiři-Menzel-Typen*“ posouvá ještě do další roviny, když místním obyvatelům odírá vlastnosti tradičně spojované s menzelovskými figurkami, tito lidé totiž ztratili na půvabu Menzelových postav a jsou tak zcela nezajímaví.

Výše uvedená pasáž z textu Anny Wheill obsahuje několik stereotypů vztažených Němci na Čechy. Jízda do Čech vlakem místo vlastním autem implikuje možnost odcizení auta, je tedy narážkou na společenské poměry v Čechách. Označení „*Kafkaland*“ obsahuje nevyzpytatelnost a nebezpečnost této krajiny, ve které si nejen cizinec, ale zřejmě i místní obyvatel nemohou být ničím jistí. Aluze na Kafku a jeho texty konotuje nespravedlnost, bezprávnost, křivdy, jež není vůle objasnit a jejichž oběti se člověk stává, aniž by znal příčinu nebo si byl vědom nějakého provinění. V posledním souvětí je vyjádřena kritika postoje Němců k navazování spolupráce s Čechy, Němci podle autorky o skutečné navazování vztahů s partnery z české strany hranice nestojí. Vzhledem k tomu, že obraz Čechů je zde vytvářen na základě zkušeností zprostředkovaných jinými osobami a nikoli autorkou samotnou, existuje teoreticky vyšší pravděpodobnost, že je zkršený. Tato domněnka je podpořena autorčinou kritikou těch samých osob ve vztahu k neochotě navazovat kontakty s Čechy.

Synchronní rovina česko-německých vztahů nahlížených perspektivou Němců je v Setzweinově románu *Zelená panna*²⁵⁵ reprezentována podnikatelem Zachariášem Multererem pokoušejícím se v roce 1991 v příhraniční obci Hlavanice o zřízení velkokapacitního kurníku za podmínek, které by v Německu díky lepším zákonům o ochraně přírody a dalším nebyly dávno možné. Postava Multerera svými výroky a chováním vyjadřuje vztah Němců k Čechům a zároveň jimi naopak implicitně sděluje, jací jsou Němci.

Autor sám sebe stylizuje do role jakéhosi pozorovatele sledujícího s vtípem a ironickým nadhledem znovunavazování kontaktů mezi Čechy a Němci po roce 1989. Proto nejsou v jeho románu zastoupeny pouze názory Němců na Čechy, ale i jsou v něm obsažena i stanoviska opačná. Setzweinem předkládaný pohled na vztahy mezi Čechy a Němci sice není oproštěn od tradičních heterostereotypů, ale je to pohled v první řadě zvědavý a očekávající, než a priori pozitivně, či negativně hodnotící a usilující za každou cenu o objektivitu. Setzwein přistupuje k česko-německým vztahům spíše jako ke vztahům mezilidským, než jako k výčtu historických příčin a následků. Tzv. „velké“ dějiny tvoří v Setzweinově románu jen jakési dokreslení situace, nevystupují v roli hybatele, na kterého by bylo možné „svést“ stav i směr vývoje česko-německých vztahů. Setzwein konstruuje především současný náhled na česko-německé vztahy a zabývá se i jejich perspektivami do budoucna.

Podnikatel Zachariáš Multerer jako ztělesnění „typického“ Němce dostávajícího se těsně po sametové revoluci do interakce s Čechy žijícími v česko-bavorském pohraničí je osobou smýšlející

²⁵⁵ Setzwein 2007

čistě pragmaticky. V centru jeho pozornosti nejsou tradiční heterostereotypy Němců vůči Čechům, ale podmínky, za jakých může uskutečnit svůj podnikatelský záměr. Češi jsou pro něho natolik dobří i natolik špatní, nakolik mu umožní, resp. neumožní uskutečnit jeho záměr. Jedná se tedy nikoli o obraz Čechů očima „nějakého“ Němce, ale o obraz Čechů (někdy spíše ne blíže identifikovaných Slovanů) očima západního podnikatele. Proto v jeho obrazu Čechů a Čech dominují spíše charakteristiky „materiálních“ podmínek, tj. všeobecně kulturní a životní úrovně, než výroky o charakterových vlastnostech Čechů. Některé z charakteristik se přitom nacházejí na pomezí mezi hodnocením vlastností Čechů a hodnocením vyspělosti jejich společnosti poměřované materiální vybaveností, kulturní úrovní apod.

Multerer označuje Čechy jako „ty primitivy zpoza hranice“ (srov. Setzwein 2007: 31), již sice nejsou oproti Němcům příliš civilizovaní, ale za peníze, i drobné, se dokáží přizpůsobit a velmi dobře vykonat požadovanou práci: „*To je halt ten slovanskej talent k improvizaci, kterej se zlatem nedá vyvážit.*“ (Setzwein 2007: 35). Češi jsou vnímáni jako národ dobrovolně submisivní, za několik marek udělají cokoli a při tom mají ještě pocit, že to pro ně je výhodné. Nadřazenost Němců nad Čechy demonstruje Multerer následujícím výrokem: „*Když budou chtít moje peníze, tak se mnou musí mluvit německy.*“ (Setzwein 2007: 33). Tímto výrokem Multerer implicitně charakterizuje především sám sebe.

Kromě hodnocení Čechů Němci, resp. Multererem se v románu objevuje i několik zmínek o Slovanech. Označení Čechů za „slovanské mafiány“ (srov. Setzwein 2007: 33) či ironická poznámka o tom, že Multerer a ostatní Němci chtějí Čechům vlastně pomoci: „*Ale my vás už z toho baráku dostaneme..., však víš, z toho baráku, co se jmenuje východní Evropa.*“ (Setzwein 2007: 66), poukazují na skutečnost, že Němci chápou Čechy jako součást tzv. východního bloku - v jejich pojetí Ruska a všech ostatních pro ně zcela nediferencovaných „slovansky mluvících“ zemí. Multerer podává dokonce i historickou analýzu toho, co vše je podle Němců české a za co jsou podle něho Češi historicky odpovědní: „*No, ten váš Stalin přece..., kdyby si teda ten váš Pepík tehdy v tý ševcovský dílně toho svýho fotra vrazil do ruky práčkový šídlo, dostal otravu krve a umřel, pak by dneska ve vídeňské Akademii umění seděl sto tříletej dementní profesor malířství Schicklgruber, kterej by si jméno nemusel změnit na Hitler, ani býval nemusel vést světovou válku (...)* A vy u vás v Čechách byste v roce 1953 dobrovolně přistoupili k našemu znovuobnovenému království, v jistém smyslu jako pátej bavorskej kmen.“ (Setzwein 2007: 65n.). Němci mají dojem, že Češi jsou pro ně fenoménem velmi dobře známým, protože vedle nich žijí po staletí, a proto si myslí, že dokáží pojmenovat všechny „typicky české“ vlastnosti. Češi jsou však pro Němce zároveň naprosto cizí, protože jsou součástí onoho tajemného nediferencovaného „východního světa“: „*./.../ Čechy, národ plný nejen slovanské melancholie, ale rovněž tatarské nevypočitatelnosti ./.../*“ (Setzwein 2007: 91).

Svémi výroky stylizuje Multerer sám sebe do role „zachránce“ Čechů, protože on Čechy údajně dostane ze zajetí východního bloku (srov. výše Setzwein 2007: 66), jelikož Češi a Němci (v tomto případě je přesnější specifikovat Němce jako Bavorsy, protože jde právě o geografickou a tím i historickou a kulturní blízkost) jsou vlastně jeden kmen: „*Jsmo navzájem mnohem víc spřízněný, než*

si myslíme. Geneticky, mentálně a taky kulturně! Koukni, vždyť my pocházíme z jedněch končin. Vždyť se traduje, že Bavoráci přišli z Čech. Proto je taky celý to škatulkování... (...) šílená pitomost. (...) to je všechno jeden celek.“ (Setzwein 2007: 64n.). Multererovým jediným skutečným cílem je však získat hlavanický zámek pro svůj projekt a podobné výroky mu slouží pouze jako persvazivní formule.

Přes veškerou svoji zaujatost se Multerer o Čechy vyjadřuje i shovívavě, s pochopením jejich současné situace zapříčiněné událostmi nedávné historie: „/.../ jste [Češi] trochu zaostali, ale (...) je to něco, co vás dělá sympatický. (...) všechno se to dá vysvětlit, (...) to, že klopýtáte tak trochu pozadu. Vždyť všichni, co u vás měli něco v hlavě, odcházeli. Vy jste doopravdy vykrváceli. I v osmašedesátém..., vykrváceli jste.“ (Setzwein 2007: 65).

Druhá poloha nahlížení Němců na Čechy (obyvatele) a Čechy (zemi) se týká různých aspektů životní úrovně v Čechách bezprostředně po pádu železné opony. Jedná se o širokou oblast, do níž lze zahrnout materiální stav českých měst a vesnic, kulturní vyspělost obyvatel nejen ve vztahu k návštěvníkům z ciziny apod. Tento druh antropogenní hranice mezi českým a německým národem je zachycen v literárních textech Bernharda Setzweina a Haralda Grilla. Setzweinův text *...und Nemanice heißt Wassersupp'n*²⁵⁶ obsažený v antologii *Böhmen. Blick über die Grenze*²⁵⁷ i Grillův text *Wunderschön und gottverlassen! Wandernotizen entlang des Moldautales*²⁵⁸ zařazený do antologie *Böhmerwald*²⁵⁹ je možné chápat jako zaznamenání určitých osobních zkušeností vzniklých sice na sobě nezávisle, ale podávajících totožný obraz kulturní a životní úrovně v regionu Šumavy a obecně i Čech v prvních letech po pádu železné opony. K těmto dvěma textům přistupuje ještě Setzweinův román *Zelená panna*²⁶⁰ primárně založený na fikci a stylizaci, ale obsahem poukazujícím na podobné skutečnosti.

Grillův text *Wunderschön und gottverlassen! Wandernotizen entlang des Moldautales* je reflexí několika fenoménů spojovaných s českým pohraničím devadesátých let. Jejich popisem autor zprostředkovává německým čtenářům obraz českého pohraničí a přeneseně je i upozorňuje na negativní skutečnosti, se kterými se mohou na svých cestách do Čech setkat. Prvním fenoménem jsou služby spojené s cestovním ruchem a chování Čechů k zahraničním turistům, zejména Němcům, kteří jsou dodnes pro mnoho Čechů symbolem bohatství a blahobytu, a tak mohou za stejné služby platit mnohem více než tuzemští návštěvníci: „700 Kronen für eine Ferienwohnung. Für Deutsche gibt es andere Preise.“²⁶¹ (Grill 2003: 108). Ubytovací služby v Nové Peci popisuje Grill následovně: „Unsere Pension öffnet erst um elf. Aber auch die anderen Restaurants haben noch zu. Wir suchen das Informationszentrum auf. Auch zu. Wenigstens der Supermarkt hat offen.“²⁶² (Grill 2003: 115n.). Na jiném místě textu dává autor obraz úrovně ubytovacích zařízení v českém pohraničí do kontextu

²⁵⁶ ...a Nemanice se nazývají Wassersuppen [německý název pro Nemanice]; Setzwein 1992: 11-18

²⁵⁷ Čechy. Pohled přes hranice; eds. Becher/Ettl 1992

²⁵⁸ Překrásná a bohem opuštěná [krajina]! Zápisky z putování podél údolí Vltavy; Grill 2003: 107-118

²⁵⁹ Šumava; eds. Ettl/Eisch 2003

²⁶⁰ Setzwein 2007

²⁶¹ „700 korun za apartmá. Pro Němce jsou jiné ceny.“

²⁶² „Náš penzion otevírá teprve v jedenáct. Ale také ostatní restaurace mají ještě zavřeno. Vyhledáme informační centrum. Také je zavřené. Alespoň samoobsluha je otevřená.“

obrazu dané krajiny jako celku a tím uznává, že v takovéto krajině to vlastně ani jinak vypadat nemůže, protože se jedná o krajinu sice krásnou, ale zcela na periferii jakéhokoli zájmu, navíc poznamenanou pohnutými dějinami 20. století, odsunem a čtyřicetiletým uzavřením v hraničním pásmu: „*Gegenüber, auf der anderen Seite des Bahngleises, ein älteres Hotel. Eingeworfene Fenster. An der Tür hängen Plakatfetzen. Papierabfälle auf dem Boden. Drunten der Zusammenfluß von Kalter und Warmer Moldau, farbenprächtiges Sumpfgebiet. Eine wunderschöne, gottverlassene Gegend.*“²⁶³ (Grill 2003: 114n.; srov. kap. 4.4.4). Grill v tomto textu tematizuje ještě dva další fenomény typické pro Čechy a zvláště pro české pohraničí v devadesátých letech. Prvním je absence jakéhokoli ekologického myšlení a ve svém důsledku i zákonů chránících životní prostředí. Autor poukazuje na naprostou neuvědomělost Čechů ve vztahu k životnímu prostředí: „*Kunststoff, Autoreifen, weiß der Teufel, was sie da verbrennen.*“²⁶⁴ (Grill 2003: 110). Tento zde kritizovaný bod je v Setzweinově románu *Zelená panna* z pohledu podnikatele Multerera naopak vítanou skutečností, protože Multerer si uvědomuje, že jeho podnikatelský záměr vybudovat velkokapacitní chov kuřat by v Německu za daných podmínek nebylo možné uskutečnit, zatímco Češi mu údajně naopak vyjdou vstříc, protože je ekologie nezajímá a chtějí pouze vydělat peníze.

Posledním fenoménem Němci považovaným za typický pro tuto oblast je prostituce: „*Ein junger Bursche mit langen Haaren begegnet uns. Ein Auto voller Männer stoppt neben ihm. Als der Fahrer merkt: Es ist ja keine Frau!, gibt er Gas.*“²⁶⁵ (Grill 2003: 112n.).

Setzweinův text *...und Nemanice heißt Wassersupp'n* se s výše uvedeným textem Grillovým shoduje v zachycení určité osobní zkušenosti. Setzwein se zde stylizuje do role poutníka vydávajícího se v létě roku 1990 poprvé do Čech, do příhraniční obce Nemanice, aby tam poznával tuto neznámou, i když velmi blízkou zemi. I Setzwein zaznamenává zejména neutěšenou realitou na české straně hranice: „*Der erste Eindruck ist deprimierend. (...) Ein Hochsommertag wie aus dem Bilderbuch. Und dennoch ist alles grau und lieblos. Der einzige Laden im Ort, den wir entdecken können, mit leeren Regalen und zerbrochenen Fensterscheiben. Wie muß einem hier erst zumute sein an den vielen grauen Tagen, wo böhmischer Wind und Regen über die Landschaft peitschen, wenn schon so ein herrlicher Tag die Tristesse nicht aufzuwiegen vermag.*“²⁶⁶ (Setzwein 1992: 14-16). Šed' a prázdnota místa kontrastují s krásným letním dnem, jenž by mohl být výdělečný pro služby v turistickém ruchu, avšak zde žádné nejsou a není zde ani nic jiného, co by se dalo označit za pěkné, takže je celkový dojem z tohoto místa deprimující. K tomuto přistupuje specifické chování některých místních

²⁶³ „*Naproti, na druhé straně kolejí, starý hotel. Vytlučená okna. Na dveřích visí cáry plakátů. Papírky na zemi. Pod tím soutok Studené a Teplé Vltavy, nádherně zbarvené území močálů. Překrásná, bohem opuštěná krajina.*“

²⁶⁴ „*Umělá hmota, pneumatiky, čet ví, co tam pálí.*“

²⁶⁵ „*Potkáváme nějakého mladíka s dlouhými vlasy. Zastavuje vedle něho auto plné mužů. Když řidič zjistí: To přece není žádná žena!, přidá plyn.*“

²⁶⁶ „*První dojem je deprimující (...) Parný letní den jako z obrázkové knihy. A přesto je všechno šedivé a chladné. Jediný obchod, který jsme tam objevili, má prázdné regály a rozbité okenní tabule. Jak se tady člověk musí teprve cítit v mnohých šedivých dnech, kdy český vítr [„böhmischer Wind/Böhmwind“ je termín z oboru meteorologie, označuje silný horský vítr zasahující česko-bavorsko-rakouské pohraniční oblasti] a déšť bičují krajinu, když ani tak nádherný den nedokáže tuto neutěšenost vyrovnat.*“

obyvatel, např. žebrání dětí, fenomén v Německu zřejmě neznámý: „*Das bettelnde Kind in einem der verwahrlosten böhmischen Dörfer gleich hinter der Grenze, das für unser Gefühl so penetrant war, nicht artig und dankbar, und immer noch mehr wollte.*“²⁶⁷ (Setzwein 1992: 18).

Poměry na druhé straně hranice jsou pro Grilla i Setzweina natolik odlišné od poměrů, na které jsou zvyklí, že jejich líčení tohoto prostoru nemůže být nijak pozitivní. Výše uvedené citáty však nejsou a priori negativním hodnocením, jsou spíše zachycením objektivní skutečnosti o kraji, který se geograficky nachází velmi blízko jejich domova, avšak v mnoha ohledech je mu velmi vzdálen. Ani jeden z těchto textů neobsahuje očekávání, se kterými se každý z obou autorů vydával na cestu za českou hranici.

Děj, jeho přesná lokalizace i postavy Setzweinova románu *Zelená panna*²⁶⁸ jsou fiktivní, přesto se obraz české vesnice podaný v tomto románu do značné míry kryje s obrazy zaznamenanými ve výše uvedených textech Setzweina i Grilla. Češi a Čechy jsou zde nahlíženi perspektivou německého podnikatele Multerera, proto je popis poměrů na české straně hranice vymežován tématy, která souvisejí s podnikatelskou sférou a Multererovým podnikatelským záměrem. Méně se objevují hodnocení záležitostí týkajících se každodenního života.

Pro uskutečnění Multererova záměru jsou podstatné právní podmínky spojené s ekologií, získáním potřebného pozemku (cizinci si v Čechách nemohli kupovat půdu) apod. Na počátku devadesátých let nebyla v Čechách ochrana přírody zákony téměř nijak ošetřena, což je jeden z důvodů, proč je pro Multerera tolik atraktivní postavit svůj podnik právě v Čechách: „*Ti v Čechách, ti ještě ani neví, co to ochrana přírody je. (...) Pro investory rajský poměry, to ti teda řeknu. Milion nosnic, to je pětkrát víc než největší zařízení u nás. A oni ještě žebrají, aby se to u nich (...) postavilo, uprostřed dědiny, fabrika na kuřata. (...) Já už vím, jak se takový jednání vede, to mi teda věř. Ovšem... bez pořádný pijatiky to, obávám se, nepůjde.*“ (Setzwein 2007: 32). „Pijatika“ jako jediný způsob, kterým je možné v jednání s Čechy dosáhnout vytyčeného cíle, je pojmenováním určitého heterostereotypu chovaného Němci vůči Čechům a je tím nepřímo vyjádřeno hodnocení Čechů jako národa s nepříliš vysokou kulturní úrovní, protože k jejich přesvědčení o nějakém záměru je stačí opít. Za hodnocení úrovně Čechů po stránce všeobecné kultivovanosti a kultury je možné považovat Multererův výrok o stylu, jakým se Češi oblékají: „*/.../ a myslel tím otázku oděvu. Ta nehrála v Čechách roli pětáctyřicet let.*“ (Setzwein 2007: 114). Tento výrok je součástí Multererova celkového názoru na Čechy jako na národ, jemuž nelze připisovat žádnou velkou míru civilizovanosti a jehož charakteristiku shrnuje výrokem, že Češi jsou „*ti primitivové zpoza hranice*“ (srov. Setzwein 2007: 31).

Multerer si je plně vědom toho, že má příležitost uskutečnit něco, co pravděpodobně za několik let ani v Čechách už nebude možné, Čechy jsou pro něho „*novej Klondike*“ (Setzwein 2007: 202) a o západní Evropě explicitně říká, že: „*/.../ na druhé straně jsou z toho všeho celý podělaný.*“

²⁶⁷ „*Žebrající dítě v jedné z chátrajících českých vesnic hned za hranicemi, které tak dotíralo na naše city, nebylo slušné a vděčné a chtělo stále více.*“

²⁶⁸ Setzwein 2007

(Setzwein 2007: 202). Čechy se po pádu železné opony staly pro západní podnikatele jakousi „novou Amerikou“, místem nekonečných možností. To si Multerer plně uvědomuje: „*U vás ještě vládnou gründerský časy.*“²⁶⁹ *Ještě žijete takřikajíc ve věku zlatokopeckýho opojení.*“ (Setzwein 200: 37).

5.3.4.3 Němci očima Čechů

V dílech českých autorů je téma vztahů mezi Čechy a Němci v době po pádu železné opony zastoupeno relativně málo. Česká část Šumavy se po roce 1989 stala pro německy píšící autory zajímavou látkou, protože byla několik desítek let nepřístupná a zároveň je prostorem, který byl několik set let obýván Němci. Čeští autoři se ve svých textech zaměřují spíše na obecné úvahy o tomto prostoru (viz výše Fibich). Při zobrazování druhého etnika a jeho způsobu života v rámci zkoumaných textů neplatí, že Němci píšící výhradně o Čechách a naopak.

Z českých autorů se o hodnocení Němců Čechy ve vztahu k situaci po otevření hranic zmiňuje Ota Filip (nar. 1930 v Ostravě).²⁷⁰ Jeho německy psaný příspěvek *Wiedersehen mit drei Kirchen. Eine Reise nach Westböhmen*²⁷¹ v antologii *Böhmen. Blick über die Grenze*²⁷² pojednává o návratu vypravěče do míst v českém příhraničí, která před válkou navštívil s matkou. Nyní se po 52 letech konečně může podívat se do této dříve nepřístupné oblasti. Jádrem celého textu je setkání s místními obyvateli, jejichž postoj je vůči komukoli, kdo mluví německy, a priori nepřátelský:

„*Sie kommen aus dem Reich?*“

„*Nein. Ich komme aus Bayern.*“

„*Das ist dasselbe*“, *erwidert sie böse.* „*Sind Sie nicht auch einer von diesen Emigranten, die jetzt über die Grenze kommen und ganz dicke Töne über Demokratie reden?*“²⁷³

(Filip 1992: 74)

Tento dialog mezi vypravěčem a jednou místní starší ženou poukazuje nejen na postoj Čechů k Němcům, resp. všem osobám mluvícím německy a přicházejícím ze Západu, ale je i implicitním vyjádřením určitého „autostereotypu“ - tato žena jím vypovídá určité skutečnosti sama o sobě a o Čechách všeobecně. Otázku, zda vypravěč pochází z Říše, lze považovat za projev nepřátelství vůči Němcům, jehož příčina jistě souvisí se zážitky z druhé světové války. Užití slova „Říše“ ve vztahu k někomu, kdo mluví německy, je také důkazem čtyřiceti let izolace daného prostoru od Německa a celého (západního) světa obecně. Žena zažila svoji poslední interakci s Němci v době fašismu, od té doby se však v Německu mnohé změnilo, to ale ona neměla možnost poznat, protože celou dobu prožila v zapadlé vesnici oddělené od Německa železnou oponou. Negativní postoj vůči emigrantům

²⁶⁹ Jako tzv. Gründerzeit je v německých dějinách označována doba po vzniku sjednocené Německé říše v roce 1871. Tato doba se vyznačovala mimořádným hospodářským vzestupem, rozvojem průmyslu, bankovníctví apod. Gründerské období skončilo v roce 1873, kdy nastala všeobecná světová hospodářská krize (srov. Müller/Krieger/Volrath 2001: 186).

²⁷⁰ Od roku 1974 žije v Německu, píše česky i německy.

²⁷¹ *Shledání se třemi kostely. Cesta do západních Čech*; Filip 1992: 71-76

²⁷² *Čechy. Pohled přes hranice*; eds. Becher/Ettl 1992

²⁷³ „*Přicházíte z Říše?*“ // „*Ne. Přicházím z Bavorska.*“ // „*To je to samé.*“, *odvětila zle.* „*Nejste snad také jeden z těch emigrantů, kteří teď jezdí přes hranice a chvástají se demokracií?*“

vracejícím se do vlasti může být projevem závisti jejich životní úrovně, protože po otevření hranic dochází ke konfrontaci mezi těmi, kteří prožili celou éru komunismu v Československu, a turisty ze Západu a navracejícími se emigranty. Tato konfrontace odhalila antropogenní hranice mezi oběma národy v mnoha oblastech. V tomto případě se jedná o negativní postoj Čecha k Čechovi, avšak emigranti byli Čechy hodnoceni spíše jako cizinci, protože jejich životní úroveň odpovídala standardům západního světa a navíc nebyli nuceni vyrovnávat se s různými problémy, které přinesla změna režimu a které jsou v některých oblastech patrné dodnes.

Antropogenní hranice mezi Čechy a Němci je významnou složkou tematického plánu Setzweinova románu *Zelená panna*.²⁷⁴ Perspektiva nahlížení Čechů na Němce je v *Zelené panně* rozdrobena, protože nositelem hodnocení Němců není jedna postava Čecha, ale více postav různého věku i společenského postavení. Češi nejsou ve svých hodnoceních „těch druhých“ tolik explicitní a výroky Čechů o Němcích se v románu vyskytuje ve srovnání s počtem stanovisek vyjádřených Němci (zejména podnikatelem Multererem) o Česích méně. Tuto skutečnost je možné přičíst i etnické příslušnosti autora. Setzwein však není Němcem zaměřeným proti Čechům, je spíše bystrým pozorovatelem, jenž do románu vkládá své zkušenosti z návštěvy českého pohraničí v devadesátých letech a doplňuje je o reflexi jednoho z „typů“ Němců, kteří se časně po sametové revoluci vydali za bavorsko-českou hranici. Setzwein sám není předobrazem podnikatele Multerera, ale dokáže s nadhledem a ironií vystihnout myšlení a úmysly prvních porevolučních německých podnikatelů na českém území a tím je implicitně podrobuje jisté kritice. Nadhled a pozorovatelský talent uplatňuje ale i z opačné strany – když píše o Němcích očima Čechů. Přestože obraz Němce je v *Zelené panně* obsažen spíše implicitně, je pro českého čtenáře snadno dekódovatelný. To dokazuje autorovu vynikající pozorovací schopnost, protože na pozadí určitých (konkrétních, ale často ne vyslovených) představ Čechů o tom, jak vypadá typický Němec, takového Němce konstruuje.

Postava Multerera odpovídá obecným představám mnoha Čechů o „typickém Němci“. „Typický Němec“ je bohatý, může si koupit cokoli a když to z nějakého důvodu nejde přímo, tak to jde přes někoho. Setzwein k tomuto účelu vytvořil postavu starého Vendy Kolouška, jenž hraje roli tzv. bílého koně, fenoménu známého z nekalého podnikání devadesátých let. Multerer disponuje atributy „typického Němce“: má luxusní černé auto (srov. Setzwein 2007: 34) a své obchodní cesty do Čech zakončuje návštěvami nevěstinců (srov. Setzwein 2007: 31).²⁷⁵

České postavy užívají ve svých výrocích o záležitostech souvisejících s Němci podstatně více narážek na minulost, zatímco Multerer jako představitel „typického“ Němce hodnotí především současný stav české společnosti, stupeň její vyspělosti apod. Česko-německé vztahy byly koncem druhé světové války odsunem Němců a nástupem komunismu na čtyřicet let přerušeny, ale české

²⁷⁴ Setzwein 2007

²⁷⁵ Prostituce jako jeden z typických fenoménů českého pohraničí byla zmíněna výše v souvislosti s Grillovým textem *Wunderschön und gottverlassen! Wandernotizen entlang des Moldautales (Překrásná a bohem opuštěná [krajina]! Zápisky z putování podél údolí Vltavy*; Grill 2003: 107-118). Jedná se o jev všeobecně považovaný za negativní, ale je to určitý druh obchodu, který by bez zákazníků neexistoval. Okruh zákazníků příhraniční prostituce tvořili v devadesátých letech zejména Němci, proto není možné tento negativní jev hodnotit pouze jednostranně - jako problém výhradně český.

postavy tohoto románu na jejich poslední éru ve svých výročí velmi rády narážejí a implicitně tak vyjadřují, co si o Němcích myslí.

Disident Vančura komentuje Multererův podnikatelský záměr následovně: „*Prostřednictvím bílého koně střelíte pod rukou náš zámek Němci, který tu vybuduje slepičí koncentrák.*“ (Setzwein 2007: 47). Spojení slova „Němec“ s výrazem „koncentrák“ zřetelně evokuje druhou světovou válku, Multerer navíc nepřímou přiznává, že jeho velkokapacitní kurník nebude žádným chovem zřízeným podle ekologických ani „humánních“ standardů, nýbrž zařízením zaměřeným pouze na výkon, a taková zařízení jsou u nich v Německu dávno zakázána. Další narážku na druhou světovou válku představuje výrok bývalého starosty Hlavanic Urbánka: „*Němci si tady nic kupovat nemůžou. (...) Když se jim nepodařilo tehdy dostat nás pomocí těch svých tanků, tak by to teď zkusili znovu s prachama!*“ (Setzwein 2007: 54). V Urbánkově výroku se spojuje narážka na minulost s tím, co si o Němcích myslí Češi dnes. Němci jsou v jejich očích věčnými dobyvateli českého prostoru, mění se pouze prostředky, kterých k tomu užívají. Podobná reflexe Němců jako dobyvatelů je také obsažena v příspěvku Haralda Grilla v antologii *Böhmerwald*:²⁷⁶ „*Die Tschechen nennen ihre deutschen Gäste manchmal „Markomannen“ und umschreiben so deren Gier, billig einzukaufen und doch vergleichsweise hohe Summen für alles zu bezahlen.*“²⁷⁷ (Grill 2003: 108). Češi se v synchronní perspektivě cítí být Němci nikoli ohrožováni, ale dobývání, alespoň částečně si uvědomují, že otevřením českých hranic po pádu železné opony se zde naskytl takřka neomezený podnikatelský prostor, kterého oni nemohou využít, protože nemají ani kapitál, ani zkušenosti s podnikáním, ale vědí, že prvními, kteří tohoto prostoru využijí, budou Němci, protože ti mají obojí a jsou geograficky nejbliž.

Jiným způsobem konotace minulosti je v *Zelené panně* Lovcova (dlouholetý spolupracovník StB, donašeč na Vančuru) reflexe odsunu Němců z Hlavanic. Přibližně polovina hlavanických obyvatel byli dříve Němci a jeden z nich se nedokázal s odsunem smířit, a tak se oběsil v tzv. Sviní díře, kde ho dlouho nikdo nenašel a kde od té doby roste jedovatá houba pavučinec plyšový. Lovce považuje Němcovu sebevraždu za „*/.../ poslední zákeřný akt pomsty toho Němce (jeho jméno znali všichni zcela spolehlivě, vždyť byl jejich soused, nazývali ho ale pouze tím Němcem).*“ (Setzwein 2007: 62). Uplatnění kolektivní viny vůči sousedům Němcům, kteří se nijak neprovinili, ještě téměř padesát let po válce naopak vypovídá o přetrvávajících antipatiích vůči Němcům jako takovým, nerozlišování mezi viníky a oběťmi a konečně i o trvanlivosti heterostereotypů. Takový přístup odpovídá výše uvedenému úryvku z textu Oty Filipa, ve kterém je vracející se emigrant konfrontován s negativním stanoviskem postarší ženy ke všem, kteří mluví německy.

Odlišnou rovinu nahlížení na Němce představuje pro Čechy nepochopitelná skutečnost, že někteří vysídlení Němci (nebo jejich děti) se po revoluci vracejí do krajiny svého dětství a rozhodnou se tam na vlastní náklady opravit např. nějakou církevní památku: „*Jako tamle v Horšovském Týně,*

²⁷⁶ *Šumava*; eds. Ettl/Eisch 2003

²⁷⁷ „*Češi někdy nazývají své německé hosty „Markomany“ a popisují tak jejich lačnost po levném nakupování a zároveň ochotu za vše zaplatit nesrovnatelně vyšší částky.*“

tam taky jakýsi cizinec zaplatí kompletní opravu kaple sv. Anny. Musí to být nějaký sentimentální trouba..., ani nevím, odkud je. Jeho rodiče tam prý kdysi žili.“ (Setzwein 2007: 73). Takový akt se zdá Čechům směšný a nepochopitelný - nechápou, že může někdo něco udělat jen tak, bez nějakého osobního prospěchu. A když se navíc jedná o církevní památku, je taková záležitost ještě nepochopitelnější, protože církevní stavba je podle názorů Čechů pokřivených čtyřiceti lety komunismu zcela neúčinná. Tímto výrokem nynější starosta Hlavanic Mucha nepřímou poukázal na určitý charakteristický rys české povahy. Návrat odsunutých Němců nebo i Čechů emigrantů do vlasti představuje pro Čechy tvrdou konfrontaci se západním světem, ve které se odhalují některé z Čechům často připisovaných vlastností, jako je např. závist, ale může to být i prosté zklamání ze čtyřiceti let prožitých v nesvobodě a bez mnohých možností, které byly na Západě zcela běžné.

6. „Šumavská literatura“ a „literatura o Šumavě“ po roce 1945.

Shrnutí

6.1 Témata

„Šumavská literatura“ definovaná jako soubor textů napsaných převážně německy mluvícími autory pocházejícími ze Šumavy zanikla spolu s transferem německého obyvatelstva z Čech po druhé světové válce. Čeští autoři tematizující ve svých dílech Šumavu po roce 1945 měli kvůli nepřístupnosti pohraničního pásma železné opony také pouze velmi omezené možnosti krajinu Šumavy poznávat. Literární obraz Šumavy druhé poloviny 20. století a počátku století 21. je tedy ovlivněn především geopolitickým vývojem daného regionu, přesto zůstala některá témata v česky i německy psané „literatuře o Šumavě“ zachována, vedle nich se objevila nová, související s proměnou obrazu Šumavy ve 20. století.

Prostorové vymezení Šumavy je ve zkoumaných textech zcela nejednotné a lze v jeho koncepcích vysledovat pouze několik tendencí. Pojetí Šumavy jako prostoru je závislé na době vzniku daného textu, etnické příslušnosti autora, jeho světonázorové orientaci a v některých případech je ovlivněno i volbou žánru. V textech žánrů pověst a historický román je Šumava nazírána jako široký a otevřený přeshraniční prostor, zatímco texty, jejichž děj se odehrává v době po roce 1945, různými způsoby reflektují politickou i antropogenní hranici mezi třemi státy, resp. dvěma mocenskými bloky a jejich obyvateli. Etnická příslušnost autora ve vztahu k prostorovému vymezení Šumavy souvisí částečně i s dobou vzniku díla, protože většina ze zkoumaných textů napsaných německy mluvícími autory vznikla po roce 1989, zatímco většina textů psaných česky vznikla před pádem železné opony a otevřením hranic.

V textech mnohých českých autorů se prostorové vymezení Šumavy kryje s pojetím Šumavy jako prostoru z jihu ohraničeného státní hranicí, na severu volně přecházejícího ve vágně definované Pošumaví a jižní Čechy, na západě nejasně odděleného od Českého lesa a na východě někdy zasahujícího až do oblasti Novohradských hor. Takové prostorové pojetí Šumavy koresponduje s uzavřením české části Šumavy do železné opony - autoři se mohli pohybovat pouze v relativně malém a ohraničeném prostoru, proto v dílech českých autorů Šumava většinou není obsažena jako celek, ale je vybírána určitá její část a tomu odpovídá četný výskyt toponym.

Německy píšící autoři naproti tomu vnímají Šumavu jako součást širokého přeshraničního útvaru nazývaného „Böhmerwald“, jenž byl železnou oponou uměle rozdělen. Jejich pojetí prostoru Šumavy je z hlediska počtu užitých toponym méně podrobné, protože se soustřeďují na zachycení širšího prostoru, ale zároveň je sensitivnější ve smyslu popisu různých aspektů antropogenní hranice mezi bývalým východním a západním blokem.

Světonázorové stanovisko vyčleňuje ze spektra zkoumaných českých textů autory

komunisticky orientované a jednoho autora orientovaného duchovně. Z hlediska prostorového vymezení Šumavy jsou signifikantní pouze komunisticky orientovaní autoři, protože v jejich textech se jižní hranice Šumavy striktně kryje s hranicí státní, za kterou jako by už žádný další prostor neexistoval. Šumava se paradoxně nachází přímo ve středu Evropy a zároveň je kvůli železné oponě jedním z nejvíce periferních regionů v Evropě, a to na všech třech stranách hranice.

Prvotní role Šumavy jako látky umělecké literatury spočívala ve vytváření části národního mýtu, později i mýtu Šumavy samotné. Literatura o Šumavě vzniká po roce 1945 reflektuje zejména aktuální témata spojená s geopolitickým vývojem dané oblasti. Tím dochází k odklonu od pojetí krajiny jako entity ahistorické ke krajině, jíž je imanentní čas symbolizovaný rychle se střídajícími společenskými poměry.

Se změnou funkce Šumavy z bezčasé mytické krajiny v prostor naplněný aktuálním děním došlo i ke změně poměru zastoupení přírodní a lidské složky Šumavy v jejím literárním obrazu. Dominance přírodní složky krajiny ustoupila složce civilizační, jež však v daném období výrazně ovlivňuje podobu přírody, a tak je zpětně tematizována i příroda. Příroda již nezaujímá roli jednající postavy, jak tomu bylo v dílech některých autorů 19. století. V některých textech vystupuje šumavská příroda jako pouhá kulisa, v jiných je autorova intence zaměřena na vztah člověka a přírody. Téma vztahu člověka k přírodě je obsaženo zejména v textech německy píšících autorů a představuje reflexi aktuální problematiky nadměrného a nešetrného využívání přírodních zdrojů. Poměr sil ve vztahu „člověk – příroda“ se začal obracet již ve druhé polovině 19. století, kdy byla Šumava ve větší míře industrializována. Dříve byl život člověka odkázán na drsnou šumavskou přírodu, nyní je naopak příroda ohrožena zásahy člověka do její integrity.

Téma vztahu člověka k přírodě souvisí s tématem přebývání člověka v krajině. V dílech o Šumavě vzniklých před rokem 1945 byla přítomnost člověka a jeho sídel v šumavské krajině popisována jako něco relativně stabilního a neměnného - lidská sídla představovala určité pevné body v jinak neprostupné a nehostinné krajině. Transfer šumavských Němců po druhé světové válce, zřízení nepřístupného pohraničního pásma, vytvoření přehrady Lipno apod. výrazně proměnily strukturu šumavské krajiny a tím i její literární obraz. Dřívější „samota“ krajiny protnuté mnohými drobnými sídly byla nahrazena opuštěností. Odstranění prvku civilizace ze šumavské krajiny proběhlo především v rovině materiální, v rovině duchovní zůstaly v krajině i jejích bývalých obyvatelích hluboké stopy, které jsou v krajině patrné dodnes. Několik autorů shodně popisuje Šumavu jako „zemi nikoho“, krajinu „bohem opuštěnou“. V těchto charakteristikách je implicitně obsažena skutečnost dřívější přítomnosti člověka v krajině. Samota, neprostupnost a nebezpečnost šumavské krajiny byla nahrazena její vnitřní prázdnotou a opuštěností.

Změny v etnografickém složení obyvatel Šumavy, fyzické i duchovní stopy několikasetleté přítomnosti člověka uvnitř šumavské krajiny přinesly do literatury o Šumavě některá nová témata. Transfer německého obyvatelstva a spuštění neprostupné politické hranice uvnitř dříve relativně otevřeného přeshraničního prostoru vnesly do literatury o Šumavě téma domova (Heimat). V případě odsunutých Němců se jedná o domov nuceně opuštěný, u autorů pocházejících z příhraničních oblastí

Bavorska a Rakouska jde o zachycení jistého druhu neuspokojení z nemožnosti poznávat daný region jako celek, protože železná opona přetrhla veškeré cesty směřující do české části po staletí jednotného kulturního regionu. Pocit ztráty domova, popř. frustrace z nemožnosti nahlédnout oblast „Böhmerwaldu“ jako celek je v textech převážně českých autorů nahrazena mýtem tzv. staré Šumavy a jeho (anti)idyliací. Pohnuté dějiny 20. století zasáhly především českou část Šumavy, proto se reflexe proměny „starého“ světa v „nový“ vyskytuje zejména u českých autorů. Mnoho staletí neměnný charakter i ráz šumavské krajiny se po roce 1945 náhle začal velmi rychle měnit. Větší mobilita přinesla lepší dostupnost služeb, došlo ke zkvalitnění života místních obyvatel, ale také byl nenávratně pozměněn charakter šumavské krajiny tím, že vznikla železná opona, přehrada Lipno apod. Někteří autoři popisují jakési umělé ožívování mýtu „staré Šumavy“ skrze požadavky turistiky, protože návštěvníci chtějí poznat život obyvatel tzv. staré Šumavy.

Turistika se na Šumavě začala rozvíjet již koncem 19. století, avšak masové využívání krajiny k účelům odpočinku nastalo až ve 20. století. První turisté objevovali Šumavu jako exotický, neprobádaný kout země, turisté sklonku 20. století byli takřka ve stejné pozici, protože teprve po pádu železné opony se Šumava začala postupně otevírat návštěvníkům tuzemským i zahraničním. Současná orientace Šumavy především na služby spojené s turistickým ruchem znamená pro krajinu nejen zatížení její fyzické stránky, tj. přírody, ale i jisté její další duchovní vyprazdňování. Původní obyvatelé byli po válce odsunuti, jejich místo formálně zaujali pohraničníci a lidé, kteří se přistěhovali z různých koutů země a většinou na Šumavě dlouho nevydrželi, protože na rozdíl od obyvatel původních neměli žádný vztah k této v mnoha ohledech specifické krajině. Otevření hranic po roce 1989 nepřineslo opětovné zaplnění šumavské krajiny lidským elementem, který by v ní trvale zakotvil a obhospodařoval ji, naopak zůstala i nadále oblastí v mnohých ohledech periferní, protože se stala územím jednak průjezdním, jednak prostorem fyzicky naplněným stále se střídajícími turisty, avšak duchovně stále prázdným. Kromě nešetrného využívání přírodních zdrojů je vnitřní duchovní prázdnota současné Šumavy dalším kritizovaným bodem, jenž je v literárním obrazu Šumavy tematizován.

Na rovině vztahů mezi Čechy a Němci jsou ve zkoumaných dílech zastoupena všechna období jejich vývoje v tomto prostoru, zvláštní důraz je však kladen na podobu česko-německých vztahů v době druhé světové války, bezprostředně po jejím skončení a znovunavazování kontaktů mezi oběma etniky po roce 1989. Čeští autoři se zaměřují zejména na fázi druhé světové války, němečtí spisovatelé na první pokusy o nové navazování vztahů po pádu železné opony. Žádný ze zkoumaných textů nelze označit za a priori nepřátelský vůči druhému etniku, přesto jsou v textech pojednávajících o dějinách vztahů mezi Čechy a Němci ve 20. století zmiňovány mnohé vzájemné negativní stereotypy. Tuto skutečnost lze připsat celkové složitosti fenoménu česko-německých vztahů ve 20. století - některým dodnes nedořešeným křivdám, které komplikují znovunavazování kontaktů po roce 1989. Čeští i německy píšící autoři uvádějí mnoho překážek, které na všech třech stranách hranice zatím znesnadňují nové navazování tvůrčích sousedských vztahů, přesto je jejich vize do budoucna v tomto ohledu optimistická.

6.2 „Šumavská literatura“, nebo „literatura o Šumavě“

Výše uvedené shrnutí témat obsažených v textech pojednávajících o Šumavě a vzniklých po roce 1945 poukazuje na skutečnost, že ačkoli se v českých a německy psaných textech vyskytují mnohá společná témata, není možné tyto texty pojímat jako jednotnou česko-německo-rakouskou „šumavskou literaturu“. „Šumavská literatura“ definovaná jako soubor textů autorů, kteří se na Šumavě narodili, popř. na ní prožili část života a jejichž díla jsou s tématem Šumavy spojena svojí významnou částí (srov. kap. 2.3), je fenoménem po roce 1945 zaniklým. Přesto je možné mezi autory, jejichž díla byla pojednána v této práci, najít takové, kteří v prostoru Šumavy žijí, popř. žili a Šumava tvoří ústřední téma jejich tvorby. K takovým patří čeští autoři Petr Pavlík, Roman Kozák, František Hobizal a Ondřej Fibich. Tito autoři sice nejsou zástupci obsáhlého fenoménu, jenž by se dal nazvat „šumavskou literaturou“ ve smyslu „šumavské literatury“ popsané v kap. 2.3, ale je možné je označit jako „autory šumavské literatury“, aniž by „šumavská literatura“ samotná po roce 1945 musela existovat jako svébytný segment české literatury.

Označit některé ze zde zmíněných německy píšících autorů za „autory šumavské literatury“ je nesnadné, protože původní „šumavská literatura“ vznikla v prostoru uvnitř českého území, jenž byl obýván Němci, a k tomuto prostoru se také tematicky vztahovala. Současní německy píšící autoři mají tendenci pojímat Šumavu spíše jako celek přeshraničního charakteru („Böhmerwald“) a na Šumavu na české straně hranice se soustřeďují pouze s ohledem na některá dílčí témata. Žádný z německy píšících autorů, jehož díla byla pojednána v této práci, se ve svých dílech nezabývá českou částí Šumavy významnou měrou, proto není možné tyto německy píšící autory označit za „autory šumavské literatury“, ale spíše za autory „literatury o Böhmerwaldu“.

7. Závěr

Obraz Šumavy v české a německy psané literatuře vzniklé po roce 1945 je determinován především pohnutým geopolitickým vývojem tohoto regionu ve druhé polovině 20. století. Odsun německy mluvícího obyvatelstva ze Šumavy po druhé světové válce znamenal zánik německé šumavské kultury. Po spuštění železné opony v roce 1948 se z prostoru Šumavy stalo přísně střežené vojenské pásmo, z velké části nepřístupné i českým občanům. Pád železné opony v roce 1989 přinesl nové perspektivy pro tento region na pomezí Čech, Bavorska a Rakouska.

Většina českých textů o Šumavě vznikla v době totality, v textech německy píšících autorů se téma Šumavy objevuje převážně až po roce 1989, přesto jsou v české i německy psané literatuře obsažena mnohá společná témata. Mezi texty o Šumavě jsou zastoupeny různé žánry prózy i poezie, autoři těchto textů jsou Češi, Němci i Rakušané.

Češi vymezují Šumavu většinou jako prostor na české straně hranice, německy píšící autoři naopak vnímají Šumavu, resp. „Böhmerwald“ jako region přeshraniční, který se geograficky, historicky i kulturně rozkládá na pomezí tří států.

Šumava vystupuje česky i německy psaných textech jako příroda i prostor naplněný civilizací. V literatuře jsou reflektována zejména aktuální témata, jako je např. ochrana šumavské přírody, zánik původních německých vesnic, znovuobjevování Šumavy po roce 1989 apod.

Česky i německy píšící autoři se také zabývají vztahy mezi Čechy a Němci. Čeští autoři tematizují především česko-německé vztahy v době druhé světové války a bezprostředně po jejím skončení, německy píšící autoři se soustřeďují na perspektivu česko-německých vztahů po pádu železné opony.

8. Summary

The image of the Bohemian Forest in Czech as well as in German written literature is above all determined by the (troubled) geopolitical development of this region. The displacement of the German speaking population from the Bohemian Forest after the Second World War brought local German culture to an end. After the Iron Curtain had descended on Europe in the year 1948 Šumava became a heavily guarded military area, which was in its major parts inaccessible to public. The fall of the Iron Curtain in the year 1989 brought new prospects to this region in the borderlands of Bohemia, Bavaria and Austria.

Most of Czech texts about Šumava originated during the time of the communist regime, while German-writing authors concern themselves with this theme mainly only after the year 1989. In spite of that, there are many common topics in Czech and German literature. We can find various genres of both prose and poetry among texts about the Bohemian Forest by authors of Czech, German and Austrian origin.

The Bohemian Forest is usually considered an area on the Czech side of the border by the Czechs, German-writing authors, on the contrary, regard the Bohemian Forest, i.e. "Böhmerwald" as a region going beyond borders, belonging geographically, historically and culturally to the borderland of the three states.

The Bohemian Forest represents landscape as well as civilisation in both Czech and German written texts. Literature reflects particularly on current topics such as, for example, nature preservation, vanished German villages, the rediscovery of the Bohemian Forest after the year 1989 and others.

Authors writing in Czech as well as ones writing in German also deal with the problem of relationships between the Czech and the Germans. Czech authors focus on relationships between the two nations during the Second World War and immediately after its end whereas those writing in German concern themselves with the perspective on these relationships after the fall of the Iron Curtain.

9. Seznam použité literatury

9.1 Primární literatura

- AUMAIER, Reinhold. Šumavský bramborák. In: Ettl, Hubert - Eisch, Katharina (Hrsg.). *Böhmerwald*. 1. Aufl. Viechtach: Lichtung Verlag, 2003, s. 139-140. ISBN 3-929517-63-9.
- BECHER, Peter. Der böhmische Knoten. In: BECHER, Peter - Ettl, Hubert (Hrsg.): *Böhmen : Blick über die Grenze*. 2. Aufl. Viechtach: Lichtung Verlag, 1992, s. 118-127. ISBN 3-9802078-4-6.
- BÖCKL, Manfred. *Šumava: Ein Epos aus dem Böhmerwald*. 1. Aufl. Passau: Neue Presse Verlag, 1992. ISBN 3-924484-48-1.
- BRANDL, Friedrich. *Flussabwärts bei den Steinen*. 1. Aufl.. Viechtach: Lichtung Verlag, 2002. ISBN 3-929517-59-0.
- BRANDL, Friedrich. *Meine Finga in deine Rindn*. 2. Aufl. Viechtach: Lichtung Verlag, 2002. ISBN 3-9802078-6-2.
- ETTL, Hubert. Vorwort. In: MOOSER, Bruno (Hrsg.). *Waldland : Poetische Streifzüge durch den Bayerischen Wald*. 1. Aufl. Viechtach: Lichtung Verlag, 1999, s. 5. ISBN 3-929517-34-5.
- ETTL, Hubert - EISCH, Katharina. Vorwort. In: Ettl, Hubert - Eisch, Katharina (Hrsg.). *Böhmerwald*. 1. Aufl. Viechtach: Lichtung Verlag, 2003, s. 7. ISBN 3-929517-63-9.
- FIBICH, Ondřej. *Pasovské elegie = Passauer Elegien*. Do němčiny přel. Harald Grill. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998. ISBN 80-85844-41-9.
- FIBICH, Ondřej. *Pohanský les*. Praha: BB art, 2002. ISBN 80-7257-738-7.
- FILIP, Ota. Wiedersehen mit drei Kirchen. Eine Reise nach Westböhmen. In: BECHER, Peter - Ettl, Hubert (Hrsg.). *Böhmen : Blick über die Grenze*. 2. Aufl. Viechtach: Lichtung Verlag, 1992, s. 71-76. ISBN 3-9802078-4-6.
- GRILL, Harald. „Aus der Welt der Waldeinsamkeiten“ : *Der deutsch-tschechische Schriftsteller Karel Klostermann*. München: Bayerischer Rundfunk, 2000.
- GRILL, Harald. *Bairische Gedichte*. 1. Aufl. Viechtach: Lichtung Verlag, 2003. ISBN 3-929517-61-2.
- GRILL, Harald. *Hinüber*. 1. Aufl.. Viechtach: Lichtung Verlag, 1996. ISBN 3-929517-13-2.
- GRILL, Harald. *Nur gestürzte Engel haben Geduld*. 1. Aufl. Hauzenberg: Pongratz, 1998. ISBN 3-923313-94-2.
- GRILL, Harald. *Stilles Land an der Grenze: Oberpfälzer Wald*. 2., überarb. Aufl. Amberg: Buch & Kunstverlag Oberpfalz, 2001. ISBN 3-924350-94-9.
- GRILL, Harald. *Waldbucketwelten*. 2., überarb. Aufl. Amberg: Buch & Kunstverlag Oberpfalz,

2002. ISBN 3-935719-11-6

GRILL, Harald. Wunderschön und gottverlassen!: Wandernotizen entlang des Moldautales. In: Ettl, Hubert - Eisch, Katharina (Hrsg.). Böhmerwald. 1. Aufl. Viechtach: Lichtung Verlag, 2003. ISBN 3-929517-63-9.

HOBIZAL, František. Bomby a Budějovice. In: HOBIZAL, František. Budějovická trilogie. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 87-142. ISBN 978-80-7195-103-2.

HOBIZAL, František. Budějovické nálady. In: HOBIZAL, František. Budějovická trilogie. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 51-85. ISBN 978-80-7195-103-2.

HOBIZAL, František. Cesta k nebi. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. ISBN 80-7192-649-3.

HOBIZAL, František. Moje Doudlebsko : Putování duše nejmilejším krajem. Rudolfov: Nakladatelství Jelmo, 1999. ISBN 80-238-5142-X.

HOBIZAL, František. Moje Strážsko. Borovany: Nakladatelství Jelmo, 2001. ISBN 80-239-0708-5.

HOBIZAL, František. Schreinerské kořeny. In: HOBIZAL, František. Šumavská trilogie. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004, s. 7-126. ISBN 80-7192-729-5.

HOBIZAL, František. Údolí Vogelsang. 1. vyd. Sušice: Nakladatelství Dr. Radovan Rebstöck, 1999. ISBN 80-85301-70-9.

HOBIZAL, František. Volání budějovických zvonů. In: HOBIZAL, František. Budějovická trilogie. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, s. 7-50. ISBN 978-80-7195-103-2.

HRUBÝ, Josef. Básně básně. 1. vyd. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1991. ISBN 80-7088-031-7.

HRUBÝ, Josef. Ve jménu lásky, lodí a ryb. 1. vyd. Plzeň: Západočeské nakladatelství 1988.

HRUBÝ, Josef. Za pět peněz klíč. München: Poesie mimo domov, 1992.

HRUBÝ, Josef. Zrzavé údolí. Senica: Yak, 1993.

JANACS, Christoph. Šumava = Böhmerwald. Z němčiny přel. Josef Hrubý. 1. vyd. Horní Planá: Srdce Vltavy, 2004. ISBN 80-902738-2-3.

KALČÍK, Rudolf. Bílý list. 2., přeprac. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1976.

KALČÍK, Rudolf. Král Šumavy. 13. vyd. Praha: Naše vojsko, 1988.

KALČÍK, Rudolf. Soud. In: KALČÍK, Rudolf. Bílý šerík. 1. vyd. Praha: Naše vojsko 1975, s. 58-75.

KOZÁK, Roman. Srdce Vltavy a jiné šumavské pověsti. 1. vyd. Sušice: Nakladatelství Dr. Radovan Rebstöck, 1995. ISBN 80-85301-44-X.

OTČENÁŠEK, Jan. Když v ráji pršelo. 4. vyd. Československý spisovatel: Praha, 1985.

PAVLÍK, Petr. Řeka. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1982.

PAVLÍK, Petr. Šumavská bílá noc. 2. vyd. Praha: Naše vojsko, 1989.

PAVLÍK, Petr. Šumavský deník. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1988.

PAVLÍK, Petr. Vichřice : Šumavský den. 2. vyd. Praha: Práce, 1984.

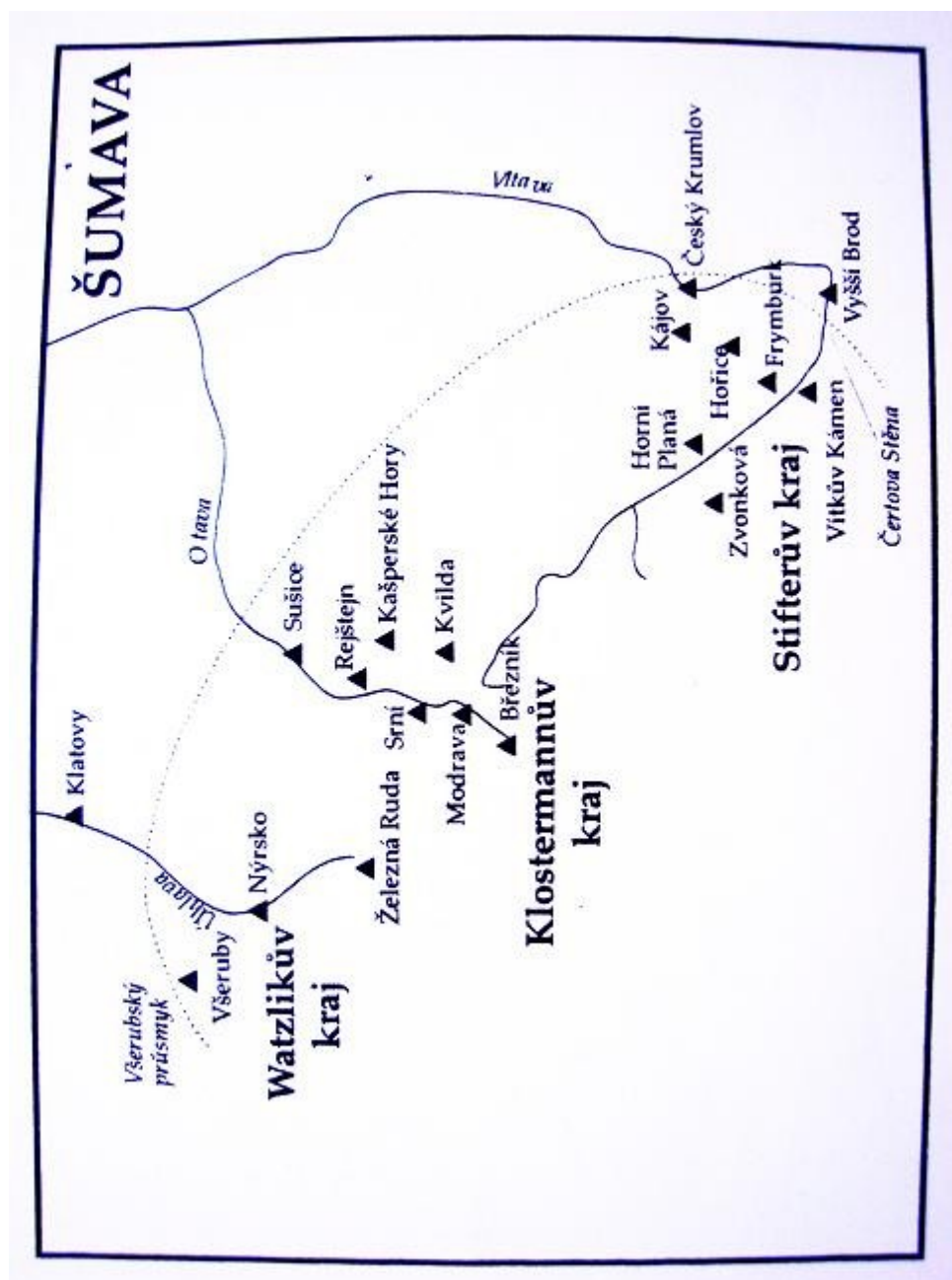
- PÍSAŘ, Václav.** *Zlatá stezka*. 2. vyd. České Budějovice: Růže, 1972.
- RAUSCH, Antonín.** *Příběhy ze staré Šumavy*. 1. vyd. České Budějovice: Růže, 1974.
- SETZWEIN, Bernhard.** ...und Nemanice heißt Wassersupp'n. In: **BECHER, Peter - Ettl, Hubert (Hrsg.).** *Böhmen : Blick über die Grenze*. 2. Aufl. Viechtach: Lichtung Verlag, 1992, s. 11-18. ISBN 3-9802078-4-6.
- SETZWEIN, Bernhard.** *Zelená panna*. Z němčiny přel. Lenka Šedová. 1. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2007. ISBN 978-80-7364-040-8.
- ŠMÍD, Zdeněk.** *Balada o Katarině*. In: **ŠMÍD, Zdeněk.** *Trojí čas hor*. 1. vyd. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1981, s. 84-156.
- ŠMÍD, Zdeněk.** *Cejch*. [Praha]: Knižní klub, 1993. ISBN 80-85634-32-5.
- ŠMÍD, Zdeněk.** *Pověst o Hanesu Gruberovi*. In: **ŠMÍD, Zdeněk.** *Trojí čas hor*. 1. vyd. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1981, s. 7-83.
- ŠMÍD, Zdeněk.** *Příběh zapomenutého fořta*. In: **ŠMÍD, Zdeněk.** *Trojí čas hor*. 1. vyd. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1981, s. 158-210.
- TAHEDL, Rosa:** *Tagträume*. In: **ETTL, Hubert - EISCH, Katharina (Hrsg.).** *Böhmerwald*. 1. Aufl. Viechtach: Lichtung Verlag, 2003, s. 28-31. ISBN 3-929517-63-9.
- URZIDIL, Johannes.** *Kde údolí končí*. In: **URZIDIL, Johannes.** *Kde údolí končí*. Z němčiny přel. Anna Nováková a Jindřich Buben. 1. vyd. Praha: Argo, 1996, s. 98-110. ISBN 80-85794-63-2.
- URZIDIL, Johannes.** *U hranic*. In: **URZIDIL, Johannes.** *Kde údolí končí*. Z němčiny přel. Anna Nováková a Jindřich Buben. 1. vyd. Argo. Praha: 1996, s. 84-97. ISBN 80-85794-63-2.
- VORÁČKOVÁ, Jaroslava.** *Skřítkové pod Kašperkem : Pověsti střední Šumavy*. 1. vyd. Plzeň: NAVA, 2000. ISBN 80-7211-072-1.
- VORÁČKOVÁ, Jaroslava.** *Světýlka na Křemelné : Pověrečná vyprávění ze středí Šumavy*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-067-5.
- WHEILL, Anna.** *In Taus selbdritt*. In: **ETTL, Hubert - EISCH, Katharina (Hrsg.).** *Böhmerwald*. 1. Aufl. Viechtach: Lichtung Verlag, 2003, s. 153-159. ISBN 3-929517-63-9.

9.2 Sekundární literatura

- BERNHARDT, Tomáš – JELEN, Jiří – MAZNÝ, Petr – HALLER, Marita.** *Šumava bez hranice: Šumava – Bavorský les – Mühlviertel*. 2. dopl. vyd. [Plzeň]: Starý most, 2007. ISBN 978-80-239-9490-2.
- EISCH, Katharina.** *Fremde Heimat Böhmerwald : Gespräche mit Deutschen in einem böhmischen Dorf*. In: **BECHER, Peter - Ettl, Hubert (Hrsg.).** *Böhmen : Blick über die Grenze*. 2. Aufl. Viechtach: Lichtung Verlag, 1992, s. 128-135. ISBN 3-9802078-4-6.

- FORST, Vladimír (red.) et al. *Lexikon české literatury : Osobnosti, díla, instituce. 2/II, K-L*. 1. vyd. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0469-6
- JANOUSEK, Pavel (red.). *Slovník českých spisovatelů od roku 1945: Díl 2. M-Ž*. Praha: Brána, 1998. ISBN 80-7243-014-9.
- KOČÁREK, Eduard. *Obecná geografie Šumavy*. In: BENEŠOVÁ, Daniela – DUDÁK, Vladislav (red.). *Šumava : Příroda – historie – život*. 1. vyd. Praha: Baset, 2003, s. 13-28. ISBN 80-7340-021-9.
- MAIDL, Václav. *Deutschgeschriebene Literatur des Böhmerwaldes*. In: MAIDL, Václav (Hrsg.). *Aus dem Böhmerwald : Deutschsprachige Erzähler*. 1. Aufl. Passau: Verlag Karl Stutz, 1999, s. 423-432. ISBN 3-88849-029-4.
- MAIDL, Václav. *Krajina a literatura staré Šumavy*. In: SPURNÝ, Matěj (ed.). *Proměny sudetské krajiny*. Praha: Antikomplex, 2006, s. 60-74.
- MAREŠ, Jan. *Co je to šumavská literatura?*. In: BECHER, Peter (Hrsg.). *Kulturregion Goldener Steig = Kulturní oblast Zlatá stezka*. Mnichov: Spolek Adalberta Stiftera, 1995, s. 146-156. ISBN 3-926303-45-X.
- MRÁZ, Karel. *Utváření významů Šumavy v české literatuře druhé poloviny 19. století*. In: MAIDL, Václav (ed.). *Znovuobjevená Šumava : Sborník literárních příspěvků z mezinárodního symposia, Klatovy 28.-30. září 1995*. Klatovy: Okresní muzeum Klatovy, 1996, s. 121-126. ISBN 80-900253-7-4.
- MÜLLER, Helmut – KRIEGER, Karl Friedrich – VOLRATH, Hanna. *Dějiny Německa*. Z němčiny přeložili František Kubů, Eliška, Melville, Jiří Pokorný a Ivana Ebelová. 2., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001. ISBN 80-7106-188-3.
- PRAXL, Paul. *Der Dreiländerberg : Grenzland Bayern – Böhmen – Österreich*. Grafenau: Verlag Morsak, 1979. ISBN 3-87553-110-8.
- PUTNA, Martin C. *Šumavská literatura: řeky, cesty, modely*. In: SVATOŇ, Vladimír – HOUSKOVÁ, Anna (eds.). *Kultura a místo: studie z komparatistiky III*. Pardubice: Mlejnek, 2001, s. 51-96. ISBN 80-7308-001-X.
- ROYT, Jan. *Poustevník Vintíř : Legenda a život*. In: *Vintíř patron Šumavy : Sborník příspěvků z mezinárodní konference k 960. výročí úmrtí sv. Vintíře*. Hartmanice 2006, s.14-21. ISBN 80-87018-00-2.
- SKALICKÝ, Karel. *Úvod*. In: HOBIZAL, František. *Šumavská trilogie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004, s. 5. ISBN 80-7192-729-5.
- STALLHOFER, Bernd. *Böhmerwald bez hranic – jméno krajiny v minulosti, přítomnosti a budoucnosti*. In: KOSCHMAL, Walter – NEKULA, Marek – ROGALL, Joachim (eds.). *Češi a Němci : Dějiny – kultura – politika*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2001, s. 381-386. ISBN 80-7185-370-4.
- Šumava. Soubor turistických map*. Red. Ivan Beneš. Praha: Kartografické nakladatelství, 1967.
- Šumava. Turistická mapa*. Vizovice: SHOCart, 2009.

Příloha

Rozdělení Šumavy do tří krajů podle M. Putny (Putna 2001: 96)